

મહાભારત કથા

સેખર
નાનાભાઈ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર
ભાવનગર

સાદી જાણ
રૂ ૧-૦-૦

ડિસેમ્બર ૧૯૪૨

પાટી જાણ
રૂ ૧-૪-૦

પ્રકાશક

ગોપાળ ગગનન વિદ્યાસ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમણિ

અમદાવાદ

પહેલી વાર માર્ચ ૧૯૮૨

નંબર ૫૦૦૦

મુદ્રા.

ધારી બીજાભાઈ ગોપાળજી

શ્રીસુગત્વની : અમદાવાદ

અમદાવાદ

નિવેદન

મહાભારતના પાત્રોની માળા બા છેલ્લું પુસ્તક સમાજ પાસે મૂકીને એ માળાને બાળે પૂરી કરે છું

હું મહાભારતને જે રીતે મૂક્યો છું તે રીતે ગુજરાતની ઉગતી પ્રજા પાસે એને મૂકવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે મારો પોતાનો તો એવો ચોક્કસ મત છે કે આખા દુનિયાના સાહિત્યમાં મહાભારત એક અનોડ અથ ઝે મને દેહેવાનો અધિકાર હોય તો હું કહું છું કે મહાભારતનાં પાત્રો માત્ર આપણા દેશના જ પાત્રો નથી પણ એક રીતે વિશ્વપાત્રો છે અને એટલી વિશાળ માનવ દૃષ્ટિયા સમવાન બાસે તેમને આલેખ્યાં છે મારા પોતાનાં પુસ્તકોમાં

હુ આવી વિદ્યાળના ઉતારી ચાલ્યો નથી એ રોષ મારો પેલાનો
છે બાસ ભગવાનનો નથી. ગુજરાત મારી બાટલી ઉજુપ નવાવી
સંગે એવી મને આશા છે. ૩૫

આ છેલ્લા પુસ્તકમાં વાચકને એક ઉજુપ બાસ લાગશે.
શાંતિપર અને અનુશાસનપર જેવા અમલના પત્રોને મેં ઉકળ
દેહાવી દીધા છે કાલુ કે એ પર્વોમાં હું વિમલવાર ઉતર્યા
નહિ તેા દયાના પ્રવાહનો મોટો રોષ થાય.

હવે જીવનના અનેક નાના મોટા પ્રશ્નો પર આપણા બાસ
વેશપાપનોએ શા શા વિચારો કર્યા છે તે આપણાથી શી રીતે
સુધારાય ? સ્ત્રીએ જાણ્યું પા પર મૂળ મૂળ જન્મ અર્થસરૂતિનો
આ ચાલશે. ધર્મરાજ મુષિજિરને આપ્યો છે એમ મદ્યમાનકાર
વર્ણવે છે એટલે આ માળાથી અગાધ ગરરાધ્યા પરથી
એવું એક પુસ્તક ગુજરાત પાસે ધરીને હું આ ઉજુપ પૂરી
કરવાની ઉમેદ રાખું છું.

ગુજરાતના નરનાગીઓએ જે દોષથી મારા બા પ્રધાસને
વજા હ તે મટે હું સમય ગુજરાનનો આભારી છું જે જે
મમાલેસોએ મને લાગ જતીઓ જનારી છે તમનો ખુદ હું
એતજ આભારી નથી.

અ નુ ક મ છિ કા

ભૂમિકા

..

૩ થી ૮

શૌનકનો વજ્ર. સૂતપુરાણી આવે છે મહાભારત ક્ષા પ્રથમ
ક્ષા કહેવાઈ જ્ઞાસનુ મૂળ મહાભારત ગણપતિલ્લે કૃષ્ણ
રીતે લખ્યું સૂતપુરાણી સો પર્વનું ભાસ્ત અદાર પર્વમા
કહેવાની શરૂઆત કરે છે

આદિપર્વ

૯ થી ૫૦

૧ ચતનુ બજાના લગ્નની સરત દેવવતનો જન્મ ૨
ચતનુ અને મત્સ્યવંશ ચતનુની પત્નિ દયા દેવવતનો
ઉપાધ શ્રીભમપ્રતિજ્ઞા ૩ મત્સ્યવંશ-સત્યવતીના બે પુત્રો
શ્રીભમ-પરશુરામનું સુખ ચિત્રવીર્ય અને નિચિત્રવીર્યનું

સવાન સહિત મૃત્યુ બ્યાસ સાથે વપૂઓનો નિધાન.
 પૂવરાષ્ટ્ર, પાંદુ અને વિદુરનો જ મ. ૪ કુલીએ દેરાણી
 પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા પાંદુનું મૃત્યુ ૫ કૌરવોની પાડવો
 વરુની ઉર્ધ્વા જીમસેનને હોના ઠાકુ ખનનાબા ૬
 દ્રોણ અને દુપદનો અજ્ઞાનતાપ દ્રોણ દક્ષિણાપુરમાં આજ ર્
 અને ૭-૭ દ્રોણને અત્યંતમા તરફ પપ્પાવા અર્જુન
 વિદ્યા મેળવી નતો. અર્જુનની અવશ્યપ્રાપ્તતા એક
 લખનુ આશ્વાન ૮ દ્રોણે કૌરવી કુમારોની અશ્વવિદ્યાની
 પરીક્ષા ૯ ભટો પરીક્ષા કર્ણ આવે ૭ દુર્યોધન કર્ણને
 અવશાન/નતાને ૭-કર્ણ-દુર્યોધનની માદ મચીનું મ મવાજાનુ
 ૧૦ દુપદને દશાવધાની દ્રોણની મુકદ્દિષ્ટા. ૧૧ પાડવોની
 વાજપાવત તરફ રવાનથી આજ્ઞાપ્રદમાંથી પાડવોનો ઉત્તરો.
 ૧૨ દિલિલવધ દિલિલા ને જીમસેનનાં લખ. ધટોલખની
 ઉત્પત્તિ. ૧૩ કોમ્પકા નચરી ખામુરવધ. ૧૪ દુપદનો
 દેવાસિ પુષ્પુષ્પ અને કુષ્માનો જ મ દ્રૌપદીરવધવર
 સુવપુત્રને નદિ પાણી ' અનુનની અશ્વકુસળતા ૧૫
 પાશ આક્રમણની દ્રૌપદી પત્ની થાવ એવો નિર્જીવ ૧૬
 પૂવરાષ્ટ્ર અને દુર્યોધનની પાંડવોના વિલ્લખને તીવે બળવશા
 અને પાંડવોનો નાશ કરવાની કર્ણ-રાકુનિની તત્પરતા
 ૧૭ પાંડવપ્રસ્થમા ઉદ્દ્રમ્પમાં પાંડવોની શાન્તિ સ્થાપના
 પાંડવવન દહન મથામુર

અભાષર્વ

..

..

૫૧ થી ૭૨

૧ દેવશાળની સુધાન કરી નવ મેરી સમા દિગ્ગજમાં
 મધે ભંધી ૨ નરહની સળયુષ વજ્ર કરવાની આજ્ઞા.
 કૌરવ્ય નાસકવધની આજ્ઞાપ્રાપ્તતા નવાને ૭ વિરિન્દ્રમા
 કૌરવ્ય ૭૮મસેન અને અર્જુન અથ ૭ જીમ-આસપનુ

દ્વિયુધ્ જાસંખનો વધ ૩ રાજસુય વધ અર્ધપ્રદાન.
શીકૃષ્ણ મેઘ પુરુષ સિદ્ધપાળનો વધ ૪ રાકુનિ-દુર્ધાધનની
સુધિહિરને જુગાર રમાડવાની મત્રણા પાડવોનું હસ્તિના
પુરમાં આવાજમન. સલામા જુગાર સુધિહિર બધુ હારીને
શાસ જને છે રાજસ્વલા દ્રૌપદીને દુશાસન સલામા ધસદી
આણે છે વિદ્યુનો વિરોધ લીમસેનની પ્રતિજ્ઞા દ્રૌપદી
વચ્ચદસ્યુ-લીમની લાભારી. પૂતરાળૂ સૌને છટા કરે છે
દુર્ધાધન પૂતરાળૂને સમજાવે છે ઈદ્રપ્રસ્થ તરફ ઉપડેલા
સુધિહિર પાછા આવી ફરી વાર જુગાર રમે છે જુગારમાં
હારે છે પાડવો બાર વરસ વનવાસ ભવા ઉપડે છે

વનપર્વ

— — —

૭૪ થી ૮૬

૧ હસ્તિનાપુરના પ્રજાજનોને પાડવો તરફ પ્રેમલાવ. આઠણો
વનમાં સાથે ભય છે ૨ પૂતરાળૂનો વિદુર ઉપર આદેષ.
વિદુર પાડવો ખાસે ભય છે પૂતરાળૂનો મનસતાપ
સભ્ય વિદુરને પાછા તેડી લાવે છે દુર્ધાધનને ન અમ્યુ ૩
કમ્બક વનમાં પાડવો ક્રિષ્ણવધ દ્રૌપદીનો શીકૃષ્ણ પાસે
વિલાપ શીકૃષ્ણનું ચાત્વન પાડવોનો માર્ગદેશ, બહદાસ્ત્ર
વગેરે ઋષિમુનિઓ સાથે સમાજમ જાનુને વિદ્યા મેળવવા
પર્વદન કરવું એવો નિર્ણય ૪ જાનુને જાને ચક્રનું
કુખ પાશુપતાશની જાનુને પ્રાપ્તિ જાનુને ઇદ્ર પાસે.
પાંચ વર્ષ ઈદ્રસેનમાં ૫ પાડવો જાને જૃહદશમુનિનો
મેળાપ પાડવોનું વીર્વાદન. ઋષિમુનિઓ પાસેથી પુરાણો
આજ્ઞાનોનું મવણ. લીમ જાને નકુપ (જાનર) નો પ્રસન્ન.
૬ અગિયાર વર્ષ પૂરાં. બંધવો પાસેથી પાડવો દુર્ધાધન તથા
અન્ય કૌરવોને છાડાવે છે જાનુને મિત્ર ચિત્રસેન તેમને
છોડે છે ૭ મુનિ દુર્વાસા દ્વારા દુર્ધાધનનો પાડવોને સલા

વધાનો નિમ્નજ ડચલ. ૮ પાંડવોની ઝગહાજરીમા અથડવ
દ્રૌપદીને વપાડી ભથ છે પાંડવો આવી પનેગી ૭ અથડવને
પડીને બારે છે કુખિહિરની આજ્ઞાથી અથડવની મુખિ
બાર વર્ષ પૂરા.

વિરાટપર્વ

૬૭ થી ૧૧૬

૧ પાંડવોની અજ્ઞાતવાસની વૈષારી વિરાટ રાજ્યને ત્યાં અજ્ઞાત
વયે રહેવું ૨ હમ્ભવવથ ૩ કૌરવોની પાંડવોને શોધ
વાની મહેનત. મરુતમાળ વપર ત્રિવર્તો અને કૌરવો ભડી
આને છે વતરામારની અજ્ઞાત જુલમતા સાથે વતર વ વા
ભથ છે અર્જુનનું વતર પાસે બા વગુ અર્જુનનું પરા
ક્રમ ર્જુ અને દુર્યોધન નાસી ભથ છે દ્રોણને દસાને છે
અનેની દીવળી મારે કૌરવોના વચો વતર વર્ષે છે છે
વિરાટનમરમા પાછા આને છે પાંડવો ડચડ થાય છે વતરા
અભિમન્યુના ક્રમ.

ઉવોમપર્વ

૧૧૭ થી ૧૪૨

૧ પાંડવોને રાજ્ય પાડુ અપાવવા મારે મિત્રોની વિચારખૂ
દુપદાનનો પુરોહિત પ્રિયવ્રતવાનો નિમ્નજ ૨ દુર્યોધન અને
અર્જુન સ્ત્રીખા પાસે મદદ મારે અર્જુન એકલા સ્ત્રીખાને
થે છે દુર્યોધન નાસાવણી મેનડી ખુશી થાય છે અર્જુન
રાજ્યને બંને થયો પોત્તળ સાથમા છે છે ૩ દુપદાનો
પુરોહિત હસ્તિનાપુરની સમામા દુર્યોધનનો સમપાની
સમિ વિરોધ જુલમદુ વાડી વળ્ય કુખિહિર પાસે આને
છે '૩ સમિ મારે તેમજ નુલ મારે તેવા છ એરો
સમથ સાથે કુખિહિરને મરેલો ૪ સમથ કૌરવસમાર્થ
આ મરેલો આને છે કૌરવ વધેરે દુર્યોધનને સમભને છે

દુર્યોધનને પોતાના વિજયની ખાત્રી સોલની અણી નેરલી
જમીન પશુ નહિ આપુ લીખમ કહ્યુંની નિર્ભર્ત્સના કરે
છે કહ્યું લીખમની હાજરીમા ન લડવાનો નિર્ણય કરે છે
દુર્યોધનનુ અડમપણુ પ પાડવો અને શ્રીકૃષ્ણની મત્રણા
શ્રીકૃષ્ણ દુવ તરીકે જવા તૈયાર થાય છે: ૧ શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિ
નાપુરમા કુલી સાથે મેળાપ વિદુરને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ હવરે છે
૩ સભામા શ્રીકૃષ્ણ દુવકાર્ય દુર્યોધનને સમભવવાની
મૃતરાષ્ટ્રની શ્રીકૃષ્ણને વિનંતિ: શ્રીકૃષ્ણ દુર્યોધનને કહે કર
વાનુ કહે છે મૃતરાષ્ટ્રની સાચારી ૮ શ્રીકૃષ્ણનો કહ્યુંને
સમભવવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કુલી-કહ્યુંનો મેળાપ કહ્યુંનું
કુલીને અભયવચન ૯ ઉપસંધ્યમા શ્રીકૃષ્ણ પાડવોનો
યુધનો નિર્ણય અને તૈયારી

લીખમપર્વ ..

૧૪૩ થી ૧૫૬

૧ અર્જુનનો મધુસેત્ર ઉપર મોહ શ્રીકૃષ્ણ ભગવદ્ભીલા
સભળાવે છે યુધિષ્ઠિર હુરુઓને વદન કરી આશીર્વાદ મેળવે
છે ૨ પહેલા દિવસનુ યુધ્ધ ઉત્તરકુમાર અને સ્વેતકુમારનું
મૃત્યુ યુધિષ્ઠિરની નિરાશા અને શ્રીકૃષ્ણની ઉત્સાહપ્રેરણા
૩ બીજે દિવસ શ્રીકૃષ્ણ મુદર્શન હાથમા લે છે અર્જુન
વારે છે ૪ ત્રીજે દિવસે ધટોત્કચનુ પરાક્રમ પાશ્વમે અને
કહે દિવસે પાડવોના પરાક્રમ દુર્યોધન લીખમ ઉપર આક્રોષો
મૂકે છે લીખમ જવાળ આપે છે ૫ યુધ્ધનો નવમો દિવસ
શ્રીકૃષ્ણ લીખમની સામે ફરી વાર રાત્ર પડે છે અર્જુન
પાછા વાળે છે ૬ સ્ત્રીમો દિવસ. અર્જુન શિખ દીને આગળ
ધરે છે લીખમ રાસસ્યા પર પડે છે ૭ કહ્યું લીખમ પાસે
લીખમ કહ્યુંને યુધ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપે છે

દ્રોણપર્વ

૧૫૭ થી ૧૮૫

૧ સ્પર્શના આગમનથી દુર્થોપનનો આનંદ સાથે મન દ્રોણને
 સેનાપતિ બનાવવાનું કરાવે છે. ૨ દ્રોણ પાંચેથી દુર્થોપન
 પ્રવિષ્ટિને ઇવતા પછી લાવવાનું વચન દે છે. અર્જુનને
 સ્તુતિથી દુર થઈ જવાની ધામ્ન્ય શીમ અને સારથી પુષ્પ
 આગરે પ્રવિષ્ટિને અર્જુન દ્રોણના હાથમાંથી બધાને છે.
 ૩ ત્રિવેતો સામે ઘડવા અર્જુન અને શીકુષ્મ મેદાનમાંથી બીજો
 બંધ છે. ધરોહર્યનુ પુષ્પ પ્રવિષ્ટિ પડાવા નથી. ૪ તેથી
 દુર્થોપનનું કુળ દ્રોણ પર તેના આગ્રેષ્ઠ દ્રોણ ફરી વાર
 નથી કરે છે. ત્રિવેતો સામે અર્જુન ફરી વાર બંધ છે. ૫
 અદમા અભિમન્યુ ઇમહારથીએ મળી અભિમન્યુને હાતીરે
 છે. ૫ અર્જુનને અભિમન્યુને ન ગેરવાળી વચેડો મેલ
 અર્જુનની નવદશને માણવાથી પ્રવિષ્ટિ. ૬ દ્રોણનો નવા
 અદ્વ સીકુષ્મ સ્તુતિ પર બધેમા ફેલાવે છે. નવદશ
 બહાર નીકળે છે. અર્જુન તેને પાલ કરે છે. દુર્થોપનનો
 યોધ ને દ્રોણવાચને કપરે. ૭ પુષ્પનો મારનો દિવસ
 મર્દ, રૂપામાર્ અને અશ્વિવામની બહાર બહાર ઘડારા
 દુર્થોપન સાથે કરે છે. ધરોહર્ય અર્જુને હાથે મરાવ છે.
 જાતે છે. ન્યોશમે સ્તુતિમાંથી જ સુખે છે. ૮ દ્રોણ દુર્થોપનને
 સ્વરની ધીમળ આવે છે. દ્રોણાપનના હાથમાંથી સજ નીચે
 મૂકાય તેની અવરણ. ૯ શીમ અશ્વિવામા મારાંદ
 ની અમ હાથે છે. દ્રોણ પ્રવિષ્ટિને પૂછે છે. નરોવા કુળ
 રા ના નો પ્રસન્ન દ્રોણનો સજ્જવા. ૧૦ પુષ્પ તેમને
 ધાર કરે છે. ૧૧ દ્રોણના પ્રાપ્તના સમાચાર અર્જુન માળને મળ
 છે. અશ્વકાને અદાર રાવાળી પુષ્પવતી પ્રવિષ્ટિ નાથ-
 વણાકેનો પ્રમા. અશ્વની અવિદેભન પરિજ્ઞામિ સંવિ.

કર્ણપર્વ

૧૮૬ થી ૨૦૫

૧ કર્ણનો સેનાપતિપદે અભિષેક પાટવોની સરસાર્થ ૧ કર્ણની સારથિ મટિ માગણી, શસ્ત્રરાજ આખરે હા પાડે છે. સારથિ શસ્ત્ર કર્ણની બહાર જોઈ તેનો વિરસ્ત્ર કરે છે. કર્ણનો ઘોડોએક લસાદબજ ૩ યુધિષ્ઠિરને કર્ણ પકડે છે પરંતુ કુલીના વચનને વાદ કરી જતા કરે છે. યુધિષ્ઠિરની દુર્દશા સાક્ષી બીહૃષ્ટ તથા અર્જુન આવ સુભા પાછા કરે છે; યુધિષ્ઠિર અર્જુનને 'વાર માલીવ નકામુ છે' તુ છાદિ દે એમ કહે છે એટલે અર્જુન પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનો વધ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે. બીહૃષ્ટ 'કુવચનો એ વધ છે એમ કહી અર્જુનને તેમાથી અટકાવે છે, કુવચનો કહી અર્જુન મૂઝાય છે, આત્મસ્તુતિ એ આત્મ હતા છે એમ સમજાવી જતે બીહૃષ્ટ અર્જુનને યુધ્ધ મટિ તૈયાર કરે છે, ૪ ભીમ-દુશાસનનું યુધ્ધ દુશાસન પડે છે, ભીમસેનનું રુધિરપાન; ૫ કર્ણ-અર્જુન સામ સામા કર્ણના રથનું પૈદું બળે છે. કર્ણ રથમાંથી નીચે લતરે છે. અર્જુનને ધર્મયુધ્ધ કરવા કહે છે. બીહૃષ્ટ 'વારો ધર્મ અમારે ક્યા બધે હતો? એમ પૂછે છે. કર્ણનો વધ.

શસ્ત્રપર્વ

૨૦૬ થી ૨૨૬

૧ સતતરમો દિવસ; દુષાન્વાર્થ સંધિ કરવા દુર્યોધનને કહે છે. સદુનો નાશ કરાવ્યા પછી આજે હવે તે ન બને એવા દુર્યોધનનો જવાબ; શસ્ત્ર સેનાપતિપદે અક્ષરમો દિવસ શસ્ત્રને મારવાનો યુધિષ્ઠિરનો નિશ્ચય રથશક્તિ વડે શસ્ત્રનો નાશ કરે કૌરવસૈન્યનો કમ્પરપાણ; દુર્યોધન રથમાંથી જતો રહે છે. રાકુનિ પચ્ચો; ૩ દુર્યોધન પગપાળો નાસી જઈ મરામા સતાય છે; કૌરવખીમો યુધ્ધનું સાથે હસ્તિનાપુર

અથ ઇ; કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય અને અશ્વત્થામા ધરા પાત્રે
 દુર્યોધનને મળવા અથ ઇ પાંચે ત્યાં આવતા અત્યંત નાસી
 અથ ઇ ૪ યુધિષ્ઠિરનું દુર્યોધનને આહવાન 'અમે તેને ક્ષીની
 સાથે યુદ્ધ કરી તેમા છલીશ તો તુ શાન્ત થામીશ', દુર્યોધન
 -સીમસેનનું નરાયુદ્ધ; રાણી અમ પદ નાભિ નીચે ધા;
 ૫ બળદેવનો અશ્વર્થ યુદ્ધ સામે કોપ; ક્રીકૃષ્ણનું આ વન;
 ૬ સૌ કુર ઠાવણીમા; અર્જુનને ક્રીકૃષ્ણ પડેલા રથ ઉપ
 રથી ઉતારે ઇ દિવ્ય રથ ક્રીકૃષ્ણ કંઠરાંત્રા બળે અથ ઇ
 ૭ કૃપાચાર્ય અને કૃતવર્મા સાથે અશ્વત્થામા દુર્યોધનને
 છલી વાર મળે ઇ વિલાપ; અશ્વત્થામા રેર લેવાનું વચન
 આપે ઇ અશ્વત્થામા ગેનાપતિપદે

સૌસિક્ષપર્વ

૨૨૭ થી ૨૪૦

૧ અશ્વત્થામા વધેરે જ મલકમા; મુવ ઉપાદી રેર લેવાનો
 રરતો પુરે ઇ; ત્રણે પાયાધોનો નાચક્રધનો નેમનો નિર્જીવ
 ૨ સુનેતા પાયાધોની ઠાવણીમા અશ્વત્થામા મૂઠકુપ્ત તથા
 દ્રૌપદીના પુત્રોનો ૪૫ શિખડીનો સદાત; ૩ રતે ભ્રમ
 દુર્યોધનને સમાધાન આપે ઇ; દુર્યોધન નિશાન પામી પ્રતાપ
 ઇ ઇ; ૪ દ્રૌપદીની ચાતુરભાવના અશ્વત્થામાનો મહિ
 યેવા મરે ક્ષીમ અર્જુન અને ક્રીકૃષ્ણ અથ તે ભાષના
 આક્રમ; અશ્વત્થામા અકાશ ઇ ઇ ઇ; નાશ અને ભાસ
 સમન્વ ઇ અથ વાપુ બેમવાની ભરતિ ઉતારના વર્ષ
 ઉપર પ્રેરેલ જરનો સઃ ૫ ક્રીકૃષ્ણનો દિવ્ય ૫ મહિ
 દ્રૌપદીને આપે ઇ

સૌપર્વ

૨૪૧ થી ૨૫૧

૧ પુલના ૪ પુલનાધાપી મુળાનુનો કોપ; નિહા અને

બાસનુ સાત્તન, મરણોત્તર ક્રિયાની તૈયારી, ૨ ધૃતરાષ્ટ્રની
આજ્ઞા લઈ અશ્વત્થામા વગેરે વિદાય થાય છે ૨ ધૃત
રાષ્ટ્રને મળવા યુધિષ્ઠિર બાબા, ધૃતરાષ્ટ્રનો રાખ, શ્રીકૃષ્ણ
સાથ કરે છે; બાધારી અને લીમસેન, બાધારીનો વિલાપ,
કુલી અને દ્રૌપદીને પાંડવો મળે છે; ૪ કુલોત્તરમા બાધારીનો
વિલાપ બાધારી પુત્રચોદથી વિહ્વળ બને છે, શ્રીકૃષ્ણને
સાથ; ૫ મૃતોને અમિસરુદ્ધાર, સુવપુત્ર કલ્પને કુલી
પાંડવોના બાઈ તરીકે જલપ્રદાન કરાવે છે

શાંતિપર્વ

૨૫૨ થી ૨૫૭

૧ કલ્પે એવા બાઈના વધથી યુધિષ્ઠિરને ચોક્ક; શ્રીકૃષ્ણ સમ
બંધે છે; હસ્તિનાપુરમા યુધિષ્ઠિર બાબા, આર્વાકનો રાજ
સલામા નારા ૨ રાજ્યાભિષેક; ધૃતરાષ્ટ્રને પૂર્વની પેઠે
જ માન આપેા ૩ ગંબાપુત્ર લીમ પાસેથી મળુ ભણી
લેવાની શ્રીકૃષ્ણની સલાહ; લીમની શરણધ્યા પાસે;
લીમના પ્રવચનો, ઉપદેશ.

અનુશાસનપર્વ

૨૫૮ થી ૨૫૯

૧ યુધિષ્ઠિરની નવી સમગ્ર લીમનો ફરી વાર ઉપદેશ;
લીમનુ પ્રાણોત્ક્રમણ.

આશ્વમેધિકપર્વ

૨૬૦ થી ૨૬૪

૧ શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર પાસે અશ્વમેધ કરાવવાનું કરાવે છે,
૨ હસ્તરને પેટ મૃત પરિક્ષિતનો જન્મ શ્રીકૃષ્ણ બાળકને
પોતાના સત્વથી છવતો કરે છે; ૩ અર્જુનનો દિગ્વિજય;
અશ્વમેધની પૂર્ણાહુતિ.

આથમવાનિઠપર્વ

..

..

૨૬૫ થી ૨૬૬

૧ પાલવાની પૂવશાષ્ટની સેવા; પૂવશાષ્ટન રૈરાત્ર; વ્યાસના આગદથી યુપિષ્ઠિર વનમન મટિ પૂવશાષ્ટને ૧૯ આપે છે; ૨ પૂવશાષ્ટ અને આપારી આદે કુલી પણ વન ન્યા તૈવાત માવ છે; પાલવાની આનામાંની; આખરે ૧૯ આપે છે; ૩ વનમાં જાનવણથી પૂવશાષ્ટ, આપારી અને કુલીનુ મૃત્યુ

ઐસલપર્વ

...

..

૨૭૦ થી ૨૭૮

૧ સાળ આદિ માલવ્યમારોની કપિનીની ધિકા કપિઆ તેમને સાળ આપે છે- ૧ દ્વારમા ઇત્યાદિ; ક્રીડા સમય આન્યા જાળી બધાને પ્રમત્ત થા ત્વષ્ટિ દારવાન; અવત- ક્ષણ; મુલ્ય કદ સર્વ માલવા કદ મરે છે ૨ ક્રીડા દ્વારા વસુદેવને સમાચાર આપી પાળ ફરે છે ૩ નીલ પાપિ તેમને મારી નાખે છે- ૪ અનુન માલવા સદા સમાચાર દ્વારા આવે છે; વસુદેવ અનુનના કદ મૃત્યુ પામે છે; અનુન બધાને તદ્દિ દ્વારા માલવા કદા નીલ છે; સમુદ્ર દ્વારા કપર ફરી વતે છે; ૫ આગ્રા દ્વારા આને દાલ અનુન બને માલવાઓએ દ્વારા છે- નાદિર નિપૂન નીલ છે; ૬ અનુનની કદાસીનના; વ્યાસ જમ વાનના કપરેસ અવતારાન પૂરે વસુ છે કદ વનમન મૃત્યુ પામે છે

અસાપ્રધાનિકપર્વ

..

૨૭૮ થી ૨૮૪

૧ માલ પાલવા અને દારવા કાળ પાલ દિગ્ગજ નવા નીલ પડે છે- ૨ દારવા પાલ નવા છે- ૩ નીલ અને નવા પાલવા કદ પડે છે; દોઢને વન વાનને

પ્રભાસો યુધિષ્ઠિર આપે છે. ૩ ઈંદ્ર યુધિષ્ઠિરને સદેહે સ્વર્ગ
જવા તેડવા આવે છે; 'કવસાને સ્થા.'; ઈંદ્રની ના; યુધિષ્ઠિર
કવસા વિના સ્વર્ગનો છ કાર કરે છે; ધર્મ પોતે ખટા યાચ
છે; યુધિષ્ઠિરની સ્તુતિ, સ્વર્ગમાં લઈ જાય છે.

સ્વર્ગારોહણપર્વ

૨૮૫ થી ૨૮૮

૧ સ્વર્ગમાં યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનને લુપ્તિ છે પોતાના લાકડા
વિના સ્વર્ગ તેમને નથી ભેઈવે, ૨ યુધિષ્ઠિર નરકને દર્શાવે;
યુધિષ્ઠિરને ખાજી કસવા ભેઈ અનેક આર્તનારો, યુધિષ્ઠિર
જા રેકાચ છે; દેવો આવે છે; અતે જખા સ્વર્ગમાં જાય છે

ઉપસહાર

૨૮૯ થી ૨૯૦

સુતપુરાણી કથા પૂરી કરે છે, અસ્તવાચ્ય.

મહાભારત કથા

ऊर्ध्वबाहुर्विरोम्येपनात्र कश्चित् भृणोति मे ।
धर्मदर्यश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥

ભૂમિકા

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ્ ।

દેવીં સુરમ્યલીં ચૈવ તતો જયમુઘીરયેત્ ॥

શ્રી નારાયણને, નરોત્તમ એવા નર ભગવાનને તથા દેવી સુરસ્વલીને નમસ્કાર કરીને ખબર જાય નામના મુશ્કેલી કાવે.

એક વખતે નેમિષારણ્યમાં કુલપતિ શૌનકનો બાર વર્ષનો યજ્ઞ ચાલતો હતો. આ યજ્ઞમાં ઘણા તપસ્વી ઋષિમુનિઓ એકઠા થયા હતા. એક વાર શૌનકના આ યજ્ઞમાં હોમહર્ષણના પુત્ર ઉગ્રથવા આવી થઈયા ઉગ્રથવા

જન્મથી સૂત જાતિના હતા અને પુરાણોની કથાઓ વગેરેમા ખૂબ કુશળ હતા, એટલે લોકો તેને સૂતપુરાણી કહેતા. સૂતપુરાણીને આવતા જોઈને ઋષિમુનિઓ બધા આમન પાથી ઉભા થયા અને તેમનો સત્કાર કર્યો. સૂતપુરાણીએ વિવેકપૂર્વક આ સત્કાર સ્વીકાર્યો એટલે સૌ પોતપોતાને સ્થાને બેઠા. એવામા એક ઋષિએ પ્રશ્ન કર્યો “ હે સૂતપુત્ર ઉત્તમવા ! તમે આજે ક્યાથી આવો છો ? તમે આજ મુખી ક્યા હતા ? ”

સૂતપુરાણી જોલ્યા “ મહારાજો ! હું પરિક્ષિત રાજાના સર્પયજ્ઞમા ગયો હતો અને ત્યાંથી વીરોધિ કરતો કરતો સમતપચક્રમાં થઈને અહીં તમારા સૌના દર્શને આવ્યો છું ”

એક મુનિએ તરત જ પૂછ્યું “ પાંડવ કૌરવનું યુદ્ધ થયું હતું એ સમતપચક્ર ? એને સમતપચક્ર કેમ કહે છે ? ”

સૂતપુરાણીએ કહ્યું “ હા, એ જ ત્યાં અહાર અક્ષૌહિણી મેના એકડી થઈ અને તેનો અત આવ્યો, તેમ જ ત્યાં પાંચ મોટા વળાવો છે એટલે તેનું નામ સમત-પચક્ર પડ્યું છે ”

બીજા એક મુનિએ પૂછ્યું “ તમે જનમેજય રાજાની સલામા ગયા હતા ત્યાં યજ્ઞકર્મેની વચ્ચેના વખતમા બ્રાહ્મણો “૩ કરતા હતા ? ત્યાં કાંઈ કથા વાર્તાઓ ચાલતી હતી કે ? ”

સૂતપુરાણી બોલ્યા. “હા, હા ત્યાં તો મહારાજ જનમેજયની ઇચ્છાથી વ્યાસ ભગવાને રચેલી ભારતની કથાઓ વૈશંપાયન કહી સંભળાવતા હતા. એ બધી કથાઓ સાંભળ્યા પછી જ હું ત્યાંથી નીકળ્યો હતો.”

તરત જ પેલા ઋષિએ કહ્યું “તો તમે પોતે વ્યાસ ભગવાને રચેલી આ ભારત કથા અમને કહેવાની કૃપા કરો. અમે આ ભારત વિષે ઘણાને મોઢાએથી ઉડતી હકીકતો સાંભળી છે તમે તો વ્યાસ ભગવાનના શિષ્ય વૈશંપાયનને શ્રીમુખે જ એ કથા સાંભળી આવ્યા છે, માટે અમને એ કથા વિસ્તારથી કહી સંભળાવો. આવા આવા ઇતિહાસ પુરાણો જનસમાજને રીતસર કહી સંભળાવવા એ તો તમારો ધર્મ છે, અને એ ધર્મમાં તમે કુશળ છો. માટે અમને એ કથા કહો. અમને તો વ્યાસ ભગવાને આ ઇતિહાસ ક્યારે રચ્યો અને ક્યારે સંભળાવ્યો તેની જ ખબર નથી.”

સૂતપુરાણીએ જણાવ્યું “સહે તમારી સૈની ઇચ્છા છે તો હું તમને એ વિષે બધું જ કહીશ. સત્ય વતીના પુત્ર વેદવ્યાસે તપ અને પ્રજ્ઞચર્યાના પ્રભાવથી આ ઇતિહાસ રચ્યો છે આ આખ્યાન પૂરું કર્યા પછી તેમને વિચાર થયો કે ‘આ આખ્યાન હું શિષ્યોને કેવી રીતે સંભળાવીશ ?’ વ્યાસ ભગવાન આ વિચારમાં ને વિચારમાં બેઠા હતા એટલામાં પ્રજ્ઞા તેમની પાસે આવ્યા. વ્યાસે

પ્રદ્યાને જણાવ્યું ‘હે સગવન! મેં એક કાવ્ય રચ્યું છે પણ આ કાવ્યનો લખનાર કોઈ મને મળતા નથી આપને કોઈ સ્મરણમાં આવે છે?’

પ્રદ્યાએ થોડી વારે વિચારીને કહ્યું “હે સત્ય વતીના પુત્ર! જન્મથી જ તમારી વાણી સત્ય રૂપ છે હે સુનિ! તમાગ આ કાવ્યને લખવા માટે તમે ગણેશનું સ્મરણ કરેલ”

પ્રદ્યા ગયા ત્યાર પછી બ્યાને ગણેશનું સ્મરણ કર્યું અને ગણેશ આવી પહોંચ્યા. બ્યાસે ગણેશનું રીતસર પૂજન કર્યું અને કહ્યું “હે ગણપતિ! મેં એક કાવ્યને રચ્યું છે તેનો લખનાર મને કોઈ જાણતો નથી તમે આ કાવ્યના લેખક થશો?”

ગણપતિએ જવાબ વાળ્યો “હું તમે લખાવો તેમ લખુ તો ખરે, પણ મને સાધારણ લલિતો ન સમજતા કેટલાક જોડકણા કરનારા કવિઓ કાવ્યો રચે છે ત્યારે કેટલીયે નકામી ચાપચીપ કરે છે; એક લીંટી લખે ત્યાં ચારી ગયા હોય એવા થાળા કરે છે; લખીને કેટલીયે વાગ એકા કર્યા કરે છે; એક લીંટી લખીને હસ દિવસ સૂઈ જાય છે, અને આવું આવું કેટલુંય કરે છે આવા લોકોને લખવાનું તો હોતું જ નથી પણ ગલિયા તલિયા કરીને લખવું પડે છે આવા કવિઓના લેખક થવું એમાં હું દીનપત સમજું છું મારે તો જેનો પ્રવાહ

અટકે નહિ એવા પ્રતિભાશાળી કવિના લેખકદ્વય પુ છે તમારો અથ લખતાં મારી કલમ અટકે નહિ એવી રીતે લખાવવા તમે તૈયાર હો તો હું તમારો લેખક થાઉં ”

ગણેશની આ વાત સાંભળીને વ્યાસ રાજી થયા અને બોલ્યા “ તમારી વાત બરાબર છે તમે આવા ઉત્તમ લેખક છો તેનો લાભ હું પણ શા માટે ન લઉં ? ઉત્તમ લેખક એ કે જે સમજ્યા વિના એક આકડો ન પાડે એ કાંઈ લલિયો નથી કે અક્ષરો જ લખ્યે જાય. તમારે હું જે બોલુ તેનો અર્થ સમજીને જ બધું લખવું; સમજ્યા વિના એક અક્ષર પણ પાડવો નહિ. ”

ગણેશ બોલ્યા. “ કબૂલ. ”

બનતું એવું કે વચ્ચે વચ્ચે વ્યાસ ભગવાન એવા અક્ષરો સ્લોકો ગોઠવી દે કે ગણેશને વિચાર કરવો જ પડે, અને હરમ્યાન વ્યાસ આજળના ખીજા ઘણા સ્લોકો વિચારી લે

આ પ્રમાણે લખાએલો અથ વ્યાસ ભગવાને પોતાના શિષ્ય વૈશંપાયનને પણ બહુ બોલાવ્યો. અને પછી પોતે જનમેજય રાજાના યજ્ઞમાં ગયા ત્યાં વૈશંપાયનને આજ્ઞા કરી કે ‘ તમે આ સ્લોકોને ભારત કથા સંભળાવો. ’ વ્યાસ ભગવાનની આજ્ઞા થતા યજ્ઞકર્મેની વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે વખત ફાજલ રહેતો ત્યારે ધર્મર્તિમા વૈશંપાયન મુનિ આ ભારત સંભળાવતા તે હું પણ તમને સંભળાવુ

હું વ્યાસ ભગવાને તો જય નામનો ઇતિહાસ રચ્યો, આ ઇતિહાસમા ભરત રાબાના આખા યુગની કથા આવે છે એટલે લોકોમા એ ભારત કહેવાયુ એક તરફ ચારે વેદો અને એક તરફ ભારત, એ બેની તુલના કરીએ તો ભારત વધી જાય, એટલે હવે લોકો એને મહાભારત કહી શકે છે મૂળ ભારત કથાના સો પર્વે છે સો પર્વેની આ કથા અઢાર અશ્વિની સેનાની કથા છે, સો પર્વેની આ કથા અઢાર દિવસના યુદ્ધની કથા છે સો પર્વેની આ કથાને હું અઢાર પર્વમા ગોઠવીને તમને સોને સમજાવીશ ”

આ પ્રમાણે કહીને સૂતપુરાણીએ મહાભારતની કથા શરૂ કરી.

સૂતપુરાણી કહે છે —

આદિપર્વ

૧

પૂર્વે હસ્તિનાપુરમા શાતનુ નામે ગબ્બ રાજ્ય કરતા
હતા. શાતનુ ગંગાદેવીને પરણ્યા.

ગંગાશાતનુના લગ્ન થયા ત્યારે એવી ચોક્કસ
સમજણ થઈ હતી કે શાતનુએ ગંગાદેવી જે કાંઈ કરે
તેની આઠે આવડુ નહિ, તેમ જ એ વિષે કશી પૂછ-
પરછ પણ કરવી નહિ આ સમજણનો ભગ યાય તે
દિવસે ગંગાદેવી શાતનુને છોડીને ચાલ્યા બાય

લક્ષ્મણા કૃષ્ણ રૂપે ગંગાદેવીને એક પુત્ર અવતર્યે
પુત્રને એક ગેશ્વરી રૂપલક્ષ્મણા વીંટી ગંગા નદીકાંઠે ગયા
અને ત્યાં તેને જલસમાધિ કરાવી. શાતનુને આ ખબર
પડી ત્યારે તેમને દુઃખ થયું, પણ તેમણે દેવીને એક
અક્ષર સંજોગ દર્શો નહિ ત્યાર પછી તો ગંગાને બીજો
પુત્ર, ત્રીજો પુત્ર, એમ સાત પુત્રો થયા અને એ સાતેયની
ઉપર નદીના પાણી ફરી વળ્યા હસ્તિનાપુરના ધણીએ આ
બધું મૂંઝે મોઢે સહન કરી લીધું

ગંગાને આઠમો પુત્ર અવતર્યે સાત સાત પુત્રોને
દેવીએ જળમા પધરાવ્યા તેથી શાતનુની ધીન્જની હઠ
આવી રહી હતી. આઠમા પુત્રને પણ ગંગા તો રૂપા
લક્ષ્મણા વીંટી જલસમાધિ માટે લઈ ચાલ્યા અને જળમા
મૂકવા લાયક છે ત્યાં પાછળથી અવાજ આવ્યો “મૃગશ્રુર !”

દેવીએ પાછા વળીને જોયું ત્યાં તો શાતનુ મહા-
રાજ ! ગંગાએ પીઠ ફેળવી, પોતાનો કોટો છોડી
નાખ્યો, પુત્રને લઈને પ્રવાહની બહાર આવ્યા અને
મહારાજ તરફ હાથ લેબાવતા બોલ્યા “મહારાજ ! આ
આપનો પુત્ર જ્ઞાના ગર હવે આપનો અધિકાર છે
આપણો લક્ષ્મણજી આજથી પૂરો થાય છે ”

ગંગાના આ શબ્દોએ શાતનુના હૃદયને વીંધી
નાખ્યું પોતાનું મૂંઝું મોડું આજે છેવટ ઉપડી પડ્યું
તેનો એમને પસ્તાવો થવા લાગ્યો. દેવીને વીનવતા

વીનવતા શાતનુ બોલ્યા “ દેવી ! જોકે મૂલ પણ માફ ન થાય ? ”

પણ ગંગા એકના બે ન થયા પર્વતરાજની પુત્રીની મક્કમતાથી તે બોલ્યા “ આપણે સંકેત પવિત્ર છે, એ સંકેતને આપણે ન તોડીએ આપણા સંકેતની પાછળ ઈશ્વરી ઈચ્છા રૂપાયલી છે આપની ઈચ્છા હશે તો આને ઉછેરી ન હુ મોટો કરીશ. મારા હૈયામા યુગ-યુગાતરની સમ્મતિઓ વહે છે, આ પુત્ર માગ હૈયાના ધાવણુ ધાવીને મોટો થશે ”

આટલું બોલીને ગંગાદેવી પુત્રને લઈને અદૃશ્ય થયા મહારાજ શાતનુ જ્યેષ્ઠ સ્વપ્નમાથી માણસ બની જાય અને સ્વપ્નને સંભારતો રહે તેમ મૂઢની માફક નેઈ રહ્યા, અને હીન પગલે હસ્તિનાપુર તરફ વળ્યા

આ પુત્રનું નામ દેવવ્રત

૨

દેવવ્રત વિદ્યાભ્યાસ કરીને હસ્તિનાપુર આવ્યો અને મહારાજને પડખે રહીને ગજદાજનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો

મહારાજ શાતનુ જોકે વાગ્ કરતા કરતા નદીકાઠે જઈ ચડ્યા, ત્યાં તેમણે જોકે મચ્છીમારની કન્યાને દીડી. કન્યા હતી તો મચ્છીમારની દીકરી, પણ રૂપમા અપ્સરાને પણ લજવે તેવી હતી. આજે તે ભરયૌવનમા હતી;

હાથમા હલેસુ લઈને સાગરને જોળે હીચકવી હોય ત્યારે કોઈ જલદેવી વિહાર કરવા નીકળી હોય તેમ તે શોભતી હતી તેના દેહમાથી નીકળતી મીઠી ગંધ આળાય ઠાકા પર પ્રસંગી રહેતી હતી.

જગાહેવી ગયા પછી શાતનુનું હૃદયતપ્ત ખાલી પડ્યું હતું ત્યાં આ કન્યા આવી બેઠી મહારાજ શાતનુ ત્યાંથી હસ્તિનાપુર પાછા ગયા, હસ્તિનાપુરના મહેલમાં દાળદ થયા; મહેલના છત્રપલ્લવ પર પડ્યા પડ્યા આંખો ટવા લામ્યા, પણ આ મચ્છીમારની કન્યાને દ્વેષમાથી ભૂમ્મી ન શક્યા. એ કન્યાના વિચારથી જ એ પાગલ બની ગયા. વિચારા શાતનુ !

મહારાજ શાતનુએ કન્યાના બાપ પાસે માગુ મોકલ્યું પણ એ મચ્છીમાર બડો પક્ષો હતો. માછલું બાગમા આવે પછી તેનું શું કરવું તે તેને હાથ બેમી ગયું હતું કન્યાનું માગુ કરવા આવનાર માણસને મચ્છીમારે મ્મ બળાવ્યું “તું એવો વેલો નથી કે મહારાજને એમ ને એમ દીકરી આપુ શભાઓ તો ભમરાઓની માફક આજ એક દૂલ પર બેતે અને ઠાવે બીજા પર બેને. એમનો શો બંદામો ? વળી મહારાજને તો એક કુવર પણ છે, એટલે મારી દીકરી પેટ ભરીને કુખી થાય. મહારાજને કહેલો કે માગ ભાણેજને જાદી મળે એવું તમે વચન આપતા હો તો જ મારી દીકરીની આધા રાખલો.”

મચ્છીમારનો આ જવાબ મહારાજને કાને પડ્યો એટલે મહારાજ વિદ્વજ બની ગયા તેમના દિલમાં જુદા જુદા અનેક વિચારોનું મુદ્દ ચાલી રહ્યું કન્યાનું અનુપમ લાવણ્ય, પોતાનો પ્રેમ, હસ્તિનાપુરની ગાદી, ગંગાપુત્ર દેવવ્રત, હસ્તિનાપુરની પ્રજાનો લોકમત, મચ્છીમારનાં હઠ અને જડતા. આ બધા એક પછી એક મહારાજ પાસે ખડા થયા અને બહુ જ મક્કમતાથી પોતપોતાનો દાવો રજૂ કરવા લાગ્યાં કોઈ બલો ન્યાયાધીશ જુદા જુદા અક્ષરબાજ વકીલોની રજૂઆતથી ગભરાઈ બચ અને ચોક્કસ નિર્ણય પર આવવાને બદલે મૂંઝાઈને જ મુર્છામો પડતો મૂકે તેવી મહારાજ શાતનુની દશા થઈ મહારાજ ન તો કન્યાને ભૂલી શકે, ન તો ગંગાપુત્રનો હક્ક દૂર કરી કન્યાના ગાપને વચન આપી શકે આ સ્થિતિમાં મહારાજ દિવસે દિવસે ગળવા લાગ્યા, તેમની આંખો ઉંડી જવા લાગી, તેમનો હેઠ ફિલ્લો પડવા લાગ્યો, તેમનું મન બ્રમિત જેવું થઈ ગયું

મહારાજની આ દશા જોઈને દેવવ્રતને ચિંતા પેડી. મહારાજની આ દશાનું કારણ શોધતા શોધતા આખરે તેમને સાચી હકીકત હાથ લાગી દેવવ્રત તો ગંગાનો પુત્ર કોઈ પણ નવી પરિસ્થિતિ ઉણી થાય કે તન્ત જ તેનો નિર્ણય કરી લેવો એવી તાલીમ કુમારને મળી

હતી. મહારાજને મચ્છીમારની કન્યા મળવામા પોતે જ આડખીલ છે એમ તરત જ તેમને સમજાઈ ગયું; અને એ અમજાણી સાથે જ આ પ્રસંગે પોતાનો ધર્મ શો છે તેનો પણ તેમણે નિર્ધાર કરી લીધો. કુમાર બાલે નહીંકાઠે ગયા; મચ્છીમારને મળ્યા, તેની પાસેથી કન્યાની કાણી હકીકત બાણી, અને છેવટે પોતાના પિતા તરફથી કન્યાનું માથું કપ્યું.

કુમારની માગણીનો જવાબ વાળતા મચ્છીમાર બોલ્યો. "કુમાર! તમે માગ વિચારોને બાણો છો. હું એક જ ચરતે મહારાજને મારી કન્યા આપી શકું."

"એ ચરત હું બાણ છું" દેવવ્રત બોલ્યા.

"એ ચરતથી આપને ઘોખ્યું નુકસાન છે" મચ્છીમાર બોલ્યો.

"મારે બદલે તારો બાણેજ ગાદીનો વારસ ધાય એ જ ચરત છે ના?" દેવવ્રતે પૂછ્યું.

"હા, એ જ"

"તો મારે ગાદી પરથી નારો હાથ ઉઠાવી લેવો એમ જ કે?" દેવવ્રતે પ્રુણ્ણામો માગ્યો.

"એ હું નથી કહેતો." મચ્છીમાર બોલ્યો. "તમે એ ગાદી મુખેથી ભોગવો. અમ શક લોકોને એ ન હોય."

"તું નથી કહેતો પણ હું કહું છું" કુમાર બોલ્યા. "ભાઈ! તારી પુત્રીને મેળવવા માટે આજે મહા-

રાજ પીઠાર્થ રહ્યા છે મારા પિતાને આ પીઠામાથી મુક્ત કરવા એ રાજા ધર્મ મને લાગે છે, એટલે તો અહીં આવ્યો છું લાઈ ! આ પત્નિપાવન ગંગામૈયાને કાઠે ઉભો રહીને હું પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે આ દેવવ્રત હસ્તિના-પુરની ગાદીનો વારસ નથી પણ તારો ભાણેજ ગાદીનો વારસ થશે. બસ ? હવે તારી કન્યા મહારાજને આપ એટલે મહારાજને શાંતિ થાય. ”

પણ મચ્છીમાર હસતો હસતો બોલ્યો. “કુમાર ! આટલું જ બસ નથી ”

દેવવ્રતે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું “આટલું બસ નથી ? ”

“ના ” મચ્છીમારે કહ્યું “આપની પ્રતિજ્ઞા બરાબર છે પણ આપની પાછળ આપના પુત્રો ગાદી માટે લડાર્થ ન કરે એની શી ખાત્રી ? ”

મચ્છીમારના શબ્દો કુમારને વધારે ઉડા પાણીમાં ઘસડી ગયા. એક ક્ષણમા દેવવ્રતની પાસે જીવન આખાના પ્રશ્નો ખડા થયા, અને દેવવ્રતે પણ એટલી જ ઝડપથી તેમનો તાગ લઈ લીધો. કુમારે સ્વસ્થ થઈને બહુાવ્યું “મચ્છીમાર ! હરકત નથી હું દેવવ્રત વધારામા પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે હું પોતે પ્રજાને ઉત્પન્ન જ કરીશ નહિ, અને એટલા માટે લગ્નજીવનમા કદી પડીશ નહિ હવે આ બસ છે ? ”

કન્યાનો બાપ તો કુમારના આ શબ્દો સાંભળીને

સ્તબ્ધ થઈ ગયો ! કન્યા પણ આ સાબળીને હેગત પામી
અર્ધ દૂર દૂરથી કેમ બાળે અવાજ આવ્યો “ આ તો
શીખ ! ”

તે દિવસથી કુમાર દેવવ્રતનું નામ શીખ પડ્યું.

૪

શીખ પોતાના નવા માતાને લઈને ઘેર આવ્યા
મચ્છીમારને ઘેર એમનું નામ મત્સ્યગધા હતું તે બદલીને
સત્યવતી રાખવામાં આવ્યું

સત્યવતીને બે પુત્રો થયા. ચિત્રાગદ ને વિચિત્ર
વીર્ય ચિત્રાગદ ગંધર્વોની સાથે લડતા મૃત્યુ પામ્યો
એટલે વિચિત્રવીર્ય ગાદીએ આવ્યો વિચિત્રવીર્ય બરણુવાન
થયો એટલે શીખ તેને પરણાવવાનો વિચાર કરવા
લાગ્યા આ વખતે જ દાગીરાજની ત્રણ પુત્રીઓનો
સ્વયંવર કરવાની વાતો ચાલતી હતી શીખ પોતે
સ્વયંવરમાં ગયા પણ સ્વયંવરમાં ભગાણ પાડી ત્રણે
કન્યાઓનું હરણ કરી લાગ્યા. આ ત્રણ કન્યાઓમાંની
મોટી અબાએ શીખને જણાવ્યું “ શીખ ! મને માન
પિતા ધર્મથી શાન્ત રાજ્યને આપી ચૂક્યા છે ગારૂ મન
પણ એને જ વધુ છે માટે મને સુખ કરો ” અબાની
આ વાત સાબળીને શીખે અબાને દી કરી અને
અબિકા તથા અબાલિકાના પોતાના ભાઈ વિચિત્રવીર્યની

સાથે લગ્ન કર્યાં અબા હસ્તિનાપુરથી શાલ્વ પાસે ગઈ
પણ શાલ્વે તેને સઘરી નહિ કહ્યું “ તુ લીખના ધરમા
જઈ આવી છે એટલે તુ માટે અમાણ છે ”

શાલ્વે આ પ્રમાણે તરછોડેલી અબા ફરીથી
લીખ પાને આવી પણ લીખે તેને સ્વીકારવાની ના
પાડી, એટલે તે પરશુરામના આશ્રમના ગઈ પરશુ-
રામને અબાની હકીકત સાંભળીને ઠયા આવી, અને
એક શિષ્ય સાથે તેમણે લીખને સંદેશો ઠહાળ્યો.
“ લીખ ! તારા ગુરુ તરીકે તને આજ્ઞા કરૂ છુ કે તુ
આ અબાને તારા ભાઈ સાથે પરણાવ ”

પણ લીખ અડગ રહ્યા. પરશુરામની આજ્ઞા અયોગ્ય
લાગી એટલે તેમણે તે ન માની આથી પરશુરામને
ક્રોધ ચઢ્યો અને તે લીખની સામે લડવા આવ્યા લીખ
—પરશુરામના આ યુદ્ધમાં લીખ જ છેવટે વિજય પામ્યા
અને પરશુરામ અબાને લઈને તપોવનમાં આત્યા ગયા.

લગ્ન પછી થોડે વખતે વિચિત્રવીર્ય મૃત્યુ પામ્યો.
વિચિત્રવીર્યને સતાન ન હતું એટલે માતા સત્યવતીને ભાદે
મૂઝવણ આવી પડી મહારાજ શાતનુનો વશ કોઈ પણ
રીતે ચાલુ રહે એજ એમની ઇચ્છા હતી લીખ પોતે
અગ્નિકા તથા અભાલિકા સાથે નિયોગ કરીને પુત્રોને
ઉત્પન્ન કરે એવી તેમની માગણી લીખ શી રીતે સ્વીકારી
શકે ? લીખને તેમની પ્રતિજ્ઞામાંથી જરા બેટલા પણ

ખનેડવા એ આકાશ પાતાળ એક કરવા જેવું હતું
 સત્યવતીએ લીધને ઘણું ઘણું સમજાવ્યા પછી લીધ
 તો લીધા ! છેવટે માતા સત્યવતીએ લીધને જણાવ્યું
 “લીધ ! તમને મેં માગી ગઈ છે મહારાજ શાતલુ
 સ્વર્ગે સિધાવ્યા ત્યારે અમને સૌને તમને સાપતા ગયા
 છે તમારા પર મારો અપૂર્ણ વિશ્વાસ છે એટલે તો કહું
 છું હું નાની હતી અને ગંગામૈયા પર હોડી હારતી
 હતી ત્યારે એક વાળ પગથર મુનિ મારી હોડીમા બેઠા
 હતા. પરાશર મને બોધને મોહિત થયા અને તેમનાથી
 મારે એક પુત્ર થયો. આ પુત્રને તમે નામથી તો ઓળખો
 છો. આ પુત્ર તે વેદવ્યાસ.”

“અહોસાચ્ય તમારા !” લીધથી બોલી ઈવાયું

“આ પુત્ર,” સત્યવતીએ જણાવ્યું “મને છોડીને
 ગયો ત્યારે કહેતો ગયો છે કે માતાજી ! મારી જટન
 પડતા અમરજી કરશે તો હું નવામા હાજર થઈશ. તમે
 કહો તો આ વ્યાસને બોલાવીને ગાન્ને વડુઓ પુત્રવતી
 સાથે એમ દરે આપવો. તા આ કુલધર્મ છે મહા
 રાજનો વેદો આજી રહે એટલી જ મારી તા દયા છે”

લીધે સત્યવતીના આ વિચારને અનુમતિ આપી
 એટલે સત્યવતીએ વ્યાસનું અમરજી કરીને તમને બોલાવ્યા.
 વ્યાસમુનિથી અભિષેકને કૃતગર્હ, અનાદિતને પાડુ
 અને ત્રાણ એક દામીને વિદુર એમ ત્રણ પુત્રો થયા

૪

ધૃતરાષ્ટ્ર સૌથી મોટા હતા પણ જન્મથી જ આધળા હતા એટલે ગાદી પાડુને મળી. પાડુ જન્મથી જ દિક્ષા હતા અને મોટે ભાગે હિમાલયના જ ગલોની ખુલ્લી હવામાં રહેતા હતા.

ધૃતરાષ્ટ્રના સમ ગાધાર દેશના રાજા મુખદની પુત્રી સાથે થયા પોતાના પતિ આખે દેખતા નથી એન ગાધારીએ બાણ્યું ત્યારથી તેણે પોતાની આખે પણ પાટા બાંધ્યા અને આખનું મુખ તળ્યું

પાડુને બે સ્ત્રીઓ હતી. વસુદેવની બેન કુતી અને મદ્રદેશના રાજા શલ્યની બેન માદ્રી કુતી અને માદ્રી પાડુગણની સાથે હિમાલયના જ ગલોમાં જ રહેતી.

પાડુને પ્રજા ન હતી. એટલે પાડુની ગ્લથી કુતીએ ત્રણ પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા ધર્મરાજાથી યુધિષ્ઠિર, વાયુથી ભીમસેન અને ઇંદ્રથી અર્જુન. માદ્રીએ પણ એ જ રીત અશ્વિનીકુમારોથી નકુળ ચક્રદેવને ઉત્પન્ન કર્યા ગાધારીને વ્યાસ ભગવાનના આશીર્વાદથી એ પુત્રો અને એક પુત્રી થયા. કહે છે કે ધૃતરાષ્ટ્રનો મોટો પુત્ર દુર્યોધન અવતરેઈ સ્યારે ચારે દિશાએ ગધેડા બૂકવા લાગ્યા, આકાશમાંથી સળગતા અગાર વર્ષવા લાગ્યા, ધુવડો બોલવા લાગ્યા અને ભયકર અવાજો થવા લાગ્યા. હસ્તિનાપુરના બેશ્રીઓએ તો ભવિષ્ય લાખ્યું કે આ દુર્યોધન આખા કૌરવકુળનો

નાગ કચ્છે, ગાધારી, વિદુર વગેરે આપ્તજનોએ દુર્યોધનનો ત્યાગ કરી કુળને બચાવવાની ઘણી હિમાયત કરી પણ ધૃતગપ્ત તેમ દરી શક્યા નહિ.

પાડુ પોતાની બન્ને સ્ત્રીઓ તથા પુત્રો સાથે વનમાં ગહેતા હતા ત્યાં એક વાર માદ્રીને ભેડને તેમના ચિત્તમાં ક્ષોભ થયો, અને એ ક્ષોભને પગિલાએ એ મૃત્યુ પામ્યા મહારાજ પાડુના આ અકસ્માત મૃત્યુથી તપોવ્રતમાં હાહાકાર ધર્મ રહ્યો; પાડુની બન્ને સ્ત્રીઓ હૈયાદાટ કંઈપાંત કંઈ લાગી; પાડુના પુત્રો રડવા લાગ્યા, ઋષિમુનિઓએ આવીને શાંત કર્યાં, કુતીમાદ્રીને ધીરજ આપી, અને પાડુના અગ્નિસંસ્કારની તૈયારી કરી. માદ્રીએ પોતાના નકુળ સહદેવ કુતીને ત્રાપ્યા, કુતીને એક અતિમ પ્રભાવ કર્યા અને મહાનળને ખોળામાં લઈને ચિતા પર ચડી

આશ્રમના ઋષિમુનિઓએ કુતીને તથા પાડવોને આન્ધાસન આપ્યું અને તેમને સર્વને સાથે લઈને હસ્તિનાપુર જવા નીકળ્યા. હસ્તિનાપુરમાં આવીને આ ઋષિમુનિઓએ પાડુપુત્રોને બીધમના ખોળામાં મૂક્યા અને બોલ્યા “આ પાડુના પુત્રો છે, પાડુ મહારાજ દેવયોગે મૃત્યુ પામ્યા છે આ એમના પુત્રો છે” એટલું કહી આ તપસ્વીઓ ચાલ્યા ગયા. હસ્તિનાપુરની સમગ્ર પ્રજામાંથી કોઈ કોઈએ ઉચ્ચાર કર્યો “આ પાડુના પુત્રો ન હોય” પણ વીણે અને મોગ ભાગની પ્રજાએ “આ પાડુના જ

પુત્રો છે ” એમ કહીને તેમને સ્વીકાર્યા અને હસ્તિના-
પુત્રના રાજમહેલમાં તેમને સ્થાન આપ્યું

ત્યાર પછી તો બીજા, ધૃતરાષ્ટ્રે, આજ્ઞાપ્ય રાજ-
કુટુંબે પાંડુની ઉત્તરક્રિયા કરી. ધૃતરાષ્ટ્રે ઘણા ઘાબા
વખત સુધી પોતાના ભાઈના મૃત્યુનો શોક પાળ્યો

૫

શ્રીધમની છાયામાં પાંચ પાંડવો અને મો કૌરવો
દિવસે દિવસે મોટા થવા લાગ્યા. આ પાંડવકૌરવો એક
જ વયના હતા, નિરતર સાથે રહેતા, ખાતા પીતા અને
હરતા કરતા. છતાંયે તેમની અંદર કુસુપ જાગ્યે. કૌરવો
પાંડવો સાથે અમુક જ રીતે વર્તતા અને અંદરથી તેમનો
દ્વેષ કરતા. તેમાંય ખાસ કરીને બીમસેન અને દુર્યોધન
એ બેને તો જન્મજન્મમાંવરના વૈર અપૂરા રહ્યા હોય
એમ જ જણાતું હતું. બ્યારે બ્યારે આ બધા ભાઈઓ
નહી કઠિ રમવા જતા ત્યારે બીમસેન કૌરવોને શારીરિક
ત્રાસ આપવામાં એક જાતનો આનંદ લેતો, અને તેમ
કરીને દુર્ભંજ કૌરવોના મનમાં ધ્રુવિ ઉભી કરતો. કૌર-
વોમાં સૌથી મોટો દુર્યોધન, બધા કૌરવ ભાઈઓના
માનાપમાન એ દુર્યોધનના માનાપમાન. પાંડવો નાની-
મોટી ઘણી બાબતોમાં પોતાથી ચઢિયાતા છે એ બેઠને
જ દુર્યોધનની આખમાં સેર આવ્યું એક વાર બધા
રાજકુમારો નહીકઠિ રમવા ગયા, રમતને અંગે સૌને

લાડુ ખાવાની ગોઠવણ હતી; દુર્યોધને મોડા ઘણા લાડુ
ઓમા ખાસ કરીને એર લેગવ્યું અને પછી ભીમનેનને
૧ આમરૂ કરી દરીને એ લાડુઓ ૪ ખવરાવ્યા.
લાડુ ખાઈને ભીમસેન સૂતો ત્યાં તેને એ અડધું,
એટલે કારવોએ તેને નદીમા હાથેલી દીધા.

ચાર પાડવોને આ કરી ખબર રહી નહિ. બધા
ભયાન થઈ ગયા ત્યારે કુતીએ તપાસ કરી “ભાઈ
અર્જુન! મારો ભીમ ક્યા છે?” પછી તો કુતી, યુધિ-
ષ્ઠિર વગેરે ત્યારે તન્હ તપાસ કરવા લાગ્યા એટલામા
ભીમસન હાથ લાગ્યો. ભીમસેન નદીમા પડ્યો ત્યાં
નાગલોકીએ તેનું એર ઉતારી લીધું હતું એટલે તે પેર
આવ્યો, અને પોતાને એર દીધાની બધી નકીકત માતલ
તથા બાઈઓને કહી સમજાવી.

આ બનાવ પછી પાડવકૌરવોનું વેગ વધારે ઉઘાડું
થયું અને બંને પક્ષો વધારે જાણત થયા.

૬

હવે પાડવકૌરવો મોટા થતા જયા એવે તેમની
કુળવણીનો પ્રથમ બીજા પિતામહને મુદ્દવવા લાગ્યો.
પહેલા તો બીજા કૃપને કુમારોના આચાર્ય મ્યાપ્યા
અને કૃપાચાર્યે તેમને અનેક પ્રકારની વિદ્યા શીખવવા
નારી એટલામા દ્રોણ હસ્તિનાપુર આવ્યા.

દ્રોણ શરદ્ધાન મુનિના પુત્ર અને અગ્નિવેશ મુનિના શિષ્ય અગ્નિવેશના આશ્રમમા દ્રોણ વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે પૃથત્ રાજાનો પુત્ર દુપદ પણ ત્યાં જ કુલવાસી હતો. દ્રોણ અને દુપદ બંને ગાંઠ મિત્રો હતા. શુરકુલવાસ દરમ્યાન બંને મિત્રોએ ભાવિનાં અનેક સ્વપ્નો સેવ્યા હતા. આગળ જતા દુપદ પાચાળની ગાંઠી પર આવ્યો અને દ્રોણ ગરીબ પ્રાણીનું જ રહ્યો.

દ્રોણ શરદ્ધાન મુનિની પુત્રી કૃષ્ણીને પરણ્યા આ કૃષ્ણી તે કૃપાચાર્યની બેન. કૃષ્ણીથી દ્રોણને અશ્વત્થામા નામનો એક પુત્ર થયો. દ્રોણ એટલા બધા ગરીબ હતા કે ધનમા અશ્વત્થામા માટે દૂધના પણ સાસા હતા. આવી ગરીબાઈથી કૃષ્ણી ઘણી વાર ઉઠી ઉઠી, અને દ્રોણને મેણા પણ મારતી. એક વાર અશ્વત્થામા દૂધને માટે રીસાયો. એટલે દ્રોણે નિશ્ચય કર્યો “હાવ ને મારા મિત્ર દુપદને મળીને એક ગાય માણ, એટલે બધી પચાત ટળી જાય !”

દ્રોણ દુપદના નગરમા ગયા અને રાજમહેલને ઢંવાળે જઈને દુપદને પોતાના આવ્યાના સમાચાર મોકલ્યા. પણ મહારાજ દુપદ આજે અગ્નિવેશના આશ્રમના દુપદ રહ્યા ન હતા. દુપદે મૈત્રીનો હાવો કરતા દ્રોણને ઓખખુ સંભળાવી દીધું “રાજાઓની ગરીબ પ્રાણીને સાચે મૈત્રી સંભાળે નહિ.” દુપદના આવા અભિમાનવાળા

વાક્યો સાંભળીને દ્રોણના રૂવાઠા ઉભા થયા. તેમના મનમાં
 ઝનૂન આવ્યું, પણ છતાં શાંતિથી બોલ્યા. “ દુપદ ! પૃથક્
 રાજના પુત્ર દુપદ ! આપણે અગ્નિવેશ મુનિના આશ્રમમાં
 અન્તેવાસી હતા એ દિવસો યાદ આવે છે ? નહીને
 કઠિ બેઠા બેઠા આપણે કેટલીય ચતો વીતાડી હતી એ
 યાદ આવે છે ? ”

પણ દુપદ મક્કમ હતો તેણે તો દ્રોણને મિત્ર
 તરીકે સ્વીકારવાની હરગીજ ના પાડી. એટલે દ્રોણ
 ક્રોધાયમાન થઈ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને “ ગરીબાઈને
 કગાવીને એક વાર તો દુપદને ઠેકાણે લાવુ તો હું દ્રોણ
 ખરો ! ” એવો નિર્ધાર કરીને હસ્તિનાપુર તરફ વળ્યા.

હસ્તિનાપુરના હરવાબાબા પમ મૂકે છે ત્યાં પાડવ
 દેવોને એ દૂવા પાસે ઉભેલા તેમણે બોલ્યા કુમારોને
 દટો દૂવામાં પડી ગયો હતો અને નીકળતો ન હતો
 એટલે સૌ કઠિ ઉભા ઉભા વિચાર કરતા હતા. એટલામાં
 દ્રોણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કુમારોને અહર અહર વાત
 કરતા સાંભળીને દ્રોણ બોલ્યા. “ કુમારો ! બહાર ઉભા
 ઉભા દૂવામાંથી દટો બેચી લેવાની વિદ્યા તમને નથી
 આવડતી ? જુઓ, તમે ઉભા રહો અને હું હડાને
 બહાર લાવુ છું ! ” આ પ્રમાણે કહીને દ્રોણ પોતાની
 અમ્બવિદ્યાથી હડાને દૂવાની બહાર કાઢી આપ્યો.
 દ્રોણનો આ પ્રભાવ જોઈને કુમારો ચકિત થઈ ગયા;

તેઓ દ્રોણને રાજમહેલમા લઈ ગયા. ત્યાં જઈને બીષ્મ પિતામહને તેમણે બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને બીષ્મ દ્રોણને કુમારોના આચાર્ય આપ્યા ત્યારથી ગરીબ દ્રોણ હસ્તિનાપુરના રાજકુમારોના આચાર્ય બન્યા.

૭

બીષ્મ દ્રોણાચાર્યને રહેવા માટે એક સ્વચ્છ હાથિયુ ગુપ્ત મકાન આપ્યું અને કુમારોની શાળા માટે તમામ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપી. દ્રોણાચાર્યની પાસે આ કૌરવ-કુમારો ઉપરાત બીજા રાજકુમારો પણ આવ્યા અને સારથિ અધિરથનો પુત્ર ઠક્ષ્ણ પણ તેમની પાસે વિદ્યાભ્યાસ માટે આવવા લાગ્યો.

આ બધાય કુમારોમા અર્જુનનો વિદ્યા માટેનો શોખ અનન્ય હતો. તે પોતે ગુરુની સેવામા ઉત્સાહથી ભાગ લેતો અને એકનિષ્ઠાથી વિદ્યાને અહણ કરતો. ગુરુ દ્રોણે બધા કુમારોને પાણી લાવવા માટે ત્રાકડા મોઢાવાળા કમઠણ્ઠો આપ્યા હતા, પણ પોતાના પુત્ર અશ્વત્થામાને પહોળા મોઢાવાળો ઘડો આપ્યો હતો. આથી દરીને બીજા કુમારો કરતા અશ્વત્થામા જળાશયમાથી પાણી ભરીને વહેકો આવતો, અને દ્રોણ એટલા વખતમા તેને ચોડીક શુભ વિદ્યા આપી દેતા અર્જુનને આ વાતની ખબર પડી એટલે આ શુભ વિદ્યાને પણ મેળવવાના હેતુથી તે અશ્વ-

ત્યામાની સાથે સાથે જ પહોચી જતો અને દ્રોણ પાસેથી આ ગુપ્ત વિદ્યા પણ મેળવતો.

એક વાર અર્જુન રાતે વાણુ કરતા હતો ત્યા દીવો ઓલવાઈ ગયો હતાય તેણે જમવાનુ ચાહુ રાખ્યું અધારામા પણ હાથ તો રોજના અભ્યાસને લઈને મ્હો તરફ જ વળે છે એવા વિચારથી અર્જુનને આવા અભ્યાસનુ મહત્ત્વ સમજાયું, અને દરરોજ ગાતે અધારામા પણ ગાણુ મારવાની ટેવ પાડવા લાગ્યો વિદ્યા મેળવવાના અર્જુનના આવા ઉત્સાહથી દ્રોણની તેના પર અત્યંત પ્રીતિ થઈ દ્રોણુ તો અર્જુનને ઘણી વાર કહેતા “મારો કોઈ શિષ્ય તારાથી અગિયારો બાણાવળી યગ્રે નહિ ”

એક વાર દ્રોણની આજ્ઞાથી કુમારો મગધા કરવા નીમ્ળ્યા કુમારો એક મોટા જગલમાં પહોચ્યા ત્યા તેમણે એક કૃતરાત્રે જોયો. કૃતરાત્રે બસ્યા કરતો હતો એટલે દ્રુપદી એક બીલકુમારે અતિ કુશળતાથી તેના મ્હોમા બાણો મારીને તંતુ મ્હો બરી દીધુ કુમારો આ જોઈને અકિત થઈ ગયા અને મનમા શરમાયા પણ ખરા તપામ કરતા કુશલને ખબર પડી કે આ બીલ કુમાર તો એકલવ્ય પોત જ છે, અને કુમારની સાથે અશ્વવિદ્યા ગ્રીખાવવાની દ્રોણે પદેસા ના પાડી હતી. એક લખ્ય દ્રોણનુ માંડીનુ પુત્રુ કળીને તેની સમક્ષ ધનુર્વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતા; અને દ્રોણની પાનેથી નળી ચમત્.

તેના કરતા ઘણી વધારે કુશળતા પોતાની ભક્તિથી મેળવી શક્યો. એકલવ્યની કુશળતા જોઈને અર્જુનને તેની ધૃષ્ટિ થઈ તેણે હસ્તિનાપુર જઈને આચાર્યને એકલવ્યની વાત કહી અર્જુને કહ્યું “આપે તો મને કહ્યું છે કે મારો કોઈ શિષ્ય અસ્ત્રવિદ્યામા તારાથી ચડિયાતો નહિ થાય. પણ આ એકલવ્ય જ મારાથી ચડિયાતો છે ! ”

દ્રોણ ચિંતામા પડ્યા અને રથમા બેસીને જ ગલ તરફ ગયા. ત્યાં એકલવ્ય પોતાની નિત્યની ભક્તિથી દ્રોણની મૂર્તિ સન્મુખ પોતાની વિદ્યાને પામી રહ્યો હતો. દ્રોણ આંખોની ખખટ પડી એટલે એકલવ્ય તેમની પાસે દોડી આવ્યો, તેમના ચરણમા મન્ત્રક નમાવ્યું અને બોલ્યો “ગુરુદેવ ! શી આજ્ઞા છે ? ”

દ્રોણ બોલ્યા “બેટા એકલવ્ય ! હું તારી પાસેથી ગુરુદક્ષિણા લેવા માટે આવ્યો છું ”

એકલવ્યના હરખનો પાર ન રહ્યો ગુરુદેવ પોતે આટલે દૂર ગુરુદક્ષિણા લેવા માટે આવે એ તો મહાકાવ્યની વાત ! એકલવ્યે કહ્યું “પ્રભો ! ગુરુદક્ષિણા સ્વીકારી મને કૃતાર્થ કરવા માટે આપને શોધવા પડે તેને બહલે આપ પધાર્યા એ મારા અહોભાગ્ય ! બોલો, ગુરુદક્ષિણામા શું આપુ ? ”

દ્રોણાચાર્યે જણાવ્યું “ તારો જન્મણો અશુભો ”

આ શબ્દો દ્રોણના મોઢામાથી બહાર પડ્યા ન

પડ્યા ત્યા તો અગ્રુઠો જુદો પડ્યો ને દ્રોણ અગ્રુઠને લઈને ચાલતા થયા. તે દિવસથી એકલવ્યના ધનુષ્યને ઉદ્ધાર મેળો પડ્યો.

૮

દ્રોણાચાર્યે એક વાર કુમારેની પરીક્ષા લેવાનું નક્કી કર્યું તેમજે રૂપ એક બાસપક્ષી બનાવ્યું. ગંગા હીરાથી તેની બે આંખો બનાવી. આ પક્ષીને એક માડ પર ગોઠવ્યું. કુમારેને દ્રોણાચાર્યે જણાવ્યું કે તમારે આ બાસપક્ષીને વીંધવાનું છે.

ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરને આગળ લાવીને દ્રોણે પૂછ્યું “ તમે પેલા બાસપક્ષીને જીવો છો ? તમે મને જીવો છો ? તમે આ મડગને જીવો છો ? તમે સામેના આકાશને જીવો છો ? ”

દ્રોણાચાર્યના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં યુધિષ્ઠિરે જણાવ્યું “ હા, હું એ માડને, તમને, બાઈઓને, તથા પક્ષીને જીવું છું ”

યુધિષ્ઠિરના આ ઉત્તરથી દ્રોણ નિરાશ થયા અને બોલ્યા “ બેટી જીવો. ”

ત્યાર પછી તેમજે કુમારેને એક પછી એક આ પ્રશ્નો પૂછ્યા અને કોઈના તરફથી તેમના મનનું સમાધાન થયું નહિ. છેવટે તેમજે અર્જુનને આગળ આજીને કહ્યું “ જોતા અર્જુન ! મને તારી શક્તિમાં સદા છે

તુ મને દેખે છે ? તુ આ મહાને દેખે છે ? તુ સામેનું આકાશ દેખે છે ? તુ બાસપક્ષીને દેખે છે ? ”

અર્જુને કહ્યું “ હું તમને કોઈને દેખતો નથી; માત્ર બાસ પક્ષીને દેખું છું ”

પછી દ્રોણ સહેજ વધારે બોલવા જતા હતા ત્યાં તો અર્જુન બોલ્યો “ હવે તો આળા પક્ષીનેય દેખતો નથી, પણ માત્ર તેની બે લાલ આળને દેખું છું ”

દ્રોણે કહ્યું “ એ આળોને જ વીધ. ” એટલે અર્જુનનું બાણ છૂટ્યું અર્જુનની આવી એકનિષ્ઠાથી દ્રોણ બહુ જ પ્રસન્ન થયા.

૯

હવે કુમારો તમામ વિદ્યા શીખી રહેલા આવ્યા, એટલે બીજમની સલાહથી દ્રોણાચાર્યે કુમારોની એક બહાર પરીક્ષા ગોઠવી. શહેરની બહાર વિશાળ ભૂમિમા એક આલેશાન રગમડપ ઉભો કરવામા આવ્યો અને ત્યાં જ રાજપુરુષો, સ્ત્રીઓ, નગરલોકો વગેરેને માટે જોવાની સગવડ કરવામા આવી. નક્કી કરેલ દિવસે બીજમ, ધૃતરાષ્ટ્ર, કૃપાચાર્ય વગેરે રગમડપમા આવ્યા, ગાધારી, કુતી વગેરે સ્ત્રીઓ પણ હાજર હતી. નગરલોકોની તો ઠઠ બમી હતી. બધાએ કુમારોની વિદ્યાનું પ્રદર્શન જોવા ઉત્સુક થઈ ગયા હતા. એટલામા દ્રોણાચાર્ય કુમારો સાથે

આવ્યા દ્રોણને આવતા બેઠને પ્રેક્ષકોએ તેમને તાળી
ઓના ગડગડાટથી આવકાર આપ્યો.

પછી કુમારોએ એક પછી એક પોતાના પ્રયોગો
શરૂ કર્યા આ પ્રયોગોમાં સીમસેન અને દુર્યોધન કમ્પ
પહેરીને ગદાયુદ્ધમાં ઉતર્યા ત્યારે પ્રેક્ષકોનું મૂળ બંધાન
જેવાયું એ બે કુમારો હાથમાં ગદાઓ લઈને રમ
ભૂમિ પર દ્રુમવા લાગ્યા ત્યારે પ્રેક્ષકોના બે પક્ષો પડી
ગયા. કોઈ સીમસેનનો ધા પડે ત્યારે ‘સાબાશ, સાબાશ !’
એમ કહેતા ત્યારે કોઈ દુર્યોધન ચાલાકી બતાવે ત્યારે
‘સાબાશ, સાબાશ !’ એમ કહેતા. એક વખત તો પ્રેક્ષ
કોના ધન્યવાદથી આખો મહાપ એવો ખળભળી ઉઠ્યો
કે દ્રોણે સીમ-દુર્યોધનનો પ્રયોગ બંધ કરાવ્યો.

આખરે દ્રોણનો વહાલો શિષ્ય અર્જુન રગભૂમિ
પર આવ્યો. દ્રોણની આખો અર્જુનને દેખીને હરખાટી
હટી. અર્જુને રગભૂમિ પર આવીને દ્રોણને પ્રણામ
કર્યા; ત્યાર બાદ સીધા કૃતરાષ્ટ્રને વદન કરી પ્રયોગો
શરૂ કર્યા અર્જુનના જુદા જુદા પ્રયોગોથી આખી સભા
પ્રસન્ન થઈ ગઈ સીવર્ગમાં કુતીની દાતીએ પાનો આવ્યો.

પણ અર્જુનના આ પ્રયોગથી કોંગ્વોના મન બળવા
લાગ્યા બધા એક પૂણામાં બેઠા બેઠા અર્જુનની અદે
ખાઈ દેખ્યા લાગ્યા. એટલામાં દુર્યોધન રગભૂમિ પર આવી
પહોંચ્યો, અને બોલ્યો. “અર્જુન ! તે જે જે પ્રયોગો

કરીને આ સભાને સુખ કરી છે તે બધા જ પ્રયોગો હું કરી ગતાવું છું તારી નાકાત હોય તો મારી સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઉતર ”

કર્ણના આ વાક્યો સાભળીને દુર્યોધન વગેરે બહુ રાજી થયા અને કર્ણને ધન્યનાદ આપવા લાગ્યા પણ કૃપાચાર્ય આગળ આવીને બોલ્યા “ આ અર્જુન પૃથાનો પુત્ર છે હે કુમાર! તું તારૂં કુલગોત્ર વગેરે બહેર કર એટલે આ અર્જુન તારી સાથે યુદ્ધ કરે. ”

કૃપાચાર્યના શબ્દો સાભળીને કર્ણ આખો પડી ગયો. અધિરથ આગળ પડીને કર્ણને રગભૂમિમાંથી પાછો લઈ જવા લાગ્યો પણ એટલામાં તો દુર્યોધને બોલ્યા “ અવાજે કહ્યું “ ઋષિઓની અને મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ બાળીને કશો લાભ નથી એ રીતે તો પાડવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા એ ક્યા આપણે નથી બાણતા? વીરોની વીરતા તેમના જન્મમાં નથી પણ તેમના ક્ષાત્રતેજમાં છે ” આટલું બોલી વળી દુર્યોધને કર્ણને કહ્યું “ સાળાશ કર્ણ! તું જરાય ગભરાઈશ નહિ મારી બધી સપત્તિ તારા માટે જ છે એમ સમજજે ”

કર્ણ અર્જુનની આ ચર્ચાથી સભામાં બળભગાટ થઈ ગયો, અને કુત્તીને મૂર્છા આવી જરા યાત થયા પછી સીમન્તેન આગળ આવીને બોલ્યો. “ કર્ણ! તું તો અધિરથનો દીકરો છું એટલે તારા હાથમાં આ ધનુષ્ય

શોભતું નથી તું તારે આબુક લે એટલે બસ! આ રાજ પુત્ર અર્જુન તારા જેવા સુતપુત્ર સાથે લડી શકતો નથી ”

લીમસેનનાં આવા ગર્વના વચનો સાંભળીને દુર્યોધનનું લોહી ઉઠળી ઉઠ્યું તે જોલ્યો “જો અર્જુન રાજ કુમાર સાથે જ યુદ્ધમાં ઉતરી શકે છે તો હું અત્યારે જ કર્ણને અગદેશનો રાજા બનાવું છું ” એમ કહીને ત્યાં ને ત્યાં જ દુર્યોધને કર્ણના કપાળમાં તિલક કર્યું

દરમિયાન આ યાજ્ઞલજાટથી ગભરાઈને દ્રોણાચાર્યે પ્રયોગો બધા કર્યા અને સલા વિખેરાવા લાગી. કર્ણ દુર્યોધનનો આહાર માન્યો અને દુર્યોધનના ઉપકારના બદલામાં પોતાની નિત્યની ઐત્રી તેને આપી. આવ યુધી પોતાના પક્ષમાં અર્જુન જેવો ઠોઠ ધનુર્ધારી ન હતો તે આજે મળ્યો એ વિચારથી કૌરવો બધા ખૂબ જ રાહ ચતા ચતા ઘેર ગયા

૧૦

હવે દ્રોણને શુરુદક્ષિણા આપવાનો વખત થયો. કુમારો અત્યારે દ્રોણાચાર્યની પાસે આવ્યા અને શુરુદક્ષિણા માગવા માટે કહેવા લાગ્યા ત્યારે દ્રોણ જોલ્યા “ તમે દુપડ રાખીને બાધીને મારે સ્વાધીન કરો એ મારી શુરુદક્ષિણા છે ”

દ્રોણ અને અશ્વત્થામા રાજકુમારોની સાથે દુપડના નગર તરફ ઉડ્યા. નગરની પાસે પહોંચતા પાડવો પહેલા

જરા દૂર રહ્યા, અને કૌરવોએ દુપહના સૈન્ય પર હલ્લો કર્યો પણ રાન્યા નહિ થોડી વાર પછી અર્જુને દુપહ રાજાને યુદ્ધમાં ઉતાર્યો અને આખરે મ્હાત કર્યો અર્જુન દુપહના રથ પર ચડી ગયો, દુપહને પકડી લીધો, અને બાંધીને દ્રોણની પાસે લાવ્યો.

દ્રોણાચાર્ય પોતે દુપહના હરખારમાંથી અપમાન પામીને નીકળ્યા હતા તે પ્રસંગને યાદ આપી દુપહને ઘણા મેણા માર્યા, અને પછી તેને છોડી મૂક્યો. દ્રોણાચાર્યે દુપહને હક્ષિણ પાચાલ દેશ પાછો સોંપ્યો અને પોતે ઉત્તર પાચાલના ધણી બન્યા ત્યાં પછી રાજકુમારોને લઈને દ્રોણ હસ્તિનાપુર પાછા આવ્યા.

દુપહને હરાવીને શરણ લાવવામાં અર્જુનનું પરાક્રમ જોઈને કૌરવો ઝખવાણા પડી ગયા અને તેમનું તેજ સહન ન થવાથી મનમાં બળવા લાગ્યા તેમને લાગ્યું કે હવે પાંડવોના કોઈ રીતે છેવટનો નિકાલ લાવવો જોઈએ.

૧૧

અર્જુને દુપહને હરાવીને દ્રોણના ચરણ મૂક્યો એ સમાચાર શ્રુતરાષ્ટ્રને મળ્યા ત્યારે તેમના મનમાં ચિંતા પેડી. હઠમ્યાન દુર્યોધને પણ તેમના દાનમાં ઝેર રેડ્યું પાંડવોના પરાક્રમથી લોકો મુગ્ધ બન્યા

એવડ વાળી તેને મારી નાખ્યો. બકાસુરના મોઢામાંથી લેાહીનો તો ઘોધ ચાલ્યો.

બકાસુર મૃત્યુ પામ્યો એટલે તેનાં સગાસબંધીઓ બધાં ક્રોધથી હોડી આવ્યા અને સીમસેનને લેઇને મૂઢ બની ગયા. સીમસેને તેમને જણાવ્યું “ આજ પછી કોઈ વખતે તમારે મનુષ્યોને મારવા નહિ, મારશે તો આ બઠની પેઠે તમારો પણ વધ થશે ”

રાક્ષસોએ સીમસેનનો ઠરાવ કબૂલ રાખ્યો.

સીમસેન ત્યાથી રવાના થઇને ઘેર આવ્યો અને પોતાની તમામ હકીકત યુધિષ્ઠિરને જણાવી. ત્યાર પછી પાંડવો અને માતા કુતી એકચક્રાને છોડીને પાચાલ દેશ તરફ જવા નીકળ્યા.

૧૪

એકચક્રા નગરીમાંથી પાંડવો નીકળ્યા ત્યારે તેમને ખબર મળ્યા કે પાચાલ દેશના પાટનગરમાં દુપદ રાજાની પુત્રીનો સ્વયંવર થાય છે બધા સાઇઓને આ સ્વયંવર જોવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેઓ કાપિલ્ય જવા નીકળ્યા.

દુપદ રાજાને દ્રોણાચાર્યની આજ્ઞાથી પાંડવોએ હરાવ્યો અને આચાર્યને અરજી મૂક્યો. ત્યાર પછી દુપદ ધૂંધવાઈ રહ્યો હતો, અને દ્રોણાચાર્યનું વેર કેવી રીતે લેવું એ વિચારી રહ્યો હતો. આ વિચારમાં ને વિચારમાં તો દુપદે

ઉપયાજ અને યાજ નામના બે મુનિઓની બારે સેવા કરી. ઉપયાજ આ સેવાના બદલામાં પ્રસન્ન થયા અને વરદાન આપવા તૈયાર થયા ત્યારે દુપદે જણાવ્યું “મહારાજ ! દ્રોણનું માથું ઉતારે એવો એક પુત્ર મને થાય એવો યજ્ઞ કરાવો ” ઉપયાજ પોતે સાત્ત્વિક વૃત્તિના મુનિ હતા તેથી આવું વેરને પોષણ આપનારું વરદાન આપી ન શક્યા. પણ તેમના બાઈ યાજે તો પુષ્કળ દક્ષિણાને લોભે આવો યજ્ઞ કરાવવાની હા પાડી, અને યજ્ઞ કરાવ્યો. પણ ખરો યજ્ઞની પૂર્ણિદુતિ વળતે મહારાજ દુપદ અને તેની રાણી યજ્ઞકુંડ પાસે ઉભા હતા ત્યાં જ યજ્ઞના અગ્નિ-માથી એક પુત્ર ને એક પુત્રી બહાર આવ્યા યાજ મુનિ બોલ્યા “દુપદ ! હે આ દ્રોણનું માથું ઉતારનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આ દીકરી પણ તને આ કાર્યમાં જ મદદ કરવાની છે ” દુપદે અને રાણીએ બન્ને બાઈ બેનને હેતથી વધાવ્યા. આ દીકરી રંગે શ્યામ હતી એટલે તેને કૃષ્ણા કહે છે આ કૃષ્ણા એ જ દ્રૌપદી

દ્રૌપદી ઉંમરલાયક થઈ એટલે દુપદે એનો સ્વયંવર રચ્યો. પહેલા તો દ્રૌપદી અર્જુનને પરણાવવી એવી દુપદની ઇચ્છા હતી, પણ પાડવો વારણાવતમાં બળી મુઆ છે એવા સમાચાર મળ્યા પછી તેણે સ્વયંવરનો વિચાર કર્યો

દુપદે સ્વયંવરમાં દેશદેશના રાજાઓને તેડાવ્યા

હતા દ્રૌપદીના સ્વયવરમા દુર્યોધન આવ્યો, કર્ણ આવ્યો, શિશુપાળ આવ્યો, જરાસંધ આવ્યો અને બીજા પણ દેવલાય રાજાઓ આવ્યા. દ્રૌપદી જેવી યશ કન્યાને પગલુવાની કોને લાલસા ન થાય ?

સ્વયવર માટે રાજાઓ ભારે તૈયારીઓ કરી. રાજાઓ માટે તળુઓ તાર્યા, નગરમા ઘેરઘેર તોરણો બંધાવ્યાં, રસ્તાઓ પાણી છટાવીને સુકર બનાવ્યાં, અને સ્વયવર માટે એક ખાસ મહપ પણ ઉભો કર્યો.

સ્વયવરનો ઠાઠમાઠ જોવા માટે દેશ પરદેશના લોકના ટોળા ઠંપિસ્યમા આવતા હતા, તેમની સાથે પાઠવો અને કુતી પણ સામેલ થયા તેમણે બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કર્યો અને નગરમા આવીને એક કુબારની કોઠમા ઉતારો કર્યો.

સ્વયવરને દિવસે પાઠવો મહપમા ગયા અને બીજા બ્રાહ્મણો બેઠા હતા ત્યાં પોતે પણ બેઠા એ આલેશાન મહપમા રાજાઓ બધા જુદા જુદા સિંહાસનો પર બેઠવાઈ ગયા હતા, અને દ્રૌપદી ક્યારે આવે તેની રાહ જોતા હતા. એવામા મૃદુદુન્ન પોતાની બેનને લઈને હાજર થયો, અને આખી સભા સાબળે તેવા અવાજથી બોલ્યો. “રાજાઓ! આ મનુષ્ય, આ નિશાન અને બાણો. આ યત્રના છિદ્રમાથી એકી વખતે પાત્ર બાણો મૂકીને જે નિશાનને વીધશે તે મારી બેન કૃષ્ણને પરણશે.”

દૃષ્ટદુઃખના આવા વચન સાંભળીને રાજાએ એક-
પછી એક ધનુષ્યને ચડાવવા માટે પ્રયત્ન કરવા ઉશ્કા-
ચતા, પણ ધનુષ્યને ચડાવવા જેટલું પણ ઠોઠનામા
બળ જ ન હતું એટલે ઢીલે મોઢે પાછા આવીને
બેઠી જતા.

રાજાએની આવી દીન દશા જોઈને કર્ણે ઉભો થયો,
તરત જ ધનુષને હાથ ધર્યું અને પ્રત્યક્ષા ચડાવીને
બાણનું સંધાન કર્યું; તે વખતે સૌ ઠોઠને એમ જ યચું કે
હમણાં કર્ણ નિશાન પાડશે પણ ત્યાં તો દ્રૌપદી બોલી
ઉઠી. “હું સૂતપુત્રને વરવાની નથી.”

આ સાંભળીને કર્ણે સંજ્ઞા કરેલું ધનુષ્ય નીચે
મૂક્યું અને લજવાઈને બેઠી ગયો. ત્યાર પછી ચેકીના
રાજા શિશુપાળ, બળવાન જશસધ, શશ્ય વગેરે ધણીઓએ
પ્રયત્ન કર્યો પણ ધનુષ્યને ચડાવતા જ ગોઠાજીવર પડ્યા.
એટલે સૂપથાપ બેઠી ગયા.

સ્વયવરની સભા આખી ખળભળી ઉઠી. “આ
દ્રૌપદી હવે કોને પરણશે?” એવો વિચાર સૌ ઠોઠને
મૂઝવી રહ્યો. દૃપદ અને દૃષ્ટદુઃખ પણ વિચારમાં પડી
ગયા એવામાં પ્રાહ્લણના ટોળાની વચ્ચેથી કુતીપુત્ર
અર્જુન ઉભો થયો. સભામાં બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને
અને પાડવોને ક્યારના ઝોળખી લીધા હતા. અર્જુન
ઉભો થયો એટલે પ્રાહ્લણે ખળભળી ઉઠ્યા, પણ અર્જુન

તો ધીરે પગલે ધનુષ્યની પાસે જઈને ઉભો, ધનુષ્યની દરતી પ્રદક્ષિણા કરી અને આખના એક પલકાગમા જ ધનુષ્યને સંજ્ઞા કર્યું, પાત્ર બાણો ચડાવ્યા અને નિશાનને વીંધ્યું.

અર્જુને નિશાન વીંધ્યું કે તરત જ આખી સભામા ભારે ઘોઘાટ થઈ રહ્યો પ્રાણલો બધા આનંદમા આવી જઈને અર્જુન દરતા દરી વળ્યા, નિશાન વીંધાયું એટલે દુપદના માણસો વાહિત્રો વગાડવા લાગ્યા અને રાજાઓ બધા અર્જુન પર અને દુપદ પર ક્રોધ કરીને જે તે ભાલવા લાગ્યા દ્રૌપદી પોતે અર્જુને નિશાન વીંધ્યું કે તરત જ અર્જુનની પાસે ગઈ અને પુષ્પની માળા તેના ગળામા આરોપી તેની પાછળ પાછળ રત્ર મઠામાથી બહાર નીકળી.

પણ રાજાઓ તો ખૂવાપૂવા ! “આ દુપદ શું સમજે છે ? દુપદે આપણને આમત્રણ આપીને આપણે ચોખ્ખુ અપમાન કર્યું છે ! શું દુપદને આટલા બધા રાજાઓમાંથી કોઈ એક રાજા પોતાની કન્યાને માટે ચોખ્ખું ન લાગ્યો કે એક બામટાને કન્યા આપી ? આ કન્યા જો કોઈ રાજાને વરવા ન ઇચ્છતી હોય તો આપણે એને અગ્નિમા નાખી દઈને પછી આપણા રાજ્યમાં ચાલ્યા જઈએ ! ”

આ પ્રમાણે બોલતા રાજાઓ હથિયારો કાઢીને

દ્રુપદની સામે દોડ્યા, દ્રુપદની સામે તેમને આવતા
 જોઈને અર્જુને અને ભીમસેને તેમને સૌને સામે પગલે
 વધાવ્યા યુધિષ્ઠિર તો નકુળ અને સહદેવને લઈને
 ક્યારના પોતાને ઉતારે પહોચી ગયા હતા ભીમસેને નજીક-
 માથી એક મોટું ઝાડ ઉજેડ્યું અને એ ઝાડને લઈને
 તે રાબાજોની સામે ઉભો રહ્યો, અર્જુન તો સ્વયંવરનું
 ધનુષ્ય લઈને તૈયાર જ ઉભો હતો ! ધી ગાણ શરૂ થયું.
 કર્ણ અર્જુનની સામે મથે પશુ પાછો હત્યો, ભીમસેને
 શન્યને સોય પર પછાડ્યો. અર્જુન તથા ભીમના આવા
 પરાક્રમે જોઈને રાબાજોને શકા પડી કે રખેને આ
 બ્રાહ્મણો ન હોય ? દરમ્યાન શ્રીકૃષ્ણે બધા રાબાજોને
 સમજાવીને શાંત પાડ્યા ને પોતપોતાને ઉતારે રવાના
 કર્યા અર્જુન તથા ભીમસેન કુભારની કોઠમા ગયા

૧૫

દ્રૌપદીને લઈને અર્જુન કુભારની કોઠમા આવ્યો,
 એટલે બધા ભાઈઓ તથા માતા કુતી વિચાર કરવા
 બેઠા. દ્રૌપદી એકલા અર્જુનને પરણે કે પાંચે ભાઈઓને
 પરણે એ મોટો સવાલ હતો, અને યુધિષ્ઠિર એનો જે
 નિર્ણય આપે એ સૌને માન્ય હતો. યુધિષ્ઠિરે પોતાના
 કુળધર્મનો વિચાર કર્યો, પાંચે ભાઈઓના મન દ્રૌપ-
 દીને જોઈને કેવા ખેચાઈ રહ્યા છે તે સૌની આજોમાથી
 જોઈ લીધું, ભાઈઓની અદર પરસ્પર ભેદ ન પડે એ

ઇત્થ માન્યુ અને ધર્મનિર્ણય બાહેર ક્યોં “દ્રૌપદી આપણા પાચે ભાઇઓની બાચાં યશે.”

યુધિષ્ઠિરનો આ નિર્ણય દ્રૌપદી માટે તો આકર્ય હતો જ; પણ દુપદ, તેની રાણી અને ધૃતદુમ્નને બધાને માટે પણ તે આકરો હતો. પણ જ્યારે દુપદે બચ્ચુ કે પ્રત્યુચને ઘડાવીને દ્રૌપદીને મેળવનાર ઠોઈ જેવો તવો પ્રાક્ષણ નથી પણ અર્જુન પોતે જ છે, અને દ્રૌપદી જેમને પરણે છે તે પાચ પાડવો છે, ત્યારે તેના મનનુ સમાધાન થયું અને યુધિષ્ઠિરનો ધર્મનિર્ણય તેણે પણ કબૂલ રાખ્યો, તથા દ્રૌપદીના પાચે પાડવો સાથે લગ્ન કર્યાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ આ પ્રસંગે પોતાની ફાઇને આવીને પળે લાગ્યા, અને રાજપાટ વિનાના પોતાના કુળના ભાણે બેનુ મોસાણુ કર્યું લગ્નને અતે દ્રૌપદી કુલીને ચરણે પડી ત્યારે કુલીએ આશીર્વાચન ઉચ્ચાર્યાં “હે દ્રૌપદી! જેમ ઇંદ્રાણી ઇંદ્રની સાથે, શેહિણી ચંદ્રની સાથે, હમપતી નળ સાથે, અરુંધતી વસિષ્ઠની માથે અને લક્ષ્મી નારદ ચણુની સાથે પ્રીતિથી ગ્રહે છે તેમ તું પણ તારા પ્રતિ જોની સાથે પ્રીતિથી રહેજે તું વીરપુત્રોની માતા અને અને મારા પુત્રોની માથે ધર્મવત્સલા બેવી તું રાજ્યા સિંપકને પ્રાપ્ત થશે.”

૧૬

દ્રૌપદીને સ્વયંવરમા મેળવનાર પ્રાક્ષણ અર્જુન છે,

અને પાંડવો જ દ્રૌપદીને પરણ્યા છે એ સમાચારથી દૌર-
વેના મનમાં ધ્રાસ્તેકો પડ્યો. વ્યવરમાં આવેલા દૌરવે
હસ્તિનાપુર પાછા આવ્યા ત્યારે વિદુરને પણ આ વાતની
ખબર પડી. અથ ધૃતરાષ્ટ્ર તો હજી એમ જ સમજતા
હતા કે દ્રૌપદી દુર્યોધનને ત્રી ઠે એટલે એ તો બકવા
લાગ્યો. “દ્રૌપદીને અલકાને આપો અને તેને મારી પાસે
લાવો.” પરંતુ વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને જણાવ્યું “દ્રૌપદીને તો
પાંડવો પરણ્યા છે, અને દુષ્ટ ગણને તેમનો સારો
સંસ્કાર ક્યેઈ છે ” આ નામની ધૃતરાષ્ટ્ર મનમાં તો
બળીને ખાખ થઈ ગયો પણ જતા વિદુરને કહેતા લાગ્યો.
“જેવા મારા પુત્રો છે, તવા જ અથવા તેથી પણ અધિક
મારે મન પાડુના પુત્રો છે ”

વિદુરના ગયા પછી દુર્યોધનની ચકાણ ચોકડી ધૃત-
રાષ્ટ્ર પાસે આવી અને કહેવા લાગી “હે તાત ! તમે
પાંડવોના સબધમાં બધું બાંધ્યું હશે પાંડવોના બળનો
આપણે કોઈ પણ રીતે નાશ કરવો જ લેઈએ. આ નાશ
કેવી રીતે કરવો તે આપણે વિચિન્વાનું ગ્રહે છે ન તો
આપણે કુતીના પુત્રોમાં અને માદ્રીના પુત્રોમાં રોઢ પડા-
વીએ; કા તો દુષ્ટ રાજાને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી આપણે
લોભમાં નાખીએ, કા તો હસ્તિનાપુરમાં ગેવામાં સાર નર્થ
એવું પાંડવોના મનમાં ઠસાવીએ, કા તો ઘણા પતિઓ-
વાળી દ્રૌપદી કટાણીને તેમનો ત્યાગ કરે એવું કરીએ,

કા તો દ્રૌપદીને પાડવો તરફ વિષમભાવ છે એવું ચક્ર-
વીએ, કા તો છેવટ લીમએનને મરાવી નાખીએ આ અથવા
તો આવા કોઈ પણ ઉપાયથી આપણે પાડવોનો નાશ
કરવો જ લોઈએ આને પરો નમય છે આ સમય
ગયો તો ફરીથી હાથ આવશે નહિ ”

આ વિચારણામા કહ્યું જણાવ્યું “ દુર્યોધન! આ
બધા ઉપાયો બરાબર નથી બધા સુધી પાડવોની પાત્રે
પૂરા સાધનો નથી ત્યાં સુધીમા તેના પર ચડાઈ કરે.
ક્ષત્રિયો પોતાના પરાક્રમથી જ શત્રુઓનો પરાભવ કર
છે; આપણે પણ એમ જ કરીએ એમા શોભા છે ”

પણ લીખે તથા દ્રોણે આ વિચારને સમતિ ન
આપતા જણાવ્યું “ કૃતરાષ્ટ્ર! ખરો માર્ગ તો પાડવોને
તેમનો અર્ધ ભાગ આપીને આપણા મિત્રો બનાવવાનો
છે તારા પુત્રોને પાડવો તરફ દુર્બુદ્ધિ છે તેનું કળ
સાડ નથી ” વિદુરે પણ આવો જ મત આપ્યો. તેથી
કૃતરાષ્ટ્રે આગરે પાડવોને હસ્તિનાપુર લાવવા માટે વિદુ
રને દાપિત્ય મોકલ્યા. વિદુરે પાડવોને હસ્તિનાપુર પાછા
આવવાનું આમત્રણ આપ્યું, અને દુપદ તથા શ્રીકૃષ્ણની
સમતિથી પાડવો તથા કુતી હસ્તિનાપુરમા પાછા આવ્યા.

૧૭

હસ્તિનાપુરમા થોડો વળત રહ્યા પછી પાડવો એક
નાર કાકા કૃતરાષ્ટ્રને મળવા ગયા ત્યારે કૃતરાષ્ટ્રે જણા-

બુ “યુધિષ્ઠિર! તમને અને મારા પુત્રોને અણબનાવ ન થાય એટલા માટે તમે ખાડવપ્રસ્થમા જઈને રહો. ત્યાં અર્જુન તમારૂં રક્ષણ કરશે તમારા ભાગનું અર્ધ રાજ્ય તમે ખુશીથી ભોગવો.”

પાડવોએ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને ધૃતરાષ્ટ્રના વચનને માન આપ્યું અને ખાડવપ્રસ્થ ગયા. ખાડવપ્રસ્થનો પ્રદેશ ઘોર જંગલ જેવો હતો; તેના અમુક ભાગને સાફ દરી તેમણે ત્યાં ઇંદ્રપ્રસ્થ નામનું સુંદર નગર વસાવ્યું, અને સૌ ત્યાં રહેવા લાગ્યા.

ઇંદ્રપ્રસ્થના વસવાટ દરમિયાન એક વાર અર્જુનને પોતાને માથે બાર વર્ષનો વનવાસ વહોરી લીધો, અને આ બાર વર્ષ દરમિયાન અર્જુન ભારતવર્ષના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં રણાડ્યો આ વખતે જ અર્જુન નાગકન્યા ઉત્ત્રપીને પરણ્યો, આ દરમિયાન તેણે ચિત્રાંગદા સાથે લગ્ન કર્યાં, અને આ વખતે જ તેણે દારકા જઈને સુભદ્રાનું હરણ કર્યું. અર્જુનને સુભદ્રાનું હરણ કર્યું તેથી તેા શ્રીકૃષ્ણના મોટાભાઈ બળરામ અને યાદવો બધા બહુ જ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા, પણ આખરે શ્રીકૃષ્ણે તેમને ટાલા પાડ્યા અને અર્જુનના સુભદ્રા સાથે લગ્ન કર્યાં. સુભદ્રાને લઈને અર્જુન ઇંદ્રપ્રસ્થ આવ્યો અને સુભદ્રા ગોવાળજીનો વેશ પહેરીને દ્રૌપદીને પગે પડવા આવી ત્યારે દ્રૌપદી બોલી “અર્જુન! ભાગનો એક બંધ મજાત હોય પણ તેના પર બીજો બંધ બાધવાથી પહેલો ચિથિલ થાય છે.” સુભદ્રા દ્રૌપ-

ધૃષ્ટા ન હોય તો ધર્મરાજને માટે તારી ધૃષ્ટા આવે એવી એક સલા બનાવી આપ. આ મનુષ્યલોકમાં બીજી એવી સલા ન હોય એવી અસાધારણ સલા તું ધર્મરાજને માટે બનાવ. ”

શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને મથે વિમાનના જેવી સુઢર સલા નિર્માણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. શ્રીકૃષ્ણે તથા અર્જુને મયની ધર્મરાજની સાથે સુદા કાત કરાવી અને મથે પવિત્ર દિવસે ચારે ગાંભુથી દશ દશ હજાર હાથ ભૂમિની માપણી કરી.

ત્યાગ પછી શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોની રજા લઇને દ્વારકા ગયા અને મથ સલાનિર્માણમાં પડ્યો મયદાનવ મૈનાક પર્વત ઉપર બિહુ સરોવર છે ત્યા ગયો. ત્યાંથી ભીમને માટે તેણે એક ગદા તથા દેવદત્ત શાખ લીધા, વૃષપર્વા ગાંભની સલા બનાવવા માટે જે રજો ત્યા એકઠા કર્યા હતા તે સાથે લીધા, અને આ બધા રજોથી સુરોક્ષિત એવી સલા ઉભી કરી. આ સલા બનાવતા મયદાનવને ચોદેક માસ લાગ્યા. મહારાજ યુધિષ્ઠિરની આ મસા ઇંદ્રની સલાથી, કુબેરની સલાથી, વરુણની સલાથી તેમ જ બ્રહ્માની સલાથી પણ ચડિયાતી હતી.

૭

યુધિષ્ઠિરની આ નવી સલામાં એક વાર નારદમુનિ ચડી આવ્યા અને યુધિષ્ઠિરને રાજસૂય યજ્ઞ કરવાની

સલાહ આપી ગયા. યુધિષ્ઠિરે આવી અગત્યની વાતમા શ્રીકૃષ્ણની સમતિ વિના આગળ વધવું નહિ એવો નિર્ણય કર્યો હતો, એટલે તેમણે શ્રીકૃષ્ણને દ્વારકાથી બોલાવ્યા અને તેમની પાસે રાજસૂયની વાત મૂકી શ્રીકૃષ્ણ ઘડીબર તો વિચારમા પડ્યા અને પછી બોલ્યા “ જ્યાં યુધી જરાસંધ જીવે છે ત્યાં યુધી તમારો રાજસૂય યજ્ઞ પાર ઉતરે એમ મને લાગતું નથી માટે પહેલાં તો જરાસંધને મારવો બોધ્યો તેણે જાને ૮૪ રાત્રીઓને તો ઠેઠ ક્યાં છે, અને બીજા ૧૬ વધારે ઠેઠ કરે એટલે તે એક પુરુષમેધ યજ્ઞ કરવા માગે છે યુધિષ્ઠિરને બે ધર્મરાજ્ય સ્થાપવું હોય તો આવા જીવ મીઝાનો તો ઉચ્છેદ જ કરવો બોધ્યો ”

શ્રીકૃષ્ણના વચન સાંભળીને અર્જુન અને શીમસેન જરાસંધ ઉપર ચડાઈ કરવા તૈયાર થયા. શ્રીકૃષ્ણ પણ તેમની સાથે ગયા આ ત્રણે જણ કુરુ દેશથી નીકળી, અનેક નદીઓને ઓળંગતા મગધ તરફ ચાલ્યા. એ ત્રણેય વીરોએ ઢર્ઢ અને વલ્લભ ધારણ કર્યા હતા.

શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા શીમસેન જરાસંધના ગિરિ પ્રજ પાસે પહોંચ્યા એટલે દરવાજેથી અદર ન જતા તેઓ કિલ્લા પાસેના એક જુરજ પાસે ગયા. આ જુરજ ઉપર ત્રણ મોટા નગારા રાખ્યા હતા તેને તોડીને તેઓ જુરજ પાસેના મિનારા પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં જઈ એ મિનારાને

બાહુના પ્રહારથી તોડી પાડ્યો તથા એ માર્ગે તેમણે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પછી આ ત્રણેય વીરો બનારની શોભા જોવા આવ્યા, રસ્તામાં માળીઓ પાસેથી પુષ્પની માળાઓ લઈને તેમણે ધારણ કરી પછી વિવિધરંગી વસ્ત્રો તથા ડુડલો ધારણ કરીને તેઓ રાજમહેલ તરફ ગયા. ત્યાં નાજમહેલ ॥ ત્રણ હરવાબાઓને જોળી તેઓ ખુદ રાજ પાસે પહોંચ્યા જરાસંધે ઉભા થઈને તેમનો સત્કાર કર્યો અને ઠણુ “પધારો.” પછી શ્રીકૃષ્ણે જરાસંધને કહ્યું “આ બન્ને જણાને મૃત છે એટલે મધગત પહેલા તમારી સાથે તેઓ બોલશે નહિ.”

મધરાતે જરાસંધ પાછો તેમની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો “આતંક પ્રાપ્ત્યે પુષ્પમાળા અને અંગરામને ધારણ કરતા નથી તમારા હાથ પર પ્રત્યક્ષાની નિશાનીઓ છે તો તમે સાચેસાચ ક્રોધ છો તે કહો. વળી તમે સ્ત્રીધે રમ્તે ન આવતા મિનારો તોડીને આઠે દરને આવ્યા છે. હું તમારી પૂજા કરવા આવ્યો છું છતાં તમે તે કેમ સ્વીકારતા નથી ?”

જગમધના આવા વાક્યો સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યો “દુનિયોનું બળ તેમના બાહુમાં હોય છે ખીર પુરો શત્રુના ઘરમાં આઠે રમ્તે પ્રવેશ કરે છે કોઈ સજ્જન શત્રુની પૂજા અટકવું કરતો નથી.”

શ્રીકૃષ્ણના આવા ગર્જિત વચન સાંભળીને જરા-
સંધ બોલ્યો “ તમે મારી સાથે વેરબાંધ્યુ તેનું મને
સ્મરણ નથી, મે તમારૂં કાઈ બૂઝુ કર્યું હોય એમ પણ
મને સાબરતું નથી છતા તમે મને શત્રુ કેમ કહેો છો ? ”

શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું “ તે આ લોકમા રહેનારા
ક્ષત્રિયોને કેદ કર્યા છે એજ તારો મોટો અપરાધ છે
તું તો રાજાઓનું રૂઢને બલિદાન આપવા ધારે છે
અમે સમર્થ છીએ છતા અધર્મ થતો ન અટકાવીએ
તો અમે પાપી થઈએ. અમે ઇલિતનું રક્ષણ કરનારા
છીએ, માટે તને મારવા આવ્યા છીએ અમે બ્રાહ્મણો નથી
હું શૂરસેનના વશનો કૃષ્ણ છું અને આ બંને ભીમ
અર્જુન છે તને હું યુદ્ધનું આહ્વાન કરૂં છું, એટલે
કા તો તું યુદ્ધ કર અને કાં તો બધા રાજાઓને છોડી દે ”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચન સાંભળીને જરાસંધ
બોલ્યો. “ પરાક્રમથી શત્રુઓને વશ કરવા એ જ ચક્ર-
વર્તીનો ધર્મ છે હું આને એક પણ રાજાને છોડવાનો
નથી હું એકની માથે, બેની સાથે કે ત્રણેની સાથે
એકી વખતે યુદ્ધ કરવા તૈયાર છું ”

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ હે રાજનું! અમારામાંથી કોની
એકની સાથે યુદ્ધ કરવા તમે ગણ છો ? ”

મગધરાજ જરાસંધે ભીમની સાથે યુદ્ધ ઠગ્વાની
હથ્થા જણાવી એટલે ભીમ તૈયાર થયો. પછી જરાસંધ
અને ભીમસેનનું ઇંદ્રયુદ્ધ શરૂ થયું વિશાળ છાતીવાળા,

- * મોટી ભુજવાળા ને લોખંડી પળવાળા બન્ને વીરોનું તંદિવસ સુધી આહીર ને વિશ્રાંતિ વિનાનું અહોનિશ સુદ ચાલ્યું, અને આખરે જગસંધ ચાલ્યો એટલે સીમે તેને ઉછાગીને જમાવ્યો અને જમીન પર પડાડી કેડ પર ટપ્પ મૂકીને વચમાંથી ભાગી નાખ્યો. પછી સીમે તેના શરીરના બે ચીંગ કરી નાખ્યા જરાસંધની મૃત્યુ વખતની ચીસથી મગધસીઓના ગર્ભો ગળી ગયા.

આ પ્રમાણે જરાસંધને મારીને આ ત્રણેય વીરો ત્યાંથી બહીજાને આવ્યા ને રાજાઓને કેદમાંથી છાડ્યા. પછી આ ત્રણેય ભાઈઓ રથમાં બેસીને ત્રિવિજયમાંથી બહાર આવ્યા, જરાસંધના પુત્ર સહદેવનો ગાદી પર અભિષેક કરી શ્રીકૃષ્ણે તેને અભય આપ્યું, અને પછી ઇંદ્રપ્રસ્થ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

૩

આ પ્રમાણે રાજસૂય યજ્ઞમાં જે મોટું વિઘ્ન હતું તે દૃશ્ય થયું એટલે પાંચવો દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યા, અને દિગ્વિજયને અતે સુધિષ્ઠિરે રાજસૂયની દીક્ષા લીધી. આ યજ્ઞમાં દ્રૌપદના વ્યાસ પોતે પ્રજ્ઞા યજ્ઞ હતા. સીધા અને દ્રોણ, સુબલ ને શકુનિ, શલ્ય અને બાહલીક, અશ્વત્થામા અને દ્રુપદ્યાર્ય, બળરામ અને અનિરુદ્ધ, દ્રુપદ અને જયદ્રથ—આ ઉપરાંત બીજા કેટલાય રાજાઓ રાજસૂય યજ્ઞમાં આવ્યા હતા.

યુધિષ્ઠિરે આ સઘળા લોકોની યોગ્યતા પ્રમાણે જુદા જુદા અધિકારો પર નિમજ્ઞ કરી ભક્તમણીબનના અધિકાર પર દૃશાસન, પ્રાણજ્ઞોના સ્વાગત પર અન્વિત્યામા, ધર્મવેત્તા વિદુરજી ખર્ચ ખાતા પર, અને દુર્યોધન તમામ ભેટો લેવા પર હતો. શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ઇચ્છાથી પ્રાણજ્ઞોના પગ ધોવાના કામ પર રહ્યા હતા.

ત્યાર પછી સોમયાગને દિવસે બીજમે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું “આ રાજાઓની ચથાયોગ્ય પૂજા કરો. આ રાજાઓમા જે શ્રેષ્ઠ હોય તેને પ્રથમ અર્ધ આપો.”

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું “આપ કોને એકને પ્રથમ અર્ધ આપવો યોગ્ય ગણો છો ?”

આ પ્રશ્નના જવાબમા બીજમે જોડ્યા “આ બધાઓમા શ્રીકૃષ્ણ જ શ્રેષ્ઠ છે એટલે પ્રથમ અર્ધ તેને આપો.” બીજમે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે તરત જ પ્રતાપી સહદેવે શ્રીકૃષ્ણને પ્રથમ અર્ધ આપ્યો અને શ્રીકૃષ્ણે એ રીતસર સ્વીકાર્યો.

પણ એદિરાજ શિશુપાળ આ સહન કરી શક્યો નહિ, અને યુધિષ્ઠિરને તેમ જ શ્રીકૃષ્ણને કપકો આપતો જોડ્યો. “આ સભામા કૃષ્ણથી ચડિયાતા અનેક રાજાઓ બેઠા છે છતા તમે કૃષ્ણને અર્ધ આપીને સૌનુ અપમાન કર્યું છે કૃષ્ણ નથી રાજા, નથી આચાર્ય, નથી ઋષિ, નથી શાસ્ત્રકુશળ. કૃષ્ણ ! કુતીપુત્રોએ જહીને તારી પૂજા

કરી હોય તો પણ તુ તેને પાત્ર નથી હતા તે તં અક્ષય
શા માટે કરી? નીપુસકને પરણાવવો એ જેમ નીપુસકનું
અપમાન છે, તેમ યોગ્યતા રહિત છતા તારી પૂજા કરી
એ તારું અપમાન છે મે આ મડળને જોઈ લીધું ”

આમ કહીને શિશુપાળ ઉઘ્યો અને સભામાંથી ચાલી
નીકળ્યો. તેને જતો જોઈને યુધિષ્ઠિર ગભરાયા અને તેને
શાન્ત કરવા લાગ્યા પણ બીજા કહ્યું “એને સમજાવવાની
કાંઈ જરૂર નથી આ શિશુપાળ તો મૂઢ છે એટલે એ
શ્રીકૃષ્ણને ઝાળખતો નથી. છતાં જો શિશુપાળ આ પૂજાને
ચોખ્ખું ન ગણતો હોય તો એને ફાવે તે કરી લે.”

બીજા પૂરું કર્યું કે તરત જ સહદેવ બોલ્યો.
“કેશીને હણનારા શ્રીકૃષ્ણની અમે પૂજા કરી છે આ
પૂજાને જે સહન ન કરી શકતો હોય તેના માથા પર હું
પગ મૂકું છું ”

પણ શિશુપાળ તો લાલચોળ બાબ કરીને રાજા
એને કહેવા લાગ્યો. “હું તમારો સેનાપતિ થાઉં
ચાહો આપણે ગદા ત્રજાં ધઈને આ યાદવો અને
પાંડવોની સામે યુદ્ધ કરીએ ”

રાજાએના આ મહાસાગરને ખળભળેલો જોઈને
યુધિષ્ઠિરે બીજાને પૂછ્યું “પિતામહ! અત્યારે જે કરવા
જેવું હોય તે મને કહો.” એટલે બીજાે તેમને કહ્યું
“પાંડુપુત્ર ! કય ન પામ. ત્રિલ સૂતો હોય ત્યાં સુધી જ

બધા કૂતરાઓ બસી શકે છે આ શિશુપાળની ખુદી નાશ પામી છે આ બોલે છે તે શિશુપાળ નથી બોલતો. પણ એનો કાળ બોલે છે એમ સમજ ”

શિશુપાળથી આ સહન ન થયું એટલે એ વળી બોલ્યો “ઓ બીખ્મ! આ પ્રમાણે બોલતા તારી જીભના કટકા કેમ નથી થઈ જતા? આ કૃષ્ણ જેવા ગોવાળિયાની સ્તુતિ કરતા તને શરમ નથી આવતી? તું આજે ભાટના જેવા વચનો બોલે છે રાજાઓ! આપણે એકઠા મળીને આ દુષ્ટ બીખ્મને બાળી મૂકીએ.”

આ પ્રમાણે વાગયુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યાં એ યુદ્ધને શાંત કરતા હોય તેમ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “આ શિશુપાળ મારો સગો છે છતાં દુસ્મન છે એના બધા ધધા હું જાણું છું અને તમે પણ જાણો છો આજ સુધી મેં તના અપરાધોને ક્ષમા આપી છે આજે તમારા સૈનાલે દેખાતા હું તેનો નાશ કરું છું ” એટલું શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા ત્યાં તે સુદર્શન ચક્ર શિશુપાળના ગળા પર ફરી વળ્યું અને ઘડ પરથી માથું નીચે ઉતર્યું પછી પાંડવોએ શિશુપાળનો રીતસર અગ્નિસન્ક્રાંત કર્યો, અને તેના પુત્રનો એ જ ગાદી પર અભિષેક કર્યો

રાજસૂયની સમાપ્તિ થઈ એટલે રાજસહ્યાગ્રાન્તઓ સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા અને બીખ્મ, કૂતરાદ્દે વગેરે હસ્તિનાપુર ગયા સૌને વળાવીને શ્રીકૃષ્ણ પણ

દારકા જવા નીકળ્યા શ્રીકૃષ્ણને રજા આપતા આપતા
સુધિષ્ટિર ગળગળા થઈ ગયા. “ગોવિંદ ! તમારી કૃપાથી
હું મહાન યજ કરી શક્યો છું ”

શ્રીકૃષ્ણે દૂર સુધી વળાવવા આવેલા સુધિષ્ટિરને
પાછા વાળતા કહ્યું “સાવધાન રહીને નિરતર પ્રભાત
પાલન કરો ”

શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો રથ દારકા તરફ હકાવ્યો અને
સુધિષ્ટિર મહેલ તરફ ગયા. સભામા તો માત્ર બે જ
રજા. દુર્યોધન અને શકુનિ.

૪

પછી દુર્યોધને ફરીને તે આખી સભાને ધારી
ધારીને બોધ, અને જેમ જેમ બેસી ગયા તેમ તેમ તેની
ઈર્ષ્યા વધતી જઈ પાડવેની આ લક્ષ્મી બેઠને તેની ઝેરી
આગમા વધારે ઝેર આપ્યું, અને જો ઝેરનો માર્યો દુર્યો
ધન શકુનિને કહેવા લાગ્યો. “જો મામા ! હવે મારે તો
મર્યો જ છૂટકો છે ! આ બધું મારાથી બેસુ જતું નથી,
તેમ જ આ લોકોનો પરાભવ કરવાની મારામા શક્તિ નથી.”

શકુનિએ તેને બરા ધીંગા પાડતા બહુબુ
“દુર્યોધન ! તારું સુધિષ્ટિરની અદેખાઈ કરવાની બહુ
નથી. અર્જુન, શીમસેન વગેરેને મુદ્ધમા છુટી શકાય
તેવો કીમિયો મારી પાસે નથી પણ સુધિષ્ટિરને વશ કર
વાનો કીમિયો મારી પાસે છે એને જુગાર બંદુ ગમે છે,

અને હું જુગારના કપટમા જોડકો છું માટે કોઈ ઉપાયે તું
એને જુગાર રમવા ઉતાર તો આપણું કામ થઈ જાય. ”

આ વાત દુયેધિનને પસંદ પડી એટલે શકુનિએ
એ જ વાત ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે ઉચ્ચારી ધૃતરાષ્ટ્રે પહેલા તો
વિદુરની સલાહથી આવા જુગારને સમતિ ન આપી
પણ પાછળથી જ્યારે દુયેધિન કમોત કરવા જેવું બોલવા
લાગ્યો ત્યારે તેમણે વિદુરને જ ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરેને તેડી
લાવવા મોકલ્યો.

ધૃતરાષ્ટ્રની આજ્ઞાને માથે ચડાવી વિદુર ઇંદ્રમસ્થ
ગયા અને યુધિષ્ઠિરને કહ્યું “ યુધિષ્ઠિર ! તમારા કાકા
અને હસ્તિનાપુરના મહારાજા ધૃતરાષ્ટ્રે તમને કહ્યાંબું
છે કે તમારા ભાઈઓની આ સભા તમારા જેવી જ છે
તમે અહીં આવો અને તમારા ભાઈઓ સાથે દૂત રમો
તથા આનંદ કરો ”

જુગારનું આ આમત્રણ યુધિષ્ઠિર પાછું વાળી ન
શક્યા, અને બધા હસ્તિનાપુર આવવા નીકળ્યા.

પાંડવો, કૃત્વી, દ્રૌપદી વગેરે સૌ હસ્તિનાપુર આવ્યા
કૌરવોએ તેમનો ઘણા ઠાઠમાઠથી સત્કાર કર્યો પછી
પાંડવો કૌરવસભામા આવ્યા. કૌરવસભામા શીખમ, દ્રોણ,
કૃપાચાર્ય, દુયેધિન, ઈર્ષ્વ વગેરે અગાઉથી હાજર જ
હતા સભાની વચ્ચેવચ પાસા નાખવા માટે એક વસ્ત્ર
પાથર્યું હતું શકુનિ ત્યા પાસા ખળડાવતો બેઠો હતો.

મહારાજ યુધિષ્ઠિરના મનમાં બારે ખેચતાણ ચાલી.
 “ જુગાર રમવું કે ન રમવું ? ” તેમણે જુગારમાં ન
 ઉતરવા માટે ઘણી મહેનત કરી પણ હેવટે રહી ન શક્યા.
 અને પાસા હાથમાં લીધા. દુર્યોધન તરફથી રમનાર
 તરીકે શકુનિ હાજર હતો.

પછી તો જુગાર ચક્ર્યો અને યુધિષ્ઠિરે હાવમાં
 પોતાનો મહા મૂલ્યવાળો મણિ મૂક્યો. પાસાના રહસ્યને
 બાલુનારા શકુનિએ બાજી પર પાસા નાખ્યા અને
 બોલ્યો. “ હુ જીત્યો છું ” ત્યાર પછી કુતીપુત્ર યુધિ-
 ષ્ઠિર અષ્ટ ધનસહાર, સહ્યાદન નામનો પોતાનો
 રાજરથ, એક લાખ દાસીઓ, એક લાખ હાસે, એક
 હજાર હાથીઓ, એક હજાર રથો, પોતાના ગાધર્ષ
 ઘોડાઓ, સાઠ હજાર પોતાના પસંદ કરેલા ચોદાઓ
 અને સોનાથી બરેલા ચારસો ચરુઓ. આ ગાધર્ષને
 મહાગજ યુધિષ્ઠિર એક પછી એક હાવમાં મૂકતા જતા,
 કપટી શકુનિ એક પછી એક હાવ જીતતો ગયો, અને
 “ હુ જીત્યો છું ” “ હુ જીત્યો છું ” એમ કહી
 ન્દમતો જ ગયો.

જુગારને આ પ્રમાણે વેગથી ચાલતો જોઈને વિદુ
 રથી ન રહેવાયું એટલે તે બોલ્યા. “ મહારાજ ધૃત
 રાષ્ટ્ર ! તમને આ જુગાર ગમે તેવો જણાતો હોય પણ
 અને તો આમાં આપણો ચોખ્ખો વિનાશ દેખાય છે

તમારો દુર્યેધન જુગારની છતથી મદમત થયો છે એટલે તેને પોતાના વિનાશની ખબર પડતી નથી તમે તેનો ત્યાગ કરો અને પાડવોને તમારી પાસે ગણો તો જ કુરુક્ષેત્રને માટે આશા છે ” વિદુરના આવા વચનો બાણીને દુર્યેધન અદરથી પૂછી ચીડાયો અને વિદુરને જ ભાડવા લાગ્યો. વિદુર બોલ્યા “ દુર્યેધન ! તને પ્રિય લાગે એવા વચનો કહેવાવાળા તો લાખો માણસો પડ્યા છે, પણ તને કડવા વેણે કહેનારો માત્ર વિના કોઈ નથી મળવાનો રાજાઓને કડવા વચન કહેનાર જ તેમના સાચા મિત્રો છે એટલું યાદ નાળજે ”

જુગાર તો ચાલુ જ હતો વળી યુધિષ્ઠિરે પોતાનું અઢળક ધન, પશુઓ, રાજભૂષણો વગેરેને દાવમા મૂક્યા અને બધાયને હારી ગયા. યુધિષ્ઠિર જેમ જેમ જુગાર રમતા ગયા અને જેમ જેમ હારતા ગયા, તેમ તેમ તેમને જુગારનો કેદ ચડતો ગયો, અને આખરે તો પોતે દાવમા શું મૂકે છે તેનું પણ તેમને ભાન ન ગયું ! યુધિષ્ઠિર બોલ્યા “ આ રથમાં, યુવાન, સિંહના જેવા ખલાવાળો નકુલ મારું ધન છે, તેને હું દાવમા મૂકું છું ”

તરત જ શકુનિ બોલ્યો “ નકુલ તો અમારે તાબે થઈ ગયો. હવે શું મૂકો છો ? ”

પછી તો યુધિષ્ઠિરે અર્જુનને, અર્જુનને અને કીમ-સેનને દાવમા મૂક્યા અને એ ત્રણે જણા પણ છતાઈ

વૃક્ષા. હવે હાવમા શું મૂક્યું ? યુધિષ્ઠિર પોતાની સિવાય બધુંય હારી ગયા હતા, એટલે છેલ્લે તેમણે પોતાની બલતને ઝુકાવી, અને તેને પેસુ એક મુઠ્ઠા શુભાવી યુધિષ્ઠિર ખાલીખમ થઈ ગયા, પોતાનું ઠંડી થયે એવું તમામ શુભાવી બેઠા.

ત્યાં તો શકુનિ જોડ્યો. “હજી, તમારે હાવમા મૂકના જેવી તમારી કૃષ્ણા છે તેને હાવમા મૂકીને તમે ફરી તમારો વિજય કરો.”

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું “જે ઉંચી નથી તેમ નીચી નથી, જે સુઠલી નથી તેમ અતિ રાતા રગની પણ નથી, તેવી શ્યામ વાંકડિયા કેશવાળી દ્રૌપદીને હાવમા મૂકીને હું ખેડ પૂર્વક તારી સાથે રમું છું.” યુધિષ્ઠિરના આ વચનો સાંભળ્યા કે સલાજનો ચિહ્નાર ચિહ્નાર કરવા લાગ્યા, સલા ખળખળી ઉડી, ને લીધે દ્રોણ આદિના શરીરમા પરસેવો આવી ગયો. વિદુર બે હાથમા માથું મૂકી બેસી રહ્યા, ત્યારે દુતરાષ્ટ્ર મનમાં રાજી થવા લાગ્યા શકુનિએ પાસા પાડીને બચ્ચાવ્યું. “યુધિષ્ઠિર ! દ્રૌપદીને પણ અમે હાર્યા છીએ.”

યુધિષ્ઠિર જુગાર રમી રહ્યા, અને પોતાનું સર્વસ્વ નીચાવાઈ ગયું હોય એમ દીસા પડીને બેસી ગયા.

એટલામા દુર્યોધન જોડ્યો. “વિદુર ! આવો અને દ્રૌપદીને તેડી લાવો. દ્રૌપદી અમારા ઘરમા છાડુ કાઠો અને એ ખાપણી દાગીજો સાથે નિવાસ કરે.”

દુર્યોધનના આ શબ્દોને સાંભળી વિદુર ઉઠી
ઉઠ્યા અને બોલ્યા. “ઓ મૂર્ખ ! તું શું બકે છે તેનું
તને જ્ઞાન નથી. તારત ન દુર્યોધને પ્રતિકામી નામના
સારથિને ઉદ્દેશીને કહ્યું. “આ વિદુર પાંડવોથી બહીએ
છે માટે તું જા, અને દ્રૌપદીને લઈ આવ.”

પ્રતિકામી દ્રૌપદી પાસે ગયો, તેને બધી હકીકત
જણાવી અને બોલ્યો. “હે યાજ્ઞસેનિ ! તમને દુર્યોધને
જણ્યા છે માટે કૃતરાષ્ટ્રને ઘેર કામ કરવા બાંધેલ.”

દ્રૌપદી બોલ્યા “પ્રતિકામી ! તું જા અને જુગારી
યુધિષ્ઠિરને પૂછ કે તમે પ્રથમ પોતાના શરીરને હાર્યા
છો કે દ્રૌપદીને હાર્યા છો ?”

પ્રતિકામીએ સભામા જઈને યુધિષ્ઠિરને દ્રૌપદીનું
વચન બાંહેડ કર્યું એટલે યુધિષ્ઠિર તો કશું બોલ્યા
નહિ, પણ દુર્યોધન બોલ્યો. “હે સૂત ! પાચાલી પોતે
અહીં આવીને જ એ પ્રશ્ન પૂછી લે ” એટલે પ્રતિકામી
પાછો દ્રૌપદી પાસે ગયો અને જણાવ્યું “હે રાજપુત્રિ !
તમને સમજા સભાસદો ત્યા જ બોલાવે છે ” પણ દ્રૌપ
દીએ વળી તેને પાછો વાળ્યો એટલે યુધિષ્ઠિરે દ્રૌપદીને
કહાવ્યું “હે પાચાલી ! તું રજસ્વલા છે માટે દેડ પર ગાઠ
વાળીને પહેરેલા વસ્ત્રની સાથે તું સભામા આવીને ઉભી રહે.”

પણ દુપહપુત્રીના કોપના બચથી પ્રતિકામી ત્યા
જતા અચકાચે અને બેળાકળો ઉભો થઈ રહ્યો, એટલે

દુર્યોધને કહ્યું “હું શાસન! આ મૂર્ખ પ્રતિકામી શીમ-
સેનથી ડરે છે માટે તું જ દ્રૌપદીને પેઢીને અહીં લાવ.”

દુર્યોધનની આજ્ઞા થતા વેતુશાસન સભામાં
લાઈ આખો કરીને ઉભો થયો અને પાઠવેના મહેલમાં
જઈને કહેવા લાગ્યો. “હે પ્રાચાલી! તું મારી સાથે આવ
અમે તને છત્રી લીધી છે હે કૃષ્ણા! તું શરમાયા વિના
દુર્યોધનને જો તું કુરુઓની સેવા કર. અમે તને ધર્મથી
મેળવી તે માટે તું માન મૂછીને સભામાં આવ.”

હું શાસનના આવા વચનો સાંભળતા જ દ્રૌપદી ઉઠી
અને કૃતરાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓ જ્યાં હતી ત્યાં દોડી ગઈ હું શા-
સન પણ ગર્જના કરતો તેની પાછળ દોડ્યો અને તેના
લાબા ઠાળા નાગ જેવા કેશ પકડ્યા ને તેને ભેરથી ખેંચી
આમ દ્રૌપદીને ઘસઠતો ઘસઠતો તે સભામાં લાવ્યો.

ઘસઠતી દ્રૌપદી બોલવા લાગી. “હે હું શાસન! હું
રજસ્વલા છું; મેં કોઈ જ વસ્ત્ર પહેર્યું છે તેથી તારે
મને સભામાં લઈ જવી ન જોઈએ.”

પણ હું શાસન એને શા માટે ગઈ? એ તો મહો-
ન્મત થઈને બોલ્યો. “તું રજસ્વલા હોય, તે કોઈ વસ્ત્ર
પહેર્યું હોય કે કાંઈ પણ ન પહેર્યું હોય તેથી શું અર્થ
ગમ્ય? તું અમારી દાસી બની છું અને દાસીને માટે
વસ્ત્ર તો ફાવે તેવું હોઈ શકે છે.”

આમ કહીને હું શાસને વળી દ્રૌપદીને ફરીથી એક

વાર હચમચાવી. દ્રૌપદીના કેથ વિખરાઈ ગયા, તેના વચ્ચનો ઉપલો છેડા સરી પડ્યો. એટલે તે બોલી “હે દુશાસન! તું મને નવચી ન કર રાજપુત્ર પાડવો તારો આ અધર્મ સહન કરશે નહિ મહારાજ યુધિષ્ઠિર નિત્ય ધર્મમાં રહેલા છે તું આ વૃદ્ધોની દેખતા મને રજસ્વલાને જેએ છે અને કોઈ તને વારતું નથી એટલે મને લાગે છે કે ભરતવશીઓનો ધર્મ લોપ પામ્યો છે! તારા આવા ઉચ્ચ અધર્મને પણ કોઈ ધ્યાનમાં લેતું નથી એટલે મને લાગે છે કે કુરુઓ હવે ધર્મને પરવારી બેઠા.”

દ્રૌપદીને આવી ઠશામાં બેઠીને પાડવો અત્યંત દુઃખી થયા પણ દુશાસન તો ખડખડટ હસ્યો. હસતો તેને ‘હાન્ની, હાન્ની’ એમ જ કહેવા લાગ્યો. ક્યારે દુશાસનના વળાણ ક્યાં અને શકુનિએ પણ તેને અભિનંદન આપ્યું પણ સભામાં બેઠેલા બીજા સભાસદોને બહુ દુઃખ થયું એવામાં ભીષ્મ બોલ્યા “હે દ્રૌપદી! હું તમારા પ્રશ્નનું યથાર્થ વિવેચન કરી શકતો નથી યુધિષ્ઠિર કોઈ પણ દિવસ ધર્મનો ત્યાગ કરે એવા નથી. એક રીતે બેતા તું અજિત છ પણ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકતો નથી, કારણ કે ધર્મની ગતિ અતિ સૂક્ષ્મ છે.”

દ્રૌપદી જરા સ્વસ્થ થતા બોલી. “મહારાજ યુધિષ્ઠિરે પોતે પોતાને હારી ગયા પછી મને શા માટે દાવમાં

દુર્યોધને કહ્યું “હુ શાસન! આ મૂર્ખ પ્રતિકામી સીમ
સેનથી ઠરે છે માટે તું જ દ્રૌપદીને પીઠેડીને અહીં લાવ.”

દુર્યોધનની આજ્ઞા થતા વેતસ્ય શાસન સભામાંથી
લાલ આજો કરીને ઉભો થયો અને પાંડવોના મહેલના
જઈને કહેવા લાગ્યો. “હે પાંચાલી! તું મારી સાથે આવ
અમે તને છવી લીધી છે હે કૃષ્ણા! તું શરમાયા વિના
દુર્યોધનને જો. તું કુરુઓની સેવા કર અમે તને ધર્મથી
મેળવી તે માટે તું માત્ર મૂંઝીને સભામાં આવ.”

હુ શાસનના આવા વચનો સાંભળતા જ દ્રૌપદી ઉઠી
અને ધૃતરાષ્ટ્રની સીઓ જ્યાં હતી ત્યાં દોડી ગઈ હુ શા-
સન પણ ગર્જના કરતો તેની પાછળ દોડ્યો અને તેના
લાંબા કાળા નાગ જેવા કેશ પકડ્યા ને તેને ભેરથી ખેંચી
આમ દ્રૌપદીને ઘસઠતો ઘસઠતો તે સભામાં લાગ્યો.

ઘસઠાવી દ્રૌપદી બોલવા લાગી “હે હુ શાસન! હુ
રજસ્વલા છું; મેં એક જ વસ્ત્ર પહેર્યું છે તેથી તારે
મને સભામાં લઈ જવી ન બેઠજો.”

પણ હુ શાસન એને શા માટે ગાઠિ? એ તો મહો-
ન્મત યજ્ઞને બોલ્યો. “તું રજસ્વલા હોય, તે એક વસ્ત્ર
પહેર્યું હોય કે કાંઈ પણ ન પહેર્યું હોય તેથી શું કાં
ગયું? તું અમારી દાસી બની છું અને દાસીને માં
વસ્ત્ર તો કાવે તેણે હોઈ શકે છે.”

આમ કહીને હુ શાસને બળી દ્રૌપદીને ફરીથી જો

વાર હથમચાવી. દ્રૌપદીના કૈશ વિખરાઈ ગયા, તેના વસ્ત્રનો ઉપલો છેઠા સરી પડ્યો એટલે તે બોલી “ હે દુ શાસન ! તું મને નવસ્રી ન કર ગજપુત્ર પાડવો તારો આ અધર્મ સહન કરશે નહિ મહારાજ યુધિષ્ઠિર નિત્ય ધર્મમાં રહેલા છે તું આ વૃદ્ધોની ઠેખતા મને સ્વસ્થાને ખેંચે છે અને કોઈ તને વારતુ નથી એટલે મને લાગે છે કે ભરતવશીઓનો ધર્મ લોપ પામ્યો છે । તારા આવા ઉશ્ચ અધર્મને પણ કોઈ ધ્યાનમાં લેતું નથી એટલે મને લાગે છે કે કુરુઓ હવે ધર્મને પશ્વારી બેઠા.”

દ્રૌપદીને આવી દશામાં બેઠીને પાડવો અત્યંત દુઃખી થયા પણ દુ શાસન તો જાઠખઠટ હસતો હસતો તેને ‘ દાસી, દાસી ’ એમ જ કહેવા લાગ્યો ક્યો દુ શાસનના વખાણ કર્યા અને પ્રકૃતિએ પણ તેને અભિનંદન આપ્યું પણ સભામાં બેઠેલા બીજા સભાસદોને બહુ દુઃખ થયું એવામાં બીજા બોલ્યા. “ હે દ્રૌપદી ! હું તમારા પ્રશ્નનું યથાર્થ વિવેચન કરી શકતો નથી યુધિષ્ઠિર કોઈ પણ દિવસ ધર્મનો ત્યાગ કરે એવા નથી એક રીતે બેતા તું અનિવ છ પણ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકતો નથી, કારણ કે ધર્મની ગતિ અતિ સૂક્ષ્મ છે ”

દ્રૌપદી જરા સ્વસ્થ થતા બોલી. “ મહારાજ યુધિષ્ઠિર પોતે પોતાને હારી ગયા પછી મને શા માટે દાવમાં

મૂંઝી ? આ સભામાં વહુઓના પ્રભુ એવા કૌરવો છે એ તે બધા મારા પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર આપે.”

દરમિયાન દ્રૌપદીની આવી દીન દુશા જોઈને શ્રીમ-
સેનને અત્યંત ક્રોધ થયો, અને યુધિષ્ઠિરને દ્રૌપદીની
આવી સ્થિતિ કહીને માટે કહીને વેણુ સંભળાવતો
સંભળાવતો યુધિષ્ઠિરે જે હાથે પાસા નાખ્યા તે હાથે
મુદ્દાંત બાળી નાખવા તે તૈયાર થયો; અર્જુન તો
વાર્યે અને શાત પાડ્યો

દરમિયાન દુર્યોધનનો નાનો ભાઈ વિકર્ણ સભામાં
હોયો થયો અને બોલ્યો “હે રાજાઓ! દ્રૌપદીના પ્રશ્નનો
યોગ્ય ઉત્તર આપો. બીષ્મ અને દ્રોણ બન્ને વૃદ્ધો હોવા
છતાં આનો જવાબ આપતા નથી તે યોગ્ય નથી. મારા
માનવા પ્રમાણે આ દ્રૌપદીને કૌરવોએ છોડી નથી.”

વિકર્ણના વચ્ચનો સાબળીને કેટલાક તેના વખાણ
કરવા લાગ્યા અને સભામાં મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો ખૂબ
એટલામાં કર્ણ ગાળી ઉઠ્યો. “હે વિકર્ણ! આ સભાની
વચ્ચે બાળક હોવા છતાં તું વૃદ્ધ જેવું બોલે છે તું ધર્મને
યથાર્થ જાણતો નથી તેથી જ દ્રૌપદીને ન છોડાયેલી
માને છે વળી આ દ્રૌપદીને આ સભામાં એક વચ્ચી
આણી છે તંમા તારી સિતા કરવાની નથી. દ્રૌપદીને તો પ્રથમ
પતિઓ છે એટલે એ તો વારાગના ગણાય; અને વારા
ગના માટે એક વચ્ચ હોય કે તે વિવચ્ચ હોય તેના વિચાર

કરવાની જરૂર નથી હું શાસન! આ વિકર્ણુ તો મૂર્ખ છે હવે તું પાંડવોના અને આ દ્રૌપદીના વસ્ત્રો ઉતારી લે. ”

આ સાંભળીને પાંડવોએ પોતપોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રોને કાઢી સભામાં ફેંક્યા, અને હું શાસન દ્રૌપદીના વસ્ત્રને પકડીને જેચવા માંડ્યો હજાર હાથીના બળવાળો હું શાસન દ્રૌપદીના વસ્ત્રને જેચવા લાગ્યો અને સતી દ્રૌપદીએ પોતાના સત્તા બળથી વસ્ત્રની ગાંઠને પકડી રાખી હું શાસને ઘણી ઘણી મહેનત કરી પણ છેવટે તે થાકીને ખેંચી ગયો. એટલામાં બીમસેનની આખ ફાટી તે બોલ્યો. “હે રાજાઓ! આ પાપી હું શાસનની છાતીને બલાત્કારથી ચીરીને હું તેનું લોહી ન પીઉં તો મને મારા પૂર્વજોની ગતિ ન મળે. ”

રોમાંચો ઉભા કરી નાખે એવી બીમની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને વિદુર બોલ્યા. “હે સલાસદો! આજે આ સભામાં ધર્મ પીડાય છે તેનો ખ્યાલ કરો તમે સૌ આ સતીના પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર આપો. ”

એટલામાં કર્ણુ બોલ્યો. “હું શાસન! આ દ્રૌપદીને આપણે ઘેર લઈ જા ”

કરી હું શાસન દ્રૌપદીને જેચવા લાગ્યો એટલે તે બોલી. “આ હું શાસને મને જેચી જેચીને વિહ્વળ કરી મૂકી છે મને ઘરમાં પૂર્વે વાયુ અને સૂર્ય પણ લોઈ શક્યા નથી તે આજે તમારી વસ્ત્રો એકવસ્ત્ર ઉભી છું હું

શીખની અને કુરુઓની પુત્રવધૂ ધ્રુવે પાંડવોની પત્ની, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બહેન અને શ્રીકૃષ્ણની સખી છતાં આ દુઃશાસન મને પીડા કરે છે અને તમે સૌ બોધ રહો છો, તેથી મને લાગે છે કે કાળ ફરી ગયો છે અને કુરુઓનો વિનાશ નજીકમાં છે તમે મારા પ્રસનો ઉત્તર આપો.”

“સતી દ્રૌપદી!” શીખ બોલ્યા. “તને જ્યાં આપવો બહુ કઠણ છે તું જીવાઈ છું કે નહિ તે કહેવાને તો એક યુધિષ્ઠિર જ યોગ્ય છે, એ જ સૂક્ષ્મ ધર્મને બાંધનાર છે.”

એટલે તો દુર્યોધન પણ બોલ્યો. “બરાબર છે. યુધિષ્ઠિર પોતે જ નિર્ણય આપે તે સૌને કમલ છે. યુધિષ્ઠિર! આ તમારા આદેશો બાંધેલા અને દ્રૌપદી તમારા નિર્ણયની રાહ જુએ છે માટે તમે ન્યાય આપો.” આ પ્રમાણે કહેતા કહેતાં તેણે પોતાના જમણા પગની બાંધને ઉઘાડી કરીને દ્રૌપદીને દેખાડી, એટલે લાલચેળ આંખો કરતો શીખ બોલ્યો. “દુર્યોધન! તારી આ બાંધને ગઠાથી બાગી ન નાખુ તો હું શીખ નહિ.”

હરમ્યાન રાબાઓ બધા મૂઢની માફક એકબીજાની સામું જોવા લાગ્યા, અને આખી સભામાં ઉઠવાટ થઈ રહ્યો સૌને એમ જ લાગ્યું કે હમણા જ સતીના શાપથી શુનુ શું થઈ જશે ધૃતરાષ્ટ્રને આ વાતની પાળર પડી એટલે આવીને તે કહેવા લાગ્યો. “હું દુર્યોધન! તારું

મેંત આબ્યુ છે ” પછી ધૃતરાષ્ટ્રે દ્રૌપદીને કહ્યું “બેટા ! તારી ઇચ્છામા આવે તે વર તું માગી લે. તું મારી પુત્રવધૂઓમા શ્રેષ્ઠ છો ”

ધૃતરાષ્ટ્રના આ વચન સાંભળીને દ્રૌપદી બોલી. “જે તમે મને વર આપતા હો તો મારા યુધિષ્ઠિરને હાસપણામાથી મુક્ત કરો. શીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ એમને પણ હાસપણામાથી મુક્ત કરો. એથી વધારે હું કશુંય માગતી નથી ”

ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું “તથાસ્તુ !”

ત્યાર પછી છૂટા થયેલા પાંચે પાંડવો કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે હાથ બેસીને ઉભા રહ્યા એટલે ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું “તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. તમે ખુશીથી ઉદ્ગ્રમસ્થ બાઓ અને પ્રભાનુ પાલન કરો. તમે દુર્યોધનની કઠોરતાને મનમા લાવશો નહિ ”

પછી યુધિષ્ઠિર પોતાના ભાઈઓને તથા દ્રૌપદીને લઈને ઉદ્ગ્રમસ્થ તરફ ચાલ્યા.

પાંડવો આ પ્રમાણે પોતાના હાથમાથી છટકી ગયા એ ચડાળ ચોકડીને જરાય ગમ્યું નહિ એ ચારેય જણા ફરીથી ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે ગયા અને યુધિષ્ઠિરને ફરીથી જુગાર રમવા બોલાવવાની ગોઠવણ કરી. દુર્યોધનની માગણીને ધૃતરાષ્ટ્રે વળી પાછી સ્વીકારી અને પાંડવોને રસ્તાના મધ્યમાથી જ જુગાર માટે પાછા બોલાવ્યા.

મહારાજ યુધિષ્ઠિર ફરીથી પણ જુગારના આમત્રણને નકારી ન શક્યા એટલે પાછા આવ્યા, અને જુગારમાં ફરીથી હાર્યા આ વખતના હાવમાં ધન વગેરે કશું મૂઠવામાં આવ્યું ન હતું આ વખતે તો શરત એવી હતી કે જે પક્ષ હારે તે બાર વર્ષ વનમાં નિવાસ કરે અને તેરમું વર્ષ અજ્ઞાતવાસ કરે. અજ્ઞાતવાસમાં જો પક્ષાર્થ જાય તો બીજા બાર વર્ષ વનવાસનાં.

આ શરત પ્રમાણે પાંડવો અને દ્રૌપદીએ વનવાસ સ્વીકાર્યો અને વૃદ્ધોની રજા લઇને તેઓ વનવાસમાં ચાલી નીકળ્યાં.

પુત્રોને અને પુત્રવધૂને વનવાસમાં વિદાય કરતા કુવી રહી પછ્યાં અને દુઃખિત હૃદયે પાછાં ફર્યા.

પાંડવો વનમાં રહ્યા ત્યાં સુધી કુવી માતા હસ્તિનાપુરમાં જ રહ્યા.

વનપર્વ

૧

પાંડવો વનવાસમાં જવા નીકળ્યા ત્યારે હસ્તિનાપુરના લોકો પણ તેમની પાછળ ચાલ્યા તેઓ પાછળ જઈને યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા “ઠાણોએ તમને અધર્મથી છુટ્યા છે ત્યારથી અમે ઉદ્દેગ પામ્યા છીએ તમે જ્યાં જશો ત્યાં તમારી પાછળ અમે આવશું દુષ્ટ રાજાના દેશમાં અમે રહેવા માગતા જ નથી ”

નગરવાસીઓના આવા વચનો સાંભળીને યુધિષ્ઠિરે લજ્જાબુ “તમે લોકો અમારા પર વિશ્વાસ રાખીને આ

જોલો છો તે અમારા સફળાચ્ચ છે તમે ધણે દૂર મુખી
આવ્યા છો હવે અહીંથી પાછા વળો. મે વિશ્વાસથી
તમને પિતામહ, વિદુરજી વગેરે સગાઓને સોંપ્યા છે
તમના તરફ મ્નેહબુદ્ધિ રાખજો.”

આ પ્રમાણે કહીને મહારાજ મુધિષિરે આ દેશને
તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પાછા વાળ્યા અને જ્યાં નદીને કાંઠે
પ્રમાણ વડે આગળ પહેલી રાત પસાર કરી. આ વખતે
કેટલાય અશિષોત્રી બ્રાહ્મણો પાંડવો ઉપરના પોતાના
મ્નેહથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને આખી રાત વત-
વાસની જ તત્ત્વચર્ચામાં ગાળી

બીજે દિવસે સવારે પાંડવો આગળ જવા તૈયાર
થયા એટલે આ બ્રાહ્મણો તેમની પાસે આવીને ઉભા અને
કહેવા લાગ્યા. “અમે તમારી સાથે જ આવવાના છીએ
તમારે અમારો ત્યાગ કરવો ન થટે અમારા આહારની
ચિંતા પણ તમારે ન કરવી. એ જોઈવલું અમે પોતે
કરશું અને તમારી સાથે રહીને આનંદ કરશું.” આ
પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના આશરૂપૂર્વક વચનો સાંભળીને રાજા
મુધિષિરે ધોમ્યની સલાહ લીધી અને પછી તેમને પોતાની
સાથે આવવાની રજા આપી.

૨

પાંડવો જ્યાં પછી એક વાર મહારાજ કૃતરાષ્ટ્રને
મનમાં ઉઠાવ્યા ત્યાં જ્યાં એટલે તેમણે વિદુરજીને

બોલાવ્યા, અને કહ્યું “હે વિદુર ! તારી ખુદ્ધિ શુદ્ધ છે તને મારા પુત્રો તરફ તેમ જ પાડવો તરફ સમ-ભાવ છે, માટે પૂછું છું નગરના લોકો હવે દુર્યોધન તરફ પ્રીતિથી જોતા થાય તેવું કરવાની ખાસ જરૂર છે આ મારા પુત્રો શું કરે તો પાડવો તેમને જઠમૂળમાથી ઉખેડી ન શકે તે મને કહે ”

ધૃતરાષ્ટ્રે આ પ્રમાણે પૂછ્યું એટલે વિદુરે જવાબ વાળ્યો “ મહારાજ ! તમારા પુત્રોએ પાડવોને કપટથી છુટ્યા છે હજી તમે પાંડવોને આ સમજાવ્યું ગયું છે તે પાછું આપી દો તો તમારા પુત્રો નાશમાથી બચી જશે જો આ પ્રમાણે તમે નહિ કરો તો સીમ અને અર્જુન તમારા આગા વશને ઉખેડી નાખવાના છે એ માફ રાખજો મેં તો દુર્યોધન જન્મ્યો તે દિવસે પણ તમને કહ્યું હતું કે એનો ત્યાગ કરો દુર્યોધન રાજ્ય ધાર્મને આ પ્રમાણે કરે તો ઠીક છે, નહિતર બધાના હિતની ખાતર તેને કેદ કરો, અને ગાદી પરથી અભ્યત-શત્રુ યુધિષ્ઠિર જ પૃથ્વીનું શાસન કરે એવી ગોઠવણ કરો મહારાજ ! આમ કરવાથી જ તમે કૃતાર્થ થશો ”

વિદુરના આ વચનો સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્રનું હિલ ઉઠખી આવ્યું અને તે બોલ્યો “ વિદુર ! દુર્યોધનને ણંધનમા નાખવો અને યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય આપવું, આ પ્રકારનું તું બોલે છે તેથી આજે મને ચોક્કસ લાગે છે કે તું

જ્યેવી જ મુરાદ રાખતો હતો; અને જો મુરાદને ન
લાવવા માટે પાઠવેાને વનમાં કેમ હુણી શકાય તેના
વિચારો કર્યા કરતો હતો.

૩

કરમ્યાન પાઠવો કામ્યક વનમાં આગળ ગા
ત્યા રસ્તામાં કિર્મીર નામનો રાક્ષસ તેમનો મો
ટોધીને ઉલો હતો. કિર્મીરને દૂરથી ઉલેલો જો
ટોપથી ત્રાસ પામી ગઈ, અને પોતાના નેત્રો મીચી ગ
અને જો પાઠવોએ તેને છાલી લીધી ન હોત તો
મૂછોને લીધે હેઠળ પડી જાત.

કિર્મીરને રક્ષા વચ્ચે ઉલેલો જોઈને મુધિષિરે તે
પૂછ્યું “તું કોણ છે? કોનો પુત્ર છે?” તરત જ કિર્મી
જવાબ વાળ્યો. “હું બકનો ભાઈ છું માફ નામ કિર્મી
છે આ વનમાં નચિત થઈને હું રહું છું અને મનુષ્યો
આવે તેમને મારીને તેમનો આહાર કરું છું તમ
બધાને મારીને તમારો પણ આહાર કરીશ.”

કિર્મીરના બાવા વચન સાંભળીને મુધિષિ
જોડ્યા. “હું કોણ છું તેની તને ખબર નહિ હોય
માફ નામ મુધિષિર માશા શીમ, અર્જુન વગેરે ભાઈ
ઓને લઈને હું અહીં તારા તનમાં રહેવા આવ્યો છું.”

આ સાંભળીને કિર્મીર શાંત થતો જોડ્યો.

“ બહુ સારૂ થયું, બહુ સારૂ થયું ! મારા સાથે બકને મારનાર આ લીમડાને હું ઘણા વખતથી શોધુ છું પણ એ જડતો ન હતો આ લીમડે વનમા રહેતા મારા મિત્ર હિડિબને પણ મારી નાખ્યો હતો અને હિડિબાનું હરણ કર્યું હતું આજે રાક્ષસકુળના કટક રૂપ આ લીમડેનનો હું નાશ કરીશ ”

કિર્મીર આ પ્રમાણે બોલે છે બોલે છે ત્યાં તો લીમડે અને અર્જુન તૈયાર થઈ ગયા; અને લીમડે તો કિર્મીર પર વૃક્ષનો ઘા કર્યો અને લીમડે કિર્મીરનું તુચ્છ મુદ્દ શરૂ થયું ચોમાસામા લીમડે ઘાસ ચરીને માતેલા બે આખલા એકબીજા સાથે માથા ભટકાવી લેડે તેમ આ બન્ને લડવા લાગ્યા. પણ છેવટે કિર્મીર ચાક્યો એટલે લીમડે તેને ચક્કર ફેરવીને પછાડ્યો, તેની કંઠ પર ઢીચણ મૂકીને તેનું ગળું ફગાવ્યું એટલે તેના અંગો અધા શિથિલ થઈ ગયા, અને તેના ડાળા ફાટી ગયા. આ પ્રમાણે તે વનને રાક્ષસના ત્રાસથી મુક્ત કરીને પાંડવોએ દ્રૌપદી સાથે તે વનમા વાસ કર્યો.

પાંડવોના વનવાસના સમાચાર સાલળીને શ્રીકૃષ્ણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ધૃષ્ટકેતુ વગેરે તેમને મળવા માટે વનમા આવ્યા. આવા આસજનો પાસે હૈયાનો ખાળેલો વેગ ફૂટી પડે છે તેમ દ્રૌપદી બોલ્યા. “ હે કેશવ ! હું પાંડવોની ભાયાં, હું ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બહેન, હું શ્રીકૃષ્ણની સખી,

મને ઠેકાઠથી સલામાં કેમ ઘસડી ચકાય ? હું સ્વસ્થ હવી, રુધિરથી ખરડાયેલી હવી, મારા અંગ પર એક વસ્ત્ર હતું, હું ખને લીધે હું મૂળવી હતી. છતાં મને સલામાં ઘસડી આણી ! હું તો શીઘ્રની કુલવધૂ અને દુપદની પુત્રી તમે સૌ જીવતા હો, મારો વીરો જીવતો હોય, મારા પતિઓ જીવતા હોય અને મારી આ દશા થાય તો તમને સૌને ધિક્કાર છે ! દુષ્ટ દુર્યોધને આ પાંડવોને અને કુવી માતાને હું જ દેવામાં બાકી રાખી નથી ”

આમ બોલવી દ્રૌપદી રડવા લાગી. એટલે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. “ પાંચાલી ! આજે જેમ તું રુદન કરે છે તેમજ એ દુષ્ટોની સ્ત્રીઓ એક દિવસ રુદન કરશે હું તને સત્ પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે તું રાજાઓની રાણી થઈશ. ”

કૃષ્ણજીને પણ શ્રીકૃષ્ણના વચનોને અનુમોદન આપ્યું. એટલે દ્રૌપદી શાત થઈ ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકા ગયા અને બીજા આસનનો પોતપોતાને હેશ ગયા.

પછી પાંડવો દ્વૈત વનમાં રહેવા ગયા. પાંડવો દ્વૈત વનમાં રહેતા હતા તે દરમિયાન વખતોવખત માર્કંડેય, બકહાલ્લ્ય વગેરે ઋષિમુનિઓ તેમને ત્યાં આવીને અનેક કાતની કથાઓ કહેતા, અને વનવાસમાં પણ પાંડવોનું મન આનંદમાં રહે એવી ગોઠવણ કરતા. પાંડવો આ દ્વૈત વનમાં વસ્યા તે દરમિયાન નવરાશને વળે તે પાંડવો અને દ્રૌપદી અહર અહર પણ ભુગારની, વનવાસની,

ઠોરવોના છળની, પાઠવોની નીતિની, યુધિષ્ઠિરની ક્ષમાની અને શીમ તથા દ્રૌપદીના ઉગ્ર ઉપાયોની ચચાઓ કરતા આવી ચચાઓમા મુખ્યત્વે શીમ અને દ્રૌપદી પરાક્રમથી ઠોરવોનું નિકદન કરવાની સલાહ આપતા ત્યારે યુધિષ્ઠિર મહારાજ ક્ષમા અને ધર્મને વળગી રહેવાથી જ પરિણામે વિજય છે એમ આગ્રહથી કહેતા.

દરમ્યાન અવારનવાર આવતા ઋષિમુનિઓની સલાહથી પાઠવોએ એમ નક્કી કર્યું કે અર્જુને વનવાસનો સમય એમ ને એમ ગાળી ન નાખતા ઉત્તર તરફ રહેતા મહાન આચાર્ય પાસેથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યા મેળવવામા વાપરવો.

ત્યારે પાઠવો ફરીથી દ્વૈત વનમાથી કામ્યક વનમા આવ્યા ત્યારે યુધિષ્ઠિર અર્જુનને કહેવા લાગ્યા. “ હે અર્જુન! તું ઉત્તર દિશામા બા, અને ત્યાં ઇંદ્ર પાસેથી, પશુપતિ પાસેથી, લોકપાલો પાસેથી, એમ આ લોકના અનેક આચાર્ય પાસેથી ઉત્તમ અશ્ત્રવિદ્યાને મેળવ ”

૪

પછી યુધિષ્ઠિર તથા શીમને પ્રણામ કરીને તથા દ્રૌપદીની શુભેચ્છાઓ લઈને અર્જુન ઉત્તર તરફ જવા નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં અર્જુન ભયકર કાટાવાળા એક વનમા આવી પહોંચ્યો. આ વન હિમાલયના શિખર પર આવેલું હતું આ મ્યાને અર્જુને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા આદરી.

આ સ્થાને એક વાર પશુપતિ શકર શીલનો વેશ લઇને આવી ચઢ્યા. અર્જુનની પાસે એક મોટો વરસ ચરતો હતો અને અર્જુનને માશ્વાની ચેષ્ટા કરતો હતો. આ વરાહને માશ્વા માટે અર્જુને ગાડીવ ઉપાડ્યું ત્યાં શકરે ઠહ્યું. “આ વરાહને માશ્વાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે માટે તું એને મારીશ નહિ.” પણ અર્જુને શકરના વચનને ન ગણીકારતા વરાહ પર પ્રહાર કર્યો અને વરાહ મરી ગયો. શકરના બાણો પણ એ જ વખતે વરાહના દેહ પર પડ્યા. એટલે અર્જુને શકરને પૂછ્યું “તું કોણ છે? આ ઘોર વનમાં તને શય લાગતો નથી? મારા શિકારને તે કેમ વીંધ્યો? તેં આજે મારી સામે જે વ્યવહાર ચલાવ્યો છે તે મૃગયાનો ધર્મ નથી.”

અર્જુનનાં આવા વચન સાંભળીને શીલ વેશમાં શકર બોલ્યા. “હે વીર! તારે મારા માટે ધાન્તી રાખવી નહિ. અમે તો જ ગણના જ પશુઓ કહેવાઈએ, પણ તું તો મુકુમાર છે, છતાં તું આ માટે વનમાં આવ્યો છે?”

અર્જુને જવાબ વાળ્યો “હું ગાડીવધારી છું આ વરાહને મેં મારા બાણોથી માર્યો છે.”

તરત જ શીલ બોલી ઉઠ્યો. “મારા જ બાણોથી એ વરાહ પડ્યો છે તું મિથ્યા અહકારી છે હું તારા પર પણ વજના જેવાં બાણો છોડું છું.”

શીલના આવા વચનથી અર્જુનને ક્રોધ ચઢ્યો અને

તે બાણેા સાધવા લાગ્યો. અર્જુને તો બીલના શરીર પર બાણોની વૃષ્ટિ કરવા માડી પણ બીલે તે ગધા હસતે મુખે ઝીલ્યા એટલે અર્જુનને આશ્ચર્ય થયું છતાંયે અર્જુને તો બાણો છોડ્યે રાખ્યા, અને આખરે તેના ગધા બાણો મુદ્દાત ખૂટી પડ્યા. પછી તો તે ધનુષની અણીથી લડવા લાગ્યો પણ શકરે તો તેનું ધનુષ જ ખૂચવી લીધું પછી અર્જુન તગ્વાર લઇને કૂલો અને બીલના માથા પર ઘા ડેર્યો પણ ત્યાં તો એ તગ્વારના જ બે દટકા થઈ ગયા ! પછી તો બીલે અર્જુનને મૂઠ્ઠીઓ મારીને દબાવી દીધો અને પૃથ્વી પર પાડી નાખ્યો. ત્યાર પછી અર્જુનના આ પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈને બીલે તેને કહ્યું “હે અર્જુન ! હું પોતે જ પશુપતિ છું આજે તારી પરીક્ષા કરવા માટે જ આવ્યો છું તારા શૌર્યથી અને ધૈર્યથી હું પ્રસન્ન થયો છું હું તને પ્રીતિથી અમોઘ એવું મારૂં પાશુપતાસ્ત્ર આપું છું આ અસ્ત્રને તારે સામાન્ય મનુષ્યો પર મૂકવું નહિ.” ત્યાર પછી પશુપતિએ અર્જુનને તેનું માડીવ અને ભાથો પાછા આપ્યા અને પોતાને ધ્યાને જતા ન્દા.

ત્યાર પછી તો વરુણદેવ, અગ્નિ, કુબેર, યમરાજા વગેરે લોકપાલો ત્યાં અર્જુનને મળ્યા અને પોતપોતાના દિવ્ય અસ્ત્રો આપીને ચાલતા થયા. પણ ઈંદ્રે તો અર્જુનને પોતાના લોકમા આવવાનું આમત્રણ આપ્યું અને “હું તને મારા અસ્ત્રો ત્યાં આપીશ” એમ જણાવ્યું.

ઇંદ્રે ત્યાર પછી અર્જુનને તેડવા માટે પોતાનો રથ મોકલ્યો. જો રથમાં ઊસીને અર્જુન ઇંદ્રલોકમાં પહોંચ્યો. ઇંદ્રલોકમાં ઇંદ્રે અર્જુનને પોતાની સલા દેખાડી, અર્ધ ચિત્રને સાથે તેની મૈત્રી કરાવી, અને ચિત્રને પાસેથી અર્જુન થોડી ઘણી નૃત્ય, વાદન વગેરે વિદ્યા પણ શીખ્યો.

ઇંદ્રલોકમાં એક વખત અર્જુનના આવાસમાં ઉર્વશી નામની અપ્સરા આવી ચડી ઉર્વશીએ અર્જુનને જણાવ્યું “ હે અર્જુન ! તમે આ લોકમાં આવ્યા ત્યારે તમારો માનમાં મોટો ઉત્સવ થયો હતો અને તેમાં અમે બધી અપ્સરાઓ નૃત્ય કરતી હતી તે વખતે બધી અપ્સરાઓ ત્યાં નૃત્ય કરતી હતી છતાં તમારી આખા એક મારા તરફ જ મહાર્ગ હતી, તેથી ઇંદ્રે મને કહેવરાવ્યું છે કે ‘હે ઉર્વશી ! તું અર્જુનનો સમાગમ કર’ ઇંદ્રની અને ચિત્રસેનની આજ્ઞાથી હું તમારી પાસે આવી છું ”

ઉર્વશીના આવા વચનો સાંભળીને અર્જુન તે હજીવાઈ ગયો અને બોલ્યો. “ તું તો મારી માતા સમા છે, જેવી મારી માતા હતી તેવી તું મારા સબંધમાં ઉલટો વિચાર કરવો તને યોગ્ય નથી. તું તો મારા વડીલની પણ પૂજ્ય છે તું જા. હું તારા ચરણમાં માથું મૂકીને તને નમન કરું છું તારે માથું પુત્રની માથું રક્ષણ કરવું જોઈએ.” અર્જુનનાં આવા વચનો સાંભળી ઉર્વશીને ક્રોધ થયો અને ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ન કહેવાન

વચનો કહીને ચાલી ગઇ ઉર્વશીએ અર્જુનના સવિસ્તર સમાચાર ઇંદ્રને આપ્યા, ત્યારે ઇંદ્ર ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને અર્જુનને કહ્યું “અર્જુન! આજે કુતીની કૂખ તે ઉભાળી ઈર્ષ્ય વડે તે ઋષિઓને પણ છુટ્યા છે ઉર્વશીએ તને જે કહવા વેળુ કહ્યા છે તે તને શબ્દગાર રૂપ છે ” ઇંદ્રના આ અભિનંદનથી અર્જુનને પણ સંતોષ થયો.

આ પ્રમાણે અર્જુન ઇંદ્રલોકમાં પાંચ વર્ષ રહ્યો

૫

અર્જુનને ઉત્તર તરફ વળાવ્યા પછી પાંડવોને વન વાસ વધારે અઠારો થઈ પડ્યો. અર્જુન વિના તેમનું મન હમેશા ઉદ્વેગમાં રહ્યા કરતું હરમ્યાન યુધિષ્ઠિર મહારાજ અને દ્રૌપદી શોકમાં બેઠા હતા ત્યાં જૃહદશ્વ મુનિ ત્યાં આવી ચડ્યા, અને આખા આર્યવર્તમાં પ્રસિદ્ધ એવી નળદમયતીની કથા અને તેમના દુઝો વગેરેનું સવિસ્તર વર્ણન કહી સંભળાવ્યું, આથી તેમને થોડીક શાંતિ થઈ પણ તેમનું મન આ વનમાંથી ઉઠી ગયું હતું એટલે તેઓએ તીર્થયાત્રાએ જવાનો વિચાર કર્યો, અને લોમશ ઋષિની સાથે યાત્રાએ ઉપડ્યા.

આ યાત્રા હરમ્યાન પાંડવો ભારત વર્ષના નાના મોટા અનેક તીર્થોમાં ફર્યા અને તે તે તીર્થોને અતે નાની મોટી

અનેક કથાઓ તેમના બાણવામાં આવી જેથી તેમના મનનું બારે સમ્પાદાન થયું આ યાત્રા દરમ્યાન લોમશ ઋષિએ તેમને અગસ્ત્યનું આખ્યાન સંભળાવ્યું, દ્વીપીચિ ઋષિના દેહત્યાગની વાત કરી, કાલેય દૈત્યોનાં ઝાળા કર્મે વર્ણવ્યા, વિંધ્યાચળ પર્વતની અને સમુદ્રની વાત કરી, સગરના પુત્રોની અને ગંગાવતરણની આખી કથા જહી સંભળાવી, ગમચદ્રણનો આખો ઇતિહાસ જહી બતાવ્યો, પરશુરામનાં ઉચ્ચ કર્મે વિસ્તારથી કહ્યા, અયવન અને સુકન્યાનું ચરિત વર્ણવ્યું, માધાત્મ, ઉચી નર રાજા, અષ્ટાવક વગેરેના ચરિતો પણ સંભળાવ્યા અને આખીયે વીર્યાચાત્રને આવાં આવાં અનેક આખ્યાનો તથા ઉપાખ્યાનોથી મનોહર કરી દીધી. આ યાત્રાને અંતે પાંડવો ગંધમાદન પર્વત પર રહેવા ગયા અને ત્યાં અર્જુનના આવવાની રાહ જોતા બેઠા.

જોટલામાં અર્જુન ઇંદ્રલોકમાંથી પાછો આવ્યો અને પોતાના બાઈઓને મળ્યો. અર્જુનને પાછો આવેલો જોઈને પાંડવોના અને દ્રૌપદીના હૃર્ષનો પાર ન રહ્યો. અર્જુને પોતાના બાઈઓને તથા દ્રૌપદીને શકરની અને ઇંદ્રની તેમ જ ઉર્વશીની બધી વાત કરી.

ત્યાર પછી પાંડવો ગંધમાદન પર્વત પરથી ઉતરીને પાછા દ્વૈત વનમાં આવ્યા. રસ્તામાં જોઈ વાર વીમસેન વનમાં રણડતો રણડતો જોઈ મોટા અજગરના મોઢામાં બંધ

પશ્યો, અને તેના મોઢામાથી છૂટવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છતાં દૃઢી શક્યો નહિ એટલે સીમે કહ્યું “હે અજગર! તું કોણ છે? તું મને શું ભરવા ધારે છે? હથ હલ્તર હાથીના બળવાળો હું આજે તારે વશ થયો છું”

અજગરે જવાબ આપ્યો. “હે સીમ! મને તું સાધારણ સર્પ ન સમજતો. હું પૂર્વનો નહુપ રાજા છું અને અગમ્યના શાપથી આ હથાને પામ્યો છું”

આ પ્રમાણે સીમ અને અજગર વાતો કરે છે એટલામા તો યુધિષ્ઠિર ત્યાં આવી ચડ્યા અને અજગરને કહેવા લાગ્યા. “હે ભાઈ! તું અમારા ભાઈને છોડી દે. અમે તને બીજો આહાર લાવી દઈએ.”

યુધિષ્ઠિરના આ વચન સાંભળીને અજગર બોલ્યો “ભાઈ! મારે ઘેર ત્રણ લોકનું ઐશ્વર્ય હતું તેના મદથી હું છઠ્ઠી ગયો. એક વાર પ્રાણલો મારી પાલખી ઉપાડવા લાગ્યા મેં પ્રાણલોનું બહુ અપમાન કર્યું તેથી મારી આ હથા થઈ છે હું તારા ભાઈને છોડીશ નહિ હા, હું જે પ્રશ્નો પૂછું તેના ઉત્તરો આપીશ તો હું તેને છોડીશ.”

ત્યાર પછી અજગરે યુધિષ્ઠિરને પ્રાણલુત્પન્ન, વેદન, નતિના અને વર્ણના એમ ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા. તે સર્વના યુધિષ્ઠિરે સંતોષકારક જવાબો આપ્યા એટલે અજગર ખુશ થઈ ગયો અને સીમસેનને છોડી મૂક્યો.

ત્યાર પછી પાંડવો વસતા હતા ત્યાં એક વાર માર્કંડેય ઋષિ ફરી આવી ચઢ્યા અને વામદેવની, શિબિની, વૃષહર્ષની, ધર્મવ્યાધની, કાર્તિકેયની, સાવિત્રીની અને એવી એવી દક્ષીણ પુરાણોની કથાઓ યુધિષ્ઠિરને કહી સંભળાવી એટલે તેમના મન પરનો ભાર થોડો ઓછો થયો.

૬

આ પ્રમાણે વનમાં વસતાં પાંડવોને લગભગ અગિયાર વર્ષે વીતી ગયા પાંડવો વનમાં વસે છે ત્યાં પણ તેમને મજા છે, તેમની પાસે અનેક પ્રાણીઓ અને ઋષિમુનિઓ આવે જાય છે, તેમને અણ વગેરેની તકલીફ પડતી નથી એટલું જ નહિ પણ ઉલટા તેમને નવા નવા અન્નો પણ મળતા જાય છે, એવા સમાચાર સાંભળી દુર્યોધન ચિતામાં પડ્યો; અને પાંડવો વનમાં વધારે દુઃખી કેમ થાય તે વિચારવા લાગ્યો.

શકુનિની ચઠાળ ઓઠડીએ ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજને આડુંઅવળું સમજાવીને કૌરવો બધા વનમાં વિહાર કરવા માટે જાય એવી મજ્જુરી લીધી; અને દુર્યોધન પણ ત્યાં જશે તો ધર્મત્યા પાંડવો તેને કંઈ કરશે નહિ એવી તેને ખીરજ આપી. દુર્યોધનનો વિચાર તો આ પ્રમાણે પાંડવોના વનમાં જઈને તેમને હીન કથામાં જોઈ પોતાની આખને ઠાંસ્વાનો હતો. આ

પ્રદેશ ઘોટલો બધો રળિયામણો હતો કે દુર્યોધનને ક્ષેત્ર વનના સરોવર પર ફીઠા કરવાનો વિચાર થઈ આવ્યો. ઘોટલો તે બધી સ્ત્રીઓ સાથે ત્યાં પહોંચ્યો, પણ રક્તામા જ ગંધર્વેઝે તેને રોક્યો. આથી દુર્યોધને ચીડાઈને ગંધર્વેઝેની હાકી કાઢવાની આજ્ઞા કરી. આથી ગંધર્વેઝે વવારે ગુસ્સે થયા અને ભોતભોતામા કર્ણ, શકુનિ, દુશાસન બધાય ગંધર્વેઝેની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા. ગંધર્વેઝે કર્ણના રથના તલ તલ ભેવઠા કટકા કરી નાખ્યા અને કર્ણને નસાડ્યો, તેમ જ દુર્યોધનને છવતો પકડી લીધો, કેટલાકે દુશાસનને કેદ કર્યો અને રાણીઓને કેદ કરી દુર્યોધનનું હથ્થર તો ક્યારનું નામવા લાગી ગયું હતું. દુર્યોધનના ચૈનિકો નાસતા નાસતા યુધિષ્ઠિરના આશ્રમ પાસે પહોંચ્યા અને ત્યાં જઈને કહ્યું “હે ધર્મરાજા! આ ગંધર્વેઝે દુર્યોધન રાજાને હાથે લઈ જાય છે. આપ દુર્યોધનને બચાવો.”

દુર્યોધનના ચૈનિકોના આવા વચનો સાંભળીને ભીમસેન બોલ્યો. “અમારે જે કામ કરવાનું છે તે કામ આજે ગંધર્વેઝે કરે છે તે સારી વાત છે.”

ભીમસેન આ પ્રમાણે બોલતો હતો તેને યુધિષ્ઠિરે વાર્યો અને કહ્યું “આવા કઠોર વચનનો આ સમય નથી ભીમસેન! સગાઓમા ફાટફૂટ થાય તો પણ ક્ષણ ધર્મ નાશ પામવો ન જોઈએ. ગંધર્વેઝે કૌરવસ્ત્રીઓને

પકડીને ખડ્ગ લેતા આપણ જ અપમાન કર્યું છે માટે તમે ઉઠા અને આ સર્વને ઠોડાવો.”

ધર્મરાજની આજ્ઞા ચતા બીમ અને અર્જુન ઉપજ્યા અને ગંધર્વેની પરાજય કયેર્ જંધર્વરાજ ચિત્રસેને કહ્યું “મહાબાહુ અર્જુન ! આ કૌરવો તમારા ઉપહાસ કરવા આવી આવ્યા હતા તેથી જ આ દુરાત્માને મેં બાધ્યો છે” પણ અર્જુને કહ્યું “મિત્ર ચિત્રસેન ! મહારાજ યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા છે માટે તેને ઠોડી મૂક”

ચિત્રસેન ગંધર્વ દુર્યોધન જેવા પાપીને ઠોડવા બહુ રાજી ન હતો એટલે બધા યુધિષ્ઠિર પાસે ગયા અને ત્યાં યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી સર્વને છૂટા કર્યા ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરને પ્રમાણ કરીને દુર્યોધન તત્કાલ રવાના થઈ ગયો, અને હસ્તિનાપુર આવી બધા વૃત્તાત કર્યું વહેરેને, કહી સમજાવ્યો આ બનાવથી દુર્યોધનના મનમાં તો એમ જ થઈ ગયું કે હવે મારે જીવવાનું કશુંય પ્રયોજન જ નથી પણ દુશાસન, કર્ણ, શકુનિ વહેરેએ તેને ઘણું ઘણું સમજાવ્યો અને પાડવાને વધારે દુષ્ટી કરવાના બીજા નવા માર્ગો દેખાડી તેને ઉત્સાહમાં આણ્યો.

૭

એક વાર દુર્યોધને દુર્વિસા નામના એક મહા ક્રોધી યુનિને યુધિષ્ઠિ મહારાજના મહેમાન થવા વિનવિ

કરી, અને દુર્વાસાએ દુર્યોધનની આ વિનતિ સ્વીકારી
પણ ખરી. દુર્વાસાનો ક્રોધ જગવિખ્યાત હતો. પોતાનું
ધાર્યું જરાક ન થાય તો ગમે તેને બચ્ચ કરી નાખતાં
દુર્વાસાને વાર ન લાગતી. દુર્યોધનના મનમાં ઝેર હતું કે
આ દુર્વાસા ક્વળને પાડવોના મહેમાન થશે અને તેમને
જમાડવાનું સાધન પાડવો પાસે હશે નહિ, તેથી તરત
જ તે પાડવોને શાપ આપશે.

દુર્વાસા તો કામ્યક વનમાં પાડવોના આશ્રમમાં
ગયા અને “મવતિ, મિષ્ઠાં દેદિ ।” કરીને ઉભા રહ્યા.
દ્રૌપદીએ તરત જ તેમનો સત્કાર કર્યો અને મૂઢ-
તાથી કહ્યું “મહારાજ પધારો.” ત્યાર પછી ભોજન
પહેલાં સ્નાન કરવા માટે દુર્વાસા નદીએ ગયા. આ
તરફ દ્રૌપદી તેમના ભોજનની ચિંતામાં પડ્યા અને
આકૃતમાંથી બચવા માટે પ્રભુસ્મરણ કરવા લાગ્યા. બન્યું
એવું કે દુર્વાસા ઋષિ કેમ બાંહેધરાયા હોય અને જમ-
વાની રુચિ જ ન હોય, તેમ નદીએથી પરળાઈ જ પાછાઉપડી
ગયા એ રીતે પાડવો દુર્વાસાના શાપમાંથી ઉઝરી ગયા.

૮

એક વાર રાજા જયદ્રથ કામ્યક વનમાં થઈને પસાર
ધતો હતો. જયદ્રથ દુર્યોધનની બેન હુશલાનો પતિ
અને સિંધુ દેશનો રાજા. તે બીજી લગ્ન કરવા માટે

શાસ્ત્ર દેશ તરફ જતો હતો. રસ્તામાં કાચક વનમાં આશ્રમના દરવાજામાં ઉભેલી દ્રૌપદીને તેણે જોઈ અને તેણે મન વિપ્લવ થયું તરત જ તેણે પોતાની સેનાને ઉશ્કેરી રાખી અને કોટિકાસ્ય નામના પોતાના મિત્ર રાજાને તપાસ કરવા મોકલ્યો. પાંડવો બધા આ વખતે મૃગયા કરવા બહાર ગયા હતા તેથી આશ્રમમાં દ્રૌપદી અને તેની દાસી પાત્રેચિકા બે જ હતા. કોટિકાસ્યે આશ્રમમાં આવીને દ્રૌપદીને પૂછ્યું “તમે કોણ છો? આ નિર્જન વનમાં કેમ આવ્યા છો? આ પેલો સોનાના રથમાં બેઠો છે તે સિંધુનો રાજા જયદ્રથ છે તેની પાછળ છ હજાર હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા પાલખીઓ આવે છે.”

કોટિકાસ્યના વચન સાંભળીને દ્રૌપદી બોલી “હું દુષ્ટરાજાની પુત્રી કૃષ્ણા છું અને ખાવ્ય પાંડવોની પત્ની છું. મારા પતિઓ મૃગયા કરવા ગયા છે હવે તો તેમને પાછા આવવાનો પણ વખત થઈ ગયો છે તમે વાહને છોડીને અહીં ઉતરો, અને અમારી મહેમાનગીરી સ્વીકારો પછી જ જાવો. ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તમને જોઈને બહુ રાજી થશે.”

કોટિકાસ્યે જઈને જયદ્રથને બધી હકીકત સંભળાવી ત્યારે તેના મનમાં વધારે વાસના જાગી જોટલે લશ્કરને એક તરફ રાખી એ પોતે જ આશ્રમમાં આવ્યો. જયદ્રથ આવ્યો જોટલે દ્રૌપદીએ તેની પાસે

સંકાર અર્થે જળ ધર્યું અને નાસ્તા માટે વિવેક કર્યો
પણ જ્યદ્રથને આ બધું નકામું હતું તેનું મન કામ-
વાસનાથી ઘેરાઈ ગયું હતું એટલે એ તો બોલવા
લાગ્યો “ હે દ્રૌપદી ! હવે તું આવ અને મારા રથમા
બેસ હવે પાડવોને વળગી રહેવામા માલ નથી પાડવો
હાયમને માટે ગભ્યથી બ્રહ્મ થયા છે એમ સમજ માટે
તેમને છોડીને તું મારી જી ચા ”

જ્યદ્રથના આવા આવા હુકમને કપાવી નાખે
તેવા વચનો સાંભળીને દ્રૌપદીને મનમા તો ચાટી ગઈ,
પણ પાડવો આવે ત્યાં સુધી કોઈ રીતે વળત કાઢી
નાખવો એમ વિચારીને તેણે જ્યદ્રથની સાથે મોટી મોટી
વાતો શરૂ કરી, તેને ડરાબ્યો, શરમાબ્યો, બમાબ્યો,
પણ જ્યદ્રથ તો તેને પકડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

દ્રૌપદી બોલી ઉઠી “ મને અડક્યો ના. ” અને
તરત જ તેણે ધૌમ્યને સાદ કર્યો

પણ ત્યાં તો જ્યદ્રથે તેના એઢણાનો પાલવ પકડ્યો
અને તેને એચીને પોતાના રથમા બેસાડી દીધી ધૌમ્યે
જ્યદ્રથને ઘણું ઘણું કહ્યું પણ જ્યદ્રથે તો દ્રૌપદીને
ધસડીને જ્યમા બેસાડી દીધી એટલે ધૌમ્ય કક્ષણતા
કક્ષણતા રથની પાછળ ચાલ્યા.

આ બાબુ આશ્રમમા પાત્રેચિકા હૈયાફાટ રહવા
લાગી એટલામા પાડવો મૃગયા કરીને પાછા આવ્યા,

અને રડવાનું કારણ પૂછતા પાત્રેચિકાએ બધી હકીકત જણાવી એટલે પાંડવો એકદમ જયદ્રથની પાછળ દોડ્યા અને જયદ્રથને હાલ મારવા લાગ્યા.

પોતાની પાછળ પાંડવો આવે છે એ સાંભળીને જ જયદ્રથના તો હાલ ગગડી ગયા. પાંડવોએ દૂરથી જ સૈન્યનો ઠંચરઘાણ વાળવા માડ્યો; અને તેમણે શીમ અને અર્જુન તો સૂઠા ઘાસમા જેમ અગ્નિ પડે તેમ તૂટી પડ્યા. લશ્કરને આ પ્રમાણે નાશ પામતું એકદમ જયદ્રથ સચેત થયો અને દ્રૌપદીને ધીરથી પોતાના રથમાંથી ઘોડા પાસે ઉતારી મૂકી, રથને છાનોમાનો સૈન્યની બહાર હાકી ગયો. શીમસેન તો જયદ્રથને જ શોધતો હતો, ત્યાં તેને ખબર પડી કે એ દુષ્ટ તો નાસી ગયો છે એટલે શીમ અને અર્જુન લશ્કરને પડતું મૂકીને તેની પાછળ દોડ્યા પણ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે શીમસેનને કહ્યું “શીમ ! જયદ્રથ ગમે તેવો તો પણ આપણી બેન દુશ્મનો પતિ છે અને સતી ગાંધારીનો જમાઈ છે એનો વધ કરીશ નહિ.”

યુધિષ્ઠિરના આવા ક્ષમાના વાક્યો સાંભળીને દ્રૌપદીને ક્રોધ વ્યડ્યો અને તે બોલી “આવા પાપીનો તો વધ જ કરવો ઘટે.”

આ પ્રમાણે જુદા જુદા વિચારોને સાંભળતા શીમ અને અર્જુન જયદ્રથની પાછળ ગયા અને યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદીને

અને ધૌમ્યને લઈને આશ્રમમા ગયા.

શીમ અને અર્જુને જયદ્રથના ઘોડાઓને મારી નાખ્યા, એટલે તે પગપાળો થઈને નાઠો. પણ શીમે તેને પકડ્યો, અને તેના માથા પર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. આવખતે અર્જુને શીમને કહ્યું “શીમ ! ધર્મરાજાએ આપણને કહ્યું છે તે યાદ છે કે ? ” પણ શીમે અર્જુનને ન ગણકારતા જયદ્રથના માથા પર પાત્ર પટ્ટા પાડ્યા અને જયદ્રથને કહ્યું “તું જીવવાને લાયક નથી જ છતાં હું મૂઠા તારે જીવવાની ઈચ્છા હોય તો ‘હું તમારો હાસ છું’ એમ તારે ભરસવામા કહેવું પડશે તારા માટે જીવવાનો આ એક જ ઉપાય છે.”

એમ કહી શીમસેન જયદ્રથને ગાંધી રથમા બાંધી આશ્રમમા લાવ્યો. જયદ્રથને આ દશામા જોઈને કયાળુ યુધિષ્ઠિર બોલ્યા “શીમસેન ! આને છોડી મૂકો.”

એટલે શીમે કહ્યું “આ દુષ્ટ પાડવોનો હાસ થયો છે એમ તમે દ્રૌપદીને જણાવો.”

પણ યુધિષ્ઠિર દુઃખી થઈને બોલ્યા. “અરે ભાઈ ! આને છોડ તો ખરો.” સાથે સાથે દ્રૌપદી પણ બોલી “આ રાજાનો હાસ છે, અને તમે તેના માથા પર પાત્ર પટ્ટા ઠાડ્યા છે તો હવે એને છોડી મૂકો.”

આ સાંભળીને શીમે તેને ફૂટો ક્યેઈ એટલે તે યુધિષ્ઠિરની પાસે જઈને બેઠો. પછી યુધિષ્ઠિરે એને કહ્યું

“ જા, ફરીથી આવું કામ કરીશ નહિ તારી પુત્રિ
ધર્મમાં વૃદ્ધિ પામી તું સુખેથી જ્યાં જવું હોય ત્યાં જા ”

આ પ્રમાણે સુધિષ્ઠિરે ઠણું એટલે જ્યદ્વથ ત્યાંથી
ગહાર નીકળ્યો અને પોતાના બાકી રહેલા સૈન્યને
સહને પોતાને માર્ગે ગયો.

એમ કહેવાય છે કે આ પરાજય પછી જ્યદ્વથે
શકર પાસેથી પાંડવોનો પણ પરાજય કરી શકે એવું
અસ્ત્રો તપ કરીને મેળવ્યા.

આ પ્રમાણે વનવાસના બાર વર્ષે પાંડવોના પૂર
થવા આવ્યા, એટલે તેમના વર્ષના શુભવાસનો તેઓ
વિચાર કરવા લાગ્યા.

વિરાટપર્વ

૧

ત્યાર પછી પાંચ પાડવો અને દૌપદી અજ્ઞાતવાસનો
વિચાર કરવા બેઠાં અને ઘણા વિચારને અતે મત્સ્ય
દેશના રાજા વિરાટના નગરમાં વસવું એમ તેમણે નિર્ણય
કર્યે. પાંડવો અને દૌપદી વિરાટના નગરમાં પહોંચ્યા.
ત્યારે પહેલાં નગરની બહાર સ્થાનની પાસે એક ખીજ
ડાનું ગાડ હતું તેના પર પોતાના બધા શસ્ત્રાઓને ટાંચ્યા
અને કોઈ તેને જાહેર નહિ જોવા માટે તેની પાસે એક
મુઠ્ઠાને પણ ટાંચ્યું.

પછી પાડવો વિરાટના નગરમા દાખલ થયા. સૌથી પહેલા યુધિષ્ઠિર મહારાજ પ્રાણસુના વેશે વિરાટની સલામ દાખલ થયા આવા અબળપુત્રા પણ તેજસ્વી પુરુષને આવતા બોધને વિરાટે તેમનો સત્કાર કર્યો અને તેમના નામકામ પૂછ્યા યુધિષ્ઠિરે કહ્યું “હું દિવ્ય હું મારૂં સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે એટલે હું આશ્રવિકાને માટે તમારી પાસે આવ્યો છું મારૂં નામ કંઈ છે હું તમારી પાસે રહીશ ને તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ.”

વિરાટ રાજાએ કહ્યું “બહે.”

ત્યાર પછી શ્રીમતેન સલામા દાખલ થયો. તેણે હાથમા કડછી, તાવેથો અને છરો રાખ્યા હતા. શ્રીમ આવીને રાજાને કહેવા લાગ્યો. “હું બલ્લવ નામનો રસોયો છું શાક, જાત, બળ્યા વગેરે ઉત્તમ વાનીઓ હું કરી જાણું છું મને આપ રસોડા પર રાખી શકો છો. પૂર્વે મારા હાથના પદાર્થો યુધિષ્ઠિર મહારાજે સ્વાદથી ખાધા છે.”

શ્રીમનાં આવા વચન સાંભળીને વિરાટે બલ્લવને રસોડાનો ઉપરી નીમ્યો. ત્યાર બાદ દ્રૌપદી રાણી મુદ્રેણા પાસે પહોંચી અને બોલી “હું સૈરમ્મી છું અને આશ્રવિકા માટે અહીં આવી છું જે મને દાસી તરીકે રાખે તેનું કામ કરવા હું રાજી છું.”

પણ દ્રૌપદીને નખથી ચિખા 'મુધી નિહાળીને

રાણી બોલી. " તુ ભલે દાસી થવા માટે આવી હોય પણ તારૂં રૂપ તો એવું છે કે બીજા હબ્બરોને દાસી તરીકે રાખ બે ને, આ બજિચાના છાંટો પણ બાણે તને નમતા હોય એમ લાગે છે તને મારી પાસે રાખવા હું ખુશી છું પણ મને ભય છે કે રાજા વિરાટ તને બેઠા પછી મારો ત્યાગ કરશે તને રાખવાથી મારો જ વિનાશ થાય એ બીકથી હું તને રાખી શકતી નથી "

સુદેષ્ણાના આવા વચન સાંભળીને વળી દ્રૌપદી બોલી " હે રાણી ! પાંચ જીવાન ગધર્વે મારા ધણી છે તેથી કોઈ મને શિયળથી ડગાવી શકે તેમ નથી મારા પતિઓ શુભ રહીને નિરતર મારૂં રક્ષણ કરે છે " દ્રૌપદી-એ આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે વિરાટની રાણીએ તેને પોતાની દાસી તરીકે રાખી

ત્યાર પછી સહદેવ અને નકુળ ગાયોના અને ઘોડાઓના પરીક્ષકો તરીકે રાજા પાસે ખડા ધયા અને રાજાએ તેમને ગોશાળા પર તથા અશ્વશાળા પર ઉપરી તરીકે નીમ્યા.

પછી અર્જુન સીના વેશે દાખલ થયો તેના હાથમા શળના બલોયા તથા મોનાના કડા હતા તેણે આવીને વિરાટરાજાને કહ્યું " હું ગાર્હ્યકુ છું, નારી શકુ છું અને વાજાઓ વગાડી શકુ છું તમે

મને રાજકુમારી પાસે રાખો તો હું તેને શીખવીશ. માફ નામ 'તૃહાવ્રા છે " અર્જુનનું આવું કહેવું સાંભળીને વિરાટે અર્જુનને પણ પોતાની પુત્રીને નૃત્યકળા વગેરે શીખાવવા માટે રાખ્યો.

આ રીતે પાંચે પાડવો અને છઠ્ઠી દ્રૌપદી વિરાટ રાજાના નગરમાં રહ્યા, અને કોઈ બાંહે નહિ એમ વર્તવા લાગ્યા.

૨

એક વાર મત્સ્ય દેશમાં પ્રહ્લોત્સવ નિમિત્તે દેવ દેશાવરમાંથી મહલો એકઠા થયા, તેમાં હમૂત નામનો એક મહલ પણ આવ્યો હતો. હમૂત એટલો બધો જબરો હતો કે કોઈ મહલ તેની સાથે કુસ્તીમાં હત્યો નહિ ત્યારે વિરાટ રાજાએ બદલવને તેની સાથે કુસ્તી કરવાની આજ્ઞા કરી. હમૂત અને શીમનું આ મહલયુદ્ધ બારે પ્રયત્ન હતું મહોન્મત્ત હાથીનું કેસરીસિંહ સાથે યુદ્ધ થાય તેનું આ યુદ્ધમાં શીમે હમૂતને લગાવીને મારી નાખ્યો. છતાં છતાં થઈ જવાની બીકથી શીમ અને અર્જુન પોતાના બળને બહુ સતાડી રાખતા હતા.

એ જ પ્રમાણે સુદેષ્યાનો ભાઈ કીચક દ્રૌપદીને બહુ ત્રાસ આપ્યા કરતો હતો અને કામાધ બનીને લાજ લેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો તેને પણ એક વાર શીમે મારી નાખ્યો, અને તેના ભાઈઓની પણ વલે કરી.

દીવ્યકના મૃત્યુથી લોકોમાં ધાક પેસી ગઈ અને રાજા પણ થથરી ઝડ્યો, અને સૈરધીને રાખવાથી જ આ બધું શૂળ ઉભું થયું છે એમ માની તેને રજા આપવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પણ સૈરધીએ જણાવ્યું “હવે માત્ર તે દિવસ મને રહેવા દો પછી મારા ગંધર્વ પતિઓ મને સ્વર્ગ જશે અને તમને મુખ આપશે.”

૩

પાંડવો જ્યારે વિશાલ નગરમાં આ પ્રમાણે દિવસોને બ્યતીત કરતા હતા ત્યારે હસ્તિનાપુરમાં કૌરવો તેમને શોધી કાઢવાના મોટા પ્રયાસો કરતા હતા. દુર્યોધને પાંડવો ક્યા છે તેની તપાસ કરવા માટે ચારે દિશામાં કુશળ માણસોને મોકલી દીધા હતા; આ માણસો મુનિઓના આશ્રમોમાં, રાજનગરોમાં, વીથેમાં, ખાલ્લોમાં, પર્વતો પર, શુક્ષ્મોમાં, જંગલોમાં, રણોમાં વગેરે અનેક નાના મોટા સ્થાનોમાં તપાસ કરી અતે ર્નિષ્ફળ થઈને પાછા આવ્યા આથી કૌરવો બધા એકઠા મળીને પાંડવોને શી રીતે શોધી કાઢવા તેનો ફરીથી વિચાર કરવા લાગ્યા.

એવામાં દ્રુતોની એક મઠળીએ આવીને સમાચાર આપ્યા. “પાંડવોનો પત્તો મેળવવા અમે ઘણા ફાંફા માર્યા પણ પત્તો લાગતો જ નથી. અમે પાંડવોના

પગલા શોધતા શોધતા ક્યારે ધીએ, અને સ્થના ચીલા-
ઓની પણ તપાસ કરી છે અને અમને જણાયું છે કે
પાંડવો સર્વથા નાશ પામ્યા છે માત્ર અમારે ઠાને એક
વાત આવી છે તે તમને બહેર કરીએ છીએ. વિરાટ
રાજના નગરમાં જન્મૂત નામનો મલ્લ જે ઠાણી મારે
તેવો ન હતો તે મર્યે છે, તેમ જ વિરાટનો સાથે
કીચક તેને કોઈ ગંધર્વેએ રાતોરાત મારી નાખ્યો છે
આ બે હકીકતો અમારી પાસે આવી છે તેથી આપને
જે યોગ્ય લાગે તે વિચાર કરે.”

આ સમાચાર પરથી કૌરવોને લાગ્યું કે કાંઈ
પાંડવો મલ્લ દેશમાં હોય બે પાંડવો તેમજ વર્ષ પૂરું
થયા પહેલાં છતાં થઈ બચે તો તેમને બીજા બાર વર્ષ
મોકલી શકાય એવા વિચારથી દુર્યોધન વગેરેએ નક્કી
કર્યું કે “આપણે એકી સાથે બે દિશાએથી વિરાટ પર
હલ્લો કરવો. બે પાંડવો ત્યાં હશે તો જણાયા વિના
નહિ રહે, અને નહિ હોય તો તે અવશ્ય મરી ગયા
હોવા ભ્રમશે.” આ વિચારથી દુર્યોધને પોતાના મિત્ર
ત્રિગર્વરાજને હક્ષિણ દિશાએથી વિરાટ પર હલ્લો કરવાનું
જણાવ્યું અને પોતે ઉત્તર તરફથી હલ્લો કરવા તૈયાર થયો.
ત્રિગર્વરાજ સુશર્માએ પોતાના સૈન્યને લઈને હલ્લો
કર્યો અને યુદ્ધમાં વિરાટ રાજાને ઠેક કર્યો પાંડવો
આ સહન કરી શક્યા નહિ એટલે સુધિષ્ટિરે સીમને

કહ્યું “ ભીમસેન ! તારા સાહસને કાળુમા રાખ. બીજા લોકો તને ઓળખી કાઢે નહિ એવી રીતે આપણે રાજાને છોડાવવો જોઈએ આપણે જીવતા હોઈએ અને આપણો ધણી પકડાય એ કેમ બને ? ” આ સાંભળીને ભીમસેન સુશર્માની પાછળ દોડ્યો અને તેની ગળચી પકડીને તેને યુધિષ્ઠિર પાસે લાવ્યો એટલે યુધિષ્ઠિરે તેને ક્ષમા આપી અને વિરાટ રાજા આ પ્રમાણે મુક્ત થયા.

ત્રિગર્તરાજા આ યુદ્ધ હજી પૂરું થયું નથી અને પાડવો સહિત વિરાટ રાજા હજી ત્યાં જ પડાવ નાખીને પડ્યા છે ત્યાં પાછળથી દોરવોએ ઉત્તર તરફથી હજી ક્યેઈ

વિરાટનો કુવર ઉત્તર પોતાના મહેલમાં રમતો હતો ત્યાં નગરના ગોવાળો ધા નાખતા પહોંચ્યા. “ મહારાજ ! બચાવો, બચાવો. અમારી ગાયોને આ દુશ્મનો હાકી બંધ છે ”

આ પ્રમાણે ગોવાળોની ચીસ સાંભળીને કુમાર ઉત્તર બહાર ભાસ્યા લાગ્યો. “ મારી પાસે કોઈ સારથિ હોય તો હું આ ધકીએ યુદ્ધ કરવા તૈયાર છું પિતાજી ને ત્રિગર્તરાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા હોય ! મારે સૈન્યની કશી દરકાર નથી એક સારો સારથિ મળી જાય તો હું એકલો જ બધા દોરવોને પૂરો પકીશ. આજે દોરવોને ખખર પાડી દઈશ કે આ અર્જુન જ આપણી સામે લડી રહ્યો છે ”

ઉત્તરના આવા વચન સાંભળીને અર્જુનના હાથન થળ આવવા લાગી. દરમ્યાન દ્રૌપદીએ ઉત્તરને કહ્યું “આ બૃહત્તલાએ અર્જુનનો રથ હાંક્યો છે માટે તેને સારથિ બનાવો. તમારી નાની બેન ઉત્તરા કહેશે તો બે બૃહત્તલા તમારો રથ હાંકવાની ના નહિ કહે.” પછી તો ઉત્તરે પોતાની બેનને આ વાત કરી અને ઉત્તરને બૃહત્તલાને સારથિ થવા માટે આગ્રહ કર્યો. અર્જુનને લે આ બોધતું જ હતું એટલે સુદેષ્ટાના આગ્રહથી તેણે સારથિપદ સ્વીકાર્યું; ઉત્તર અને બૃહત્તલા જ્યાં સભ્ય થયા અને રથ પણ તૈયાર થયો. બૃહત્તલાએ રથની લગામ હાથમાં લીધી એટલે ઉત્તરે માતાને પ્રણામ કરીને તેના આશીર્વાદ લઇને રથમાં પ્રવેશ કર્યો. સુદેષ્ટા રથ ચાલવાની તૈયારી થઇ ત્યારે આખા આસિ લાવીને બૃહત્તલાને કહેવા લાગી. “બૃહત્તલા! હું તારા વિશ્વાસે કુમારને મોકલું છું તે અર્જુનનો રથ હાંક્યો છે એ વિશ્વાસથી હું તેને મોકલું છું” ત્યાર પછી રથ ચાલ્યો ત્યારે ઉત્તરા બોલી. “બૃહત્તલા! સીમ્બ, દ્રોણ વગેરેને જીતીને તું આવીશ ત્યારે દ્વિજલીએ માટે કપડાં લેવી આવશે.”

ત્યાર પછી તો બૃહત્તલાએ રથને મારી મૂક્યો, અને દૂર દૂર મોટા મહાસાગરના કેણુ વિશાળ કોરવ સૈન્યને તેમણે બેસુ આવા વિશાળ સૈન્યને બોધને

ઉત્તર તો આશો જ બની ગયો અને કહેવા લાગ્યો.
 “હે ધૃત્વ્રજા ! મારે દૌરવેની સામે લડવું નથી મારા
 રૂપાડા આ મૈન્યને દેખીને ઉભા થાય છે આ યોદ્ધા
 ઓની સામે દેવો પણ ટક્કર લઈ શકે એમ નથી તો
 પછી મારૂ શું ગણું ? મારૂ મન ગભરાય છે અને મને
 મૂછાં આવે છે અરર ! મારી પાસે સુદૃઢ સૈન્ય નથી;
 હું બાળક છું આ લોકોની સામે હું શી રીતે લડી
 શકીશ ? ધૃત્વ્રજા ! તું પાછી ફર ”

ઉત્તર કુમારનાં આવા દીન વચનો સાંભળીને
 ધૃત્વ્રજા બોલી. “ હજી શત્રુઓએ કશુંય કશું નથી ત્યાં
 તમે તો દીન બની બાઓ છો તમે પોતે જ મને કહ્યું
 હતું કે મને શત્રુઓની પાને લઈ જા તમે ત્યાં સ્ત્રીઓની
 સલામાં બહાઈ મારતા હતા, ને આજે લડ્યા વિના
 પાછા જશો તો સૌ તમને હસશે મારાથી તમને પાછા
 લઈ જવાય નહિ માટે ધીરજ ગએ ”

પણ ઉત્તરથી ન ગ્રહેવાયું તે બોલવા લાગ્યો.
 “ જલે દૌરવો મત્સ્ય દેશનું તમામ ધન હરી બાય,
 જલે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો મારી મરકરી કરે, મારી
 ગાયે જલે જતી રહે. માટે સશ્રામનું કામ નથી ”

આ પ્રમાણે કહીને ઉત્તર તો ધનુષ્યબાણનો ત્યાગ
 કરીને રથમાંથી કૂદી પડ્યો અને વિરાટ નગર તરફ દોડવા
 લાગ્યો. ઉત્તરને નાસતો જોઈને અર્જુન પણ રથમાંથી કૂદ્યો

અને કુમારની પાછળ દોડ્યો લાખો ચોટકો અને લાક વસોવાળો અર્જુન દોડવા લાગ્યો ત્યારે ઠોરવ પશુ યોદ્ધાઓ વિચારમાં પડ્યા અને આ અર્જુન તો રહોય એવા સંશયમાં પડ્યા અર્જુને દોડીને સો પગે ઉત્તરને પકડી પાડ્યો અને હીન થઈને વિલાપ કરી ઉત્તરને કહેવા લાગ્યો. “તું જરાય ગભરા નહિ. તારા શત્રુઓની સાથે લડવું ન હોય તો હું લડીશ. આજ તું મારો રથ હાંક તું શા માટે ગભરાય છે? ઠોરવોની સાથે યુદ્ધ હું કરીશ, અને તારૂં રક્ષણ પણ કરીશ.”

આ પ્રમાણે કહીને અર્જુને ઉત્તરને પાછો રથમાં બેસાડ્યો અને રથને ખીજડાના આઠ તરફ હાંક્યો. ખીજડા પાસે પહોંચ્યા પછી રથને ઉભો રાખીને અર્જુન બોલ્યો. “હે ઉત્તર! આ આઠ પરથી ધનુષ્યોને તું નીકે ઉતાર તારા ધનુષ્યો મારા બળને સહન કરી શકશે નહિ. આ આઠ પર પાડવોના ધનુષ્યો મૂઠ્યા છે તેમને તું હેઠે ઉતાર ઠર નહિ; ત્યાં થબ બાધ્યુ છે તે તો બીજાને જીવરાવવા માટે છે.” અર્જુનના વચનો સાંભળીને ઉત્તરે ખીજડા પર થડીને અઓળું પોટકું ઉતાર્યું ત્યાં તો આંખને આંછ નાખે તેવા તેજસ્વી ધનુષ્યો નીકળી પડ્યા. તરત જ ઉત્તરે પૂછ્યું “બૃહન્નલા! આ અર્જુનના ધનુષ્યો છે, તો પછી પાડવો ક્યાં છે? દ્રૌપદી પણ ક્યાં છે?”

અર્જુને ઉત્તરને જણાવ્યું “ હું પોતે જ અર્જુન
કક યુધિષ્ઠિર છે, બલ્લવ રસોયો બીમ છે, અશ્વ-
ક નકુલ છે, ગોરક્ષક સહદેવ છે અને સૈરધી
પદ્મી છે ”

અર્જુનના આવા વચનો સાંભળીને ઉત્તરના હૈયામાં
રજા આવી અને તે ખોખારો કગતો બોલ્યો “ વીર!
વે હું રથને કયા લઈ જાઉં તે મને તમે કહો ”

અર્જુને ઉત્તરને કહ્યું “ કુમાર! હું કૌરવોની
ભેડ યુદ્ધ કરીશ અને તમારી ગાયોને સપાટાબંધ
પટ્ટી આપીશ તમે હવે નિર્ભય છો ”

ત્યાર પછી અર્જુને ગાડીવની પશુ યડાવીને
કાર ક્યેઈ એટલે કૌરવોના હૃદયમાં વજ્રપાત જેવું થયું -

પછી કુતીપુત્ર અર્જુને જોરથી શળને ફૂક્યો.
એટલે ઉત્તર પણ ભયભીત થઈને ત્યા જ પડ્યો અને
તેના ઘોડાઓ પણ ગેઠણબર થઈ ગયા. અર્જુને ઉત્તરને
ખાંધાસન આપી, રથની બેસણી પર બરાબર બેસાડેઈ
મને “ જલ્દી ચલ ” એમ કહીને ફરીથી પોતાનો શળ
ફૂક્યો. આથી કરીને પર્વતો, શુક્લો, દિશાઓ અને
હીમાઓ બલ્લે કે ફૂટી જતી હોય એવા અવાજે થવા
લાગ્યા. આ બધા ગડગડાટ સાંભળીને કૌતવ્યસેનામાથી
તોણ બોલ્યા. “ આ રથનો ગડગડાટ થાય છે, આકાશમાં
મેઘ ચડી આવે છે ને પૃથ્વી કપે છે તેથી સમજાય છે

કે આ સામે આવનારો અર્જુન સિવાય બીજો કોઈ નથી
આપણા શત્રો બધા નિસ્તેજ થઈ ગયા છે, એવો
ઉદ્દામ બની ગયા છે, પશુઓ ભયકર શબ્દો કરે છે,
શિયાળો રહે છે આ બધા ચિહ્નો ભયસૂચક છે એ
આપણે હવે આયોને મોકલી હાથને બ્યૂઝરચના કરીને
હિંમત રહીએ. "

દ્રોણના આવા વચનો સાંભળીને દુર્યોધન બોલ્યો
" પાંડવોએ બાર વર્ષ વનમાં રહેવું અને એક વર્ષ
અજ્ઞાતવાસમાં રહેવું એવો અમારો કરાવ હતો. જ
આને અર્જુન અમારી સામે આવ્યો છે તો તેને ફરી
બાર વર્ષ વનમાં જવું પડશે. આપણે તો વિજય
રાજાની સામે યુદ્ધ કરવાના નિશ્ચયથી આવ્યા છીએ
માટે યુદ્ધ વિના બીજી ગતિ નથી આપણી ગયેલી.
કે યમરાજ પોતે લઈ બાય તો પણ તેમનો પરાજય
ક્યાં વિના આપણામાંથી કોણ હસ્તિનાપુર પાછો આવ
એવો છે ? "

દુર્યોધનનાં આવાં વચન સાંભળીને કર્ણ બોલ્યો
" દ્રોણાચાર્ય પાંડવોનું હિત ધ્યેય છે તેથી જ તે
આપણને જીવિત રાખ્યા કરે છે તેની અર્જુનના પા
વધારે પ્રીતિ છે અને આ વીરમાદિક બધા સયની
જણાય છે આને હું તો રથમાંથી અર્જુનને પાડીને
દુર્યોધનના હૃદયનો કટિ દૂર કરીશ. આને અર્જુનના

“હાહો મરી જશે અને તેનો રથ ભાગી જશે તે તમે
 જોશો. તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે બધા ગાયોને
 સાથે આવો અથવા તો રથમાં બેઠા બેઠા મારું યુદ્ધ જુઓ.”

કર્ણના આવા બહાદુરના વચનો સાંભળીને કૃપાચાર્ય
 બોલ્યા. “કર્ણ! આપણે અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવા
 સમર્થ નથી એ વાત સારી છે માટે તું એકલો
 યુદ્ધ ન કર આપણે છયે જણા મળીને તેની સામે
 યુદ્ધ કરશું તો જ ટપી શકશું માટે આપણા સૈન્યને
 બેસાડીને ગોઠવો અને પછી લડો.”

દરમિયાન અશ્વત્થામા ઉઠ્યો. “અહ્યા કર્ણ! તું
 નકામી બહાદુરો થાની મારે છે? તે કયા યુદ્ધમાં
 પાડવોનો પરાજય ક્યેઈ છે? તે કયા યુદ્ધમાં દ્રૌપદીનો
 વિજય ક્યેઈ છે? આ શકુનિ મામો હવે યુદ્ધ કરવા
 આગળ આવે અર્જુનના ગાડીવમાંથી જુગારના પાસા
 નથી નીકળતા, તેમાંથી તો શુભલેણ બાણો ફૂટશે.
 તું આજે શકુનિ મામાને સાથે રાખીને લડજો અમારે
 યુદ્ધ કરવું નથી.”

દ્રોણ, કૃપાચાર્ય ને અશ્વત્થામાના આવા ઉગ્ર વચનો
 સાંભળીને સીધા બોલ્યા. “હુયેઈધન! હું તને કહું તે
 સાંભળ આપણી આગળ આજે મોટું કાર્ય આવીને ઉભું છે
 અર્જુન ચડી આવ્યો છે તેવે વખતે આપણે પરસ્પરમાં
 વિરોધ કરવો એ યોગ્ય નથી માટે તમારે-દ્રોણાચાર્ય

અને કૃપાચાર્યે જે થયું હોય તેને માટે ક્ષમા માગી
બોલ્યો; હમણા આચાર્યપુત્રે પણ ક્ષમા રાખવી કારણ
પરસ્પરમા કાંટકૂટ પાડવાનો આ સંમય નથી. પરસ્પર
લેદ એ વિનાશનું મુખ્ય કારણ છે ”

શીખના આ વચનો સાંભળીને દુર્યોધને દ્રોણ
ક્ષમા માગી અને દ્રોણે પ્રસન્ન થઈને યુદ્ધની ચોક્કસ
કરવા માંડી.

આખરે શીખ બોલ્યા, “તેર વર્ષ પૂરા થઈ
પહેલા અર્જુન છતો થાય એવો નથી. મને લાગે છે
કે આજે તો તેર વર્ષ ઉપશત પાંચ માસ અને બે
દિવસ વધારે થાય ” અર્જુન આ નિશ્ચય કરીને
લડવા આવ્યો હોય એમા શક નથી. આ અર્જુન તે
આવી પહોંચ્યો. દુર્યોધન! મારી બુદ્ધિમાં એમ પહેલું
છે કે તું હમણા જ હસ્તિનાપુર આવ્યો બા સેનાને
આપે બાગ તારી સાથે લેતો બા; બીજો ચોથો ભાગ
ગાયોને લઈને અહીંથી નગર તરફ જાય; ગાદીના અર્ધ
સૈન્ય માથે હું, દ્રોણ, ઠણ્ઠ, અશ્વત્થામા તથા કૃપાચાર્ય
અર્જુનની સાથે લડી લેશું ”

શીખની આ વાત સાંને પસંદ પડી એટલે
દુર્યોધનને અને ગાયોને વિદાય કરીને શીખ
લશ્કરનો બ્યૂટ ગોઠવ્યો. દ્રોણ સેનાની વચ્ચે રહ્યા
અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય બન્ને બાજુએ રહ્યા.

કર્ણ મોખરે રહ્યો અને શીખ પોતે પાછળ ઉભા રહ્યા. એટલામા અર્જુન આવી પહોંચ્યો. એટલે દ્રોણ આર્થ બોલ્યા. “આ અર્જુન આંચો જીઓ, આ બંને બાણો એક સાથે મારા પગમા પડ્યા; અર્જુન વનવાસથી આવીને મને પ્રણામ કરે છે જીઓ, આ ણીલા બે બાણો મારા કાનનો સ્પર્શ કરીને ચાલ્યા ગયા, અર્જુન માત્રી પાસે યુદ્ધની આજ્ઞા માગે છે ”

દ્રોણ આ પ્રમાણે બોલતા હતા ત્યાં અર્જુને ઉત્તરને કહ્યું “કુમાર! પેલો કુરુકુળનો અગાર કયા છે તે મને જોવા દો. હું આ બધાને પડતા મૂઢીને તેના મસ્તક પર હાથો કરૂં એટલે બધું ઠીક થઈ જાય અહીં દુર્યોધન મારી નજરે પડતો નથી; તે જીવ બચાવવા માટે નાસી જતો હશે. ઉત્તર કુમાર! જ્યાં દુર્યોધન હોય ત્યાં જ રથને લઈ જાઓ.”

અર્જુન તો તરત જ દુર્યોધનની પાસે જઈ પહોંચ્યો. એટલે ગાયો હા હા હા રવળી નગર તરફ દોડી ગઈ આ બાણ દુર્યોધન રાજાને બચાવવાના હેતુથી કુરુયોદ્ધાઓ અર્જુન પર તૂટી પડ્યા એટલે અર્જુને કર્ણની સામે મોરો કર્યો કર્ણ અર્જુનનું આ યુદ્ધ ઘણું વખત ચાલ્યું અને બંનેએ એકબીજાને ઠીક ઠીક વીંધ્યા પરંતુ આખરે અર્જુનના બાણોનો પ્રહાર સહન ન થવાથી કર્ણ રથને મોખરેથી પલાયન થઈ ગયો!

ઉત્તર અને અર્જુન રથમાં બેસીને, વિરાટ વધે પાછા આવતા હતા ત્યાં અર્જુને ઉત્તરને કહ્યું “તમજ પિતાની પાસે પાડવો રહે છે તે તમારા ભણવાઈ આવ્યું છે પરંતુ નગરમાં પ્રવેશ કરીને તમારે પાડવો પ્રશ્ન કરવી નહિ તમારે તો એમ કહેવું કે મેં કૌરવોનો પરાજય કર્યો છે”

પછી અર્જુને બધા અશ્વોને પાછા ખીજકા જ દાગી દીધા, માથાની વેણી ગૂચી લીધી અને જૂઠાણા રૂપે ઘોડાની લગામ હાથમાં લઈ નગરમાં પેઠા.

આ બાબુથી વિરાટરાજ ત્રિગર્તોને હરાવીને નમસ્કારમાં આવ્યો, ત્યાં કૌરવોના પરાજયના સમાચાર સાંભળી તેને આનંદ થયો તેણે ઉત્તરના સમીપમાં તળવીજ કરી, અને વાજતેગાજતે તેને આમમાં લાવ્યા, વિરાટરાજે પોતાના પુત્રને ધન્યવાદ આપ્યો ત્યારે ઉત્તર બોલ્યો “પિતાજી! મેં ગાયોને છતી નથી પણ એક દેવપુત્રે છતી છે એ દેવપુત્ર અતર્ધન થઈ ગયો છે; પણ હું માનું છું કે તે કાલે અથવા પરમ દિવસે પ્રકટ થશે”

પછી ત્રીજે દિવસે પાડવોએ રીતસર અજ્ઞાતવાસ મત પૂરું કર્યું અને સુશોભિત થઈને રાજાની સલામ રાજાઓ માટેનાં આસનો પર બેઠા. એટલામાં ગજ સલામ આવ્યા અને યુધિષ્ઠિરને રાજાસન પર બેઠેલા

જો કોઈથી કહેવા લાગ્યા “હુ કહા! તને મેં સલાનો
સલાસક નીમ્યો એમા તું રાજાઓના આગન પર દા
અડી બેઠો?”

વિરાટનાં આવા વચનો સાંભળીને અર્જુન આગળ
આવ્યો અને બોલ્યો. “રાજન્! આ પુરુષ તો ઈંદ્રના અર્ધ
આસન પર બેસવા યોગ્ય છે આ પાંડુપુત્ર મુષિષિ છે.”

વિરાટરાજા અશ્ચર્ય પામ્યા અને પૂછવા લાગ્યા
“જો આ મુષિષિ છે તો પછી અર્જુન કયા છે? ભીમ
સેન કયા છે? નકુલસહદેવ કયા છે? દ્રૌપદી કયા છે?”

એટલે અર્જુન બોલ્યો. “આ તમારો ગ્રસ્ત્રવ
ભીમસેન છે તમારો અશ્વપરીક્ષક તે નકુળ છે અને
તમારો ગોપરીક્ષક તે સહદેવ છે આ મૈરધી તે દ્રૌપદી
પોતે જ છે અને હુ અર્જુન છું.”

પછી વિરાટરાજાએ પોતાના જાહોલાય્ય માનીને
પાઠવેલી અને દ્રૌપદીની પૂજા કરી, તેમની શમા માગી
અને અનમા બોલ્યો. “અર્જુન! તમે મારી પુત્રી
ઉત્તરાનું પાશ્વિમહણ કરો તમે જ એને માટે યોગ્ય છો.”

વિરાટની આ વિનંતિ સાંભળીને અર્જુને કહ્યું
“હુ તમારી ઉત્તરને મારી ભાગ્યા તરીકે સ્વીકારું નહિ
કારણ કે મેં તેને મારી પુત્રી ગણીને વિદ્યા ભણાવી છે
પણ હુ તમારી પુત્રીને મારી પુત્રવધૂ તરીકે સ્વીકારવા
તૈયાર છું ઉત્તરા અભિમન્યુની અર્ધાંગના થશે.”

વિરાટરાજને તો આ સબંધ અતિશય આ-
યુક્ત લાગ્યો, અને તરત જ તેણે વિવાહની તૈયારીઓ
પણ આદરી બાંધે પક્ષના અનેક મિત્રો અને સગવડો
આ પ્રસંગે ત્યાં જોડ્યા થયા અને આ સર્વ બાંધવો
હાજરીમાં ઉત્તરા અને અભિમન્યુના લગ્ન પૂર્ણ થતા
ધૂમથી ઉજવાયા.

વનવાસને અતે લગ્ન બે પાઠવોના વિશ્વ-
નિશાની જેવું જણાવું હતું.

ઉધોગપર્વ

૧

ઉત્તર। અભિમન્યુના લગ્ન પૂરા થયા તેને બીજો દિવસે સવારે પાંડવો, યાદવો વગેરે વિરાટરાજાની સભામાં ગયા. આ સભામાં વિરાટ અને દ્રુપદ હાજર હતા, વામ્ન-દેવ બળરામ અને શ્રીકૃષ્ણ હાજર હતા, ખાંચે પાંડવો હાજર હતા તેમજ સાત્યકિ, પ્રહુસ, સાળ, અભિમન્યુ વગેરે પણ હાજર હતા. સભામાં આવેલા આ રાજાઓ પરસ્પર અનેક જાતની વાતચીત કરવા લાગ્યા. પછી થોડી વારે સૌ સામળે તેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા.

“ જુગારમાં શકુનિએ કપટ કરીને આ મુદિષ્ટિને દુર
 અને તેમજુ રાજ્ય લઇને તેમને વનમાં મોકલ્યા તે
 આપણે સૌ બાણીએ છીએ. પાંડવોએ ધર્મથી પેલા
 પ્રતિજ્ઞા પાળીને વનવાસના અનેક કષ્ટો વેઠ્યા છે તે ખરું
 આપણે બાણીએ છીએ હવે પાંડવો પોતાનું સર્વ
 મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે પાંડવો નાનપણથી જ
 અન્યાય સહન કરતા આવ્યા છે તે વરદ્દ દષ્ટિ રાખીને
 તેમ જ કૌરવપાંડવો એક બીજાના સબંધીઓ છે તે
 વરદ્દ દષ્ટિ રાખીને શુ કરવું તેનો આપણે નિર્ણય
 કરવાનો રહે છે હવે દુતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ પોતાની
 પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પાંડવોને તેમજુ અર્ધ રાજ્ય સોંપ
 બેઠાં એમ ન થાય તો પાંડવો તેમનો નાશ કરશે
 હજી દુર્યોધન શુ કરવા માગે છે તે આપણે બહુ
 નથી માટે કોઈ પવિત્ર, કુલીન, પ્રમાદરહિત અને સમર્થ
 એવા એક પુરુષને ફત્ત વરીકે આપણે કૌરવો પાસે
 મોકલીએ. ”

શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વચનોને અભિનંદન આપતા
 બળરામ બોલ્યા. “ બરાબર છે આપણે એક ફત્તને તો
 કૌરવો પાસે મોકલવો. આ ફત્ત દુર્યોધન વગેરે ઉત્કેરાધ
 એવું કાર્મ ન બોલે, એમ તેને બાર લઇને ચીખવવું આ
 ફત્તે દુર્યોધન કે શકુનિ વગેરેનો કશો અપરાધ નથી
 એમ જ ત્યાં બહાર કરવું આવા આમોપચારથી જ
 દુર્યોધનને વાળી શકાશે. ”

બળરામ આ પ્રમાણે કહેતા હતા એટલામા તો સાત્યકિ ઉછળ્યો અને બોલ્યો “ શકુનિએ યુધિષ્ઠિરને કપટથી જીત્યા છતાં તેનો અપગ્રાધ નથી એમ કોનાથી બોલી શકાશે ? પાઠવો પોતાના બાપદાદાની ગાફી મેળવવા માગે એમા દુર્યોધનને વાળવાનો પ્રશ્ન જ ક્યા છે ? દુર્યોધન કા તો સૈન્ય માનીને વળે અને ન વળે તો બાગી જાય એ દુર્યોધનને વિચારવાનું રહે છે હવે તો યુધિષ્ઠિરને કા તો રાજ્ય મળે અથવા તો કૌરવો પૃથ્વી-પર શયન કરે ત્રીજો માર્ગ નથી ”

સાત્યકિના આવેશવાળા વચનો સાંભળીને દુપદ બોલ્યો “ હે સાત્યકિ ! દુર્યોધન મીઠાશથી રાજ્ય આપે એમ નથી ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજ પ્રીતિથી તેને જ અનુસરશે, સ્ત્રીમ્મ દ્રોણ એાશિયાળા છે એટલે તેને અનુસરશે, અને કર્ણ શકુનિ કાળના ગ્રેયર્ષિ અનુસરશે. પાપી લોકોની સાથે કોમળતાથી વર્તવું એને લોકો મૂળાધિ અને નિર્બળતા સમજે છે માટે આપણે મિત્રો પાસે ફૂતોને મોકલીને સૈન્યોની મદદ માગીએ રાજાઓને ફૂતો મોકલીને આપણે તેમની સહાય લઈએ દરમ્યાન મારા પુરોહિતને સંદેશો આપીને ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે મોકલીએ. ”

દુપદના આ વચનો શ્રીકૃષ્ણને બહુ ગમ્યા એટલે તે બોલ્યા. “ બરાબર છે અમે યાદવો તો બસે પક્ષ સાથે સરખો સબંધ ધરાવીએ છીએ વળી અમે

તો વિવાહ માટે આવ્યા છીએ અને વિવાહ પૂરો થશે છે એટલે ઘેર જઈશું મહારાજ દુપદા ! તમે અમારાં સુરખી છો, કૃતરાષ્ટ્રના માન્ય છો અને કૃપાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યના મિત્ર છો એટલે દૂતને સંદેશો લઈને મોકલો. હરમ્યાન જીભ રાજાઓને બોલાવ્યા પછી અમને બોલાવજો ”

૨

ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના યાદવો સહિત દ્રાક્ષ અથા, અને પાંડવો તથા વિરાટરાજના આત્મત્રણથી રાજાઓ વિરાટમાં એકઠા થવા લાગ્યા યાદવો બધા બંને પક્ષના સરખા સગા હતા એટલે દુર્યોધન તેમની સહાય માટે દોડ્યો; પાંડવોએ પણ અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ પાસે મોકલ્યો. દુર્યોધન અર્જુન કરતા સહેજ વહેલો આવ્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણના ખાટલાને જોશિકે બેઠો ને અર્જુન પાંખત તરફ બેઠો. શ્રીકૃષ્ણ બગ્યા ત્યારે તેમણે પહેલો અર્જુનને અને પછી દુર્યોધનને એમ બંનેને લેવા. બંનેએ પોતપોતા તરફથી મદદની માગણી કરી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. “તમે બંને અમારા સબંધીઓ છો. મારી પાસે મારી નારાયણી સેના છે તે એક તરફ રહેશે, અને બીજી તરફ શસ્ત્ર વિનાનો અને મુદ્ધમાં ન ઉતરનારો હું રહીશ અર્જુન ! તું પાછળથી આવ્યો છે છતાં નાનો છે માટે પહેલી પસંદગી તને આપું છું તું બેમાથી એકને પસંદ કર.”

અર્જુને તરત જ પોતાના તરફથી શસ્ત્ર વિનાના અને યુદ્ધમાં ન ઉતરનારા શ્રીકૃષ્ણને પસંદ કર્યા, એટલે દુર્યોધન પણ પોતાને આળી નારાયણી મેના મળી એથી બહુ ખુશી થયો ત્યાર પછી દુર્યોધન બળરામની પાસે ગયો, પણ બળરામે તેને સલાહાવી હીલું “મારે અર્જુનને પણ સહાય કરવી નહિ અને તને પણ સહાય કરવી નહિ એવો મે નિશ્ચય કર્યો છે ”

ત્યાર પછી દુર્યોધન કૃતવર્માને મળ્યો અને તેની એક અશ્વોહિણી સેનાને લઈને હસ્તિનાપુર આવ્યો એ જ પ્રમાણે નકુલસહદેવના મામા શલ્યને પણ દુર્યોધને પોતાના પક્ષમાં લીધો.

બીજી તરફ સાત્યકિ, ધૃષ્ટકેતુ, જયત્સેન વગેરે રાજાઓ પાડવો તરફ આવ્યા આ રીતે પાંડવોની સાત અશ્વોહિણી સેના એકઠી થઈ, ત્યારે દુર્યોધને ભગદત્ત, ભૂરિથવા, શલ્ય, કૃતવર્મા, જયદ્રથ વગેરેનું અજિયાર અશ્વોહિણી સૈન્ય એકઠું કર્યું

૩

હરમ્યાન દુપહનો પુરોહિત હસ્તિનાપુર પહોંચ્યો. ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્રે, બીષ્મે અને દ્રોણે તેનો સત્કાર કર્યો હસ્તિનાપુરની સભામાં ઉભો થઈને પુરોહિત બોલ્યો. “તમે જે વસ્તુ બલો છે તે ઠહેવા માટે આજે હું

આવ્યા હુ પાડવો વનવાસના કષ્ટો સહન કરીને
આવ્યા છે અને પોતાના બાપદાદાની માહિતો માર્ગ
ભાગ માગે છે પાડવો કપટ કરવા માગતા નથી. કુર્યો
ધન સુદ્ધની વાત કરતો હોય તો તમારે તને મન પ
ત લેવી તમે ધર્મને તથા તમારા ઠરાવને ધ્યાનમાં
રાખીને પાડવોને તેમનો અર્ધ ભાગ આપેલ ”

પુરોહિતના આ વચનો સાંભળીને બીષ્મ વડે
અભિનંદન આપ્યું પણ કર્ણુ બીષ્મના વચનને તોફા
પાડી બોલવા લાગ્યો. “જો પાડવો પોતાની પ્રતિજ્ઞા
પાળવા માગતા હોય તો તેમણે બાર વર્ષ ફરીથી વન
વાસમાં જવું જોઈએ. છતાં પાડવો સુદ્ધ કરીને રાજ્ય
મેળવવાની આશા રાખતા હોય તો કૌરવોના કપાટામાં
આવી બાય, એટલે માફ કરશે ”

કર્ણુનાં આવાં ઉદ્વેગ વચનો સાંભળીને બીષ્મ
બોલ્યા. “હે કર્ણુ ! બકવાદ શા માટે કરે છે ? હજી
તો કાલ સવારે તું વિરાટના પાદરમાં જ નાચી મર્યા
હતો તે સાબરે છે ? આ પ્રાણલુપ્ત છે તે જ સાચો
ઉપાય છે ”

આ વાતચીત સાંભળ્યા પછી આખરે દુતરાષ્ટ્ર
બોલ્યા. “હે પુરોહિત ! તમે આજે જ પાડવોની પાસે
પાછા બળ્લો આ સળધમાં હું વિચાર કરીને સંજયને
પાંડવોની પાસે મોકલીશ. ”

૨૧ આ પ્રમાણે કહીને ધૃતરાષ્ટ્રે પુરોહિતને વળાવ્યો.
 અને સંજયને પોતાની પાસે બેસાડીને તેને કહ્યું
 “હે સંજય! હું સત્વર દ્રુપદ રાજાની છાવણીમાં જ
 યુધિષ્ઠિર કોપી ઉઠ્યો છે એમ બાણીને હું ગહું કંપુ છું.
 હું એ સૌને કુશળ પૂછજે અને તેમના કોપમાં વધારે
 ન થાય એવું હું રાજાઓની વચ્ચે બોલજે ”

ધૃતરાષ્ટ્રના આવા વચનો સાંભળીને સંજય ઉપ-
 પ્સવ્ય નગરમાં ગયો અને ત્યાં યુધિષ્ઠિરને પ્રશ્નમાં કરીને
 બોલ્યો. “હે રાજા! તમને વનવાસમાંથી કુશળ બોધને
 મારી આજો કદે છે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રે તમારું સૈન્ય
 કુશળ પૂછ્યું છે હે યુધિષ્ઠિર! કૌરવોએ પહેલા તમારો
 તોડ કયેઈ હતો છતાં તમે તેમનો અપકાર કયેઈ નથી.
 કે અભવશ્યતુ! તમે જ વિવેક વડે કયેઈનની સાથે
 સમાધાન કરો એટલે બધા સુખી થાય. ધૃતરાષ્ટ્રે તમને
 આ કહેવા માટે જ મને અહીં મોકલ્યો છે ”

સંજયે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-
 “ગાવસ્ગણ સૂતના પુત્ર સંજય! અમારા સર્વને માટે
 ધૃતરાષ્ટ્રે જે સંદેશો કહ્યો હોય તે હું સંભળાવ ”

યુધિષ્ઠિરના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સંજય બોલ્યો
 “તમે સર્વધર્મથી સપન્ન છો; તમારી સાધુતા જ એવી છે કે
 તમારા હાથે અયોગ્ય ધર્મ થાય નહિ પણ તમે સાતિ-
 વધ કરીને રાજ્ય મેળવો તો તમારો વિજય મરણ

કરીશ તો આપણી પ્રીતિ ગ્હેશે. અમે શાંતિની ઇચ્છાવાળા છીએ તું અમને રાજ્યનો એક પલ્લુ ભાગ આપ એટલે અમે શાંત રહેશું અવિશ્વલ, વૃક્ષસ્થલ, માકદી, વારણાસ અને પાચમુ કોઈ પલ્લુ એક ગામ. અમને આટલા પાચ ગામો જ આપ તોયે ચાલશે' સંજય ! હું ચોતે શાંતિને માટે તૈયાર છું, અને યુદ્ધને માટે પણ તૈયાર છું "

ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરની રજા લઇને સંજય હસ્તિનાપુર આવ્યો અને તરત જ ધૃતરાષ્ટ્રને મળ્યો. સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને ઉપસ્થવ્યતા તેમજ પાડવોના સમાચાર આપી જણાવ્યાં "મહારાજ ! તમે પાડવોને અર્ધ ગલ્ય આપી દેા એવી મારી સલાહ છે મારી આ સલાહને માન્ય નહિ કરો તો તમારા અપરાધને લીધે અગ્નિ જેમ સૂકા થાસને બાળી નાખે તેમ અર્જુન કૌરવોને બાળી નાખશે. હે રાજન્ ! તમે વિદુર જેવાને દૂર કર્યા છે અને કર્ણ જેવાને પાસે રાખ્યા છે મહારાજ ! હું યાદી ગયો છું એટલે જો તમે આજ્ઞા કરો તો ઘટે જઈને આરામ લઈ અને ઠાલે સવારે બધા કૌરવોને એકઠા કરીને યુધિષ્ઠિરનો સંદેશો સંભળાવુ "

૪

આ પ્રમાણે કહીને સંજય ઘેર ગયો. બીજો દિવસ સવાર થતા કુરુઓ બધા સંજયની વાત સાંભળવાની ઇચ્છાથી રાજસભામાં આવ્યા. પાડવોએ શો અવાજ

આખો છે તે સામળવાની ઇચ્છાથી ધૃતરાષ્ટ્ર, બીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિદુર વગેરે બધા ત્યાં એકઠા થયા હતા તે વખતે દુઃશાસન, શકુનિ, ઠક્ષ, ઉલ્લઃ વગેરેને લઈને દુર્યોધન પણ સલામા ઠાપલ થયો. ત્યાર પછી સિંધુદેશના ઘોડાઓવાળા રથમાં ભેલીને સજય સલામાં આવી પહોંચ્યો અને તમામ રાજાઓને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો. “હું પાંડવોની પાસે જઈ આવ્યો છું પાંડવોએ વૃદ્ધોને પ્રણામ કહાડ્યા છે, મિત્રોને મિત્રની પેઠે કહ્યું છે અને યુવાનોનું સન્માન કરીને કહ્યું છે પાંડવોની અદર અર્જુને મને જણાવ્યું છે કે ‘હે સજય! ઠક્ષના સામળતા અને રાજાઓના સામળતા તું દુર્યોધનને ‘મારા વચનો સમજાવજે’ અર્જુને કહાડ્યું છે કે ‘જો તું યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય આપીશ નહિ તો તારે અમારી સાથે યુદ્ધ કરવું પડશે. આજે જો તું અમારૂં વચન નહિ માન તો આખરે તારે પસ્તાવું પડશે હે કૌન્વો! તમે યુદ્ધ કર્યો તો નાશ પામ્યો, યુદ્ધ થયું તો તમારામાંથી એક પણ ભાઈ જીવતો રહેવાનો નથી માટે દુર્યોધન! યુધિષ્ઠિરને અર્ધરાજ્ય આપી દે અને આખા કુળનો વિનાશ અટકાવ ”

દૌરવસલામા એકઠા થએલા આ રાજાઓએ અર્જુનનો આવો સંદેશ સામળ્યો એટલે બીષ્મ ભેટી ઉઠ્યા. “ ભેટા દુર્યોધન! તું સમજ તું મારૂં કહેવું

નહિ સાબળ તો તારો વિનાશ જ આવ્યો સમજ હું
આજે બુદ્ધિને ગુમાવી બેઠો છે એટલે તને તો મ
હાકાટ કર્ણ, પાપી ધ્રુવિ અને કુદ્ર દુશ્મન મે
એટલું જ ખરૂં લાગે છે ”

ભીષ્મના આવા વચન કર્ણ સાંભળી ન શકે
એટલે તે તરત જ બોલ્યો “મારામ્મ એવું શું છે ?
તમે નિરતર મારી નિહા કરો છો ? હું વ્યુથ્થિ ન
ઉભેલા સર્વ પાડવોનો નાશ કરીશ.”

એટલે વળી ભીષ્મ ચીડાઇને બોલ્યા “ધૃતરાષ્ટ્ર!
આ કર્ણ રોજ બક્યા કરે છે કે ‘હું પાડવોને મારીશ
હું પાડવોને મારીશ’ પણ એના કામા તો વખોડ
વિરાટમા આ કર્ણ ક્યાં ખોવાઈ ગયો હતો ? જયર્ધન
દુર્યોધનને પકડ્યો ત્યારે કર્ણ ક્યાં હતો રહ્યો હતો ?”

ત્યાર પછી સજયે પાડવોને સહાય કરનાર
રાજાઓના વર્ણનો કર્યા અને ધૃતરાષ્ટ્રે ભીષ્મસેન તથા
અર્જુનનાં આજ સુધીનાં પરાક્રમેનું અવલોકન કરીને
છેવટે જણાવ્યું “હે દુર્યોધન ! આવા પાડવોની સાથે
સુદ્ધ ન કરવું એ જ સાચું છે એમ હું માનું છું જ
મારો સર્વોત્તમ વિચાર છે માટે જ તારે સુદ્ધ ન
કરવું હોય તો અમે યાત્રિને માટે યત્ન કરીએ.”

ધૃતરાષ્ટ્રના આવા વચનો સાંભળીને દુર્યોધન ગા-
બળી ઉઠ્યો અને બોલ્યો “હે પિતા ! તમારે કરવું નહિ

અને અમારો શોક કરવો નહિ અને યુદ્ધમાં શત્રુઓને
જીતવા સમર્થ છીએ મહારાજા ! આપને ખબર નથી
પાડવો વનવાસમાં નીકળ્યા ત્યારે જે જે રાજાઓ તેમને
મળવા ગયા હતા તેમણે ઠરાવ કર્યો હતો કે કોરવો
પાસેથી રાજ્ય પરાણે પાછું લેવું આ વાત મેં બીજા
અને દ્રોણ પાસે ઠરી ત્યારે તેમણે મને અભયવચન જેવું
કહેલું તે મને યાદ છે વળી આ કર્ણ પણ બીજા કે
દ્રોણથી જિતવે એવો નથી મહારાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! મને તો
મારો વિજય હાથમાં જ દેખાય છે, છતાં તમે પાડવોથી
ક્રોધ કરો છો તે હું સમજી શકતો નથી. આપણી અગિયાર
અશ્વોઢિષ્ઠી સેના પાસે તેમની સાત અશ્વોઢિષ્ઠી સેના શી
વિસાતમાં છે ? ”

છતાં ધૃતરાષ્ટ્રનું મન તો માન્યું જ નહિ અને તે
વિલાપ કરતા હોય એમ જ કહેવા લાગ્યા “ હે દુર્યો-
ધન ! તું યુદ્ધ કરવાનું માડી વાળ અધીરું પૃથ્વી વારા
માટે પૂરવી છે, માટે તું યુધિષ્ઠિરને તેનો અર્ધ ભાગ
આપી દે તું જાણે છે તે પોતાની ઇચ્છાથી જાણતો નથી
પણ કર્ણ, દુઃશાસન અને શકુનિની ઇચ્છાથી જાણે છે ”

પિતાના આ વચનો સાંભળીને દુર્યોધન તરત જ
જાણી લેવો “ મહારાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! કા તો હું પાડવોને
મારીને પૃથ્વી પર રાજ્ય કરીશ અથવા તો પાડવો મને
મારીને પૃથ્વી દોગવશે મેં હવે તો જીવિત, રાજ્ય ”

ધન અને સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે હે આર્ય ! સોયની
ચીન્કી અણીથી વીધાય એટલી ભૂમિ પણ હું ખાડવોને
આપવાનો નથી ”

દરમ્યાન આ ચચામિા કર્ણ વચ્ચે કહી પડ્યો અને
બોલ્યો “ મહારાજ ! અર્જુનને છતવા માટે હું સમર્થ
હું અર્જુનને મારવાનો ભાર હું મારે માથે લઉં છું ”

કર્ણના આવાં વચનો સાંભળીને બીજા બોલ્યા
“ અહ્યા કાગડા ! તું શી જોડી બઠાઈ મારે છે ?
અર્જુનને કોનું પીઠબળ છે તેની ખબર છે ? શ્રીકૃષ્ણ
કોણ છે તે પિછાન્યા વિના જ શો બકવાદ કરે છે ? ”

કર્ણથી આ ન સહેવાયું, તેને શમેશ્વર દાઝ ચડી
ગઈ અને તે બોલ્યો “ હું શ્રીકૃષ્ણને જોળખું છું પણ
બીજા સાંભળે. આજથી હું મારા યસ્રોનો ત્યાગ કરે
છું બીજા યુદ્ધથી કેવળ વિરામ પામશે ત્યારે જ હું આ
યુદ્ધમાં ઉતરીશ ! ”

એમ કહી કર્ણ સભામાંથી ચાલતો થયો, એટલે
બીજા હાસ્ય કર્યું ત્યાર પછી વિદુરે દુર્યોધનને યુદ્ધ
ન કરતા સમાધાન કરવા સમજાવવા માંડ્યો, મૃતરાષ્ટ્રે
પણ ફરીથી સમજાવ્યો, બ્યાસ અને માતા ગાધારીએ
પણ એમ જ કહ્યું છતાં દુર્યોધન પોતાના નિચારથી
એક તરફ જોડાઈ પણ ખસ્યો નહિ.

૫

આ તરફ સજ્જ ઉપશ્વવ્યમાથી પાછો ગયો એટલે પાંડવો અને શ્રીકૃષ્ણ પાછા એકઠા મળ્યા અને પરસ્પર વાતચીત કરવા લાગ્યા યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું “હે શ્રીકૃષ્ણ! આ અપમાનમાથી અમને તારે એવા તમારા વિના બીજા કોઈને હું બેતો નથી સજ્જના કહેવા પરથી આપ બેઈ શક્યા હશે કે ધૃતરાષ્ટ્ર અર્ધ ભાગ આપ્યા વિના જ શાંતિને જોળે છે મેં ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે છેવટ પાથ જામેની માગણી કરી છે, છતાં દુષ્ટ દુર્યોધન પોતાને જ રાજ્યનો ધણી માનીને આટલા ગામો પણ આપવા કબૂલ થતો નથી. અમે કૌરવોનો વધ કરીએ એ માફ મન સ્વીકારતું નથી. યુદ્ધ બાતે પાપ રૂપ છે એમા શક નથી માટે હે શ્રીકૃષ્ણ! અમારે શું કરવું તે આપ જ અમને બતાવે.”

યુધિષ્ઠિરના આવા વચનો સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “તમારા બહેના કલ્યાણને માટે હું કૌરવો પાસે બાઉ તમને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના બે હું ત્યાં સલાહ કરાવી શકું તો મને મોટું પુણ્ય મળે, અને હું તમને સૌને મૃત્યુના પાશમાથી મુક્ત કરાવી શકું.”

મહારાજ યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર બંધ એવી સમતિ આપી એટલે શ્રીકૃષ્ણ સૌ સાંભળે તેમ મોટેથી બોલ્યા “હે રાજા! દુર્યોધનની દુષ્ટતા જગબહોર

છે હું હસ્તિનાપુરમાં બધાની, પામે દુર્યોધનની દુષ્ટતાને ઉધારી પાડીશ. હું ચારે વર્ષના આગાસવૃદ્ધોને એકઠા કરીને દુર્યોધનની નિંદા કરીશ. તમે તો સલાહની માગણી કરો છો એટલે તમારો કોઈ દોષ ઠાઠ્યો નહિ. હરમ્યાન મને કૌરવોની યુદ્ધ માટેની તૈયારી જોવાનો પણ હાગ મળી જશે. હું પોતે સલાહની આશા રાખતા નથી, નિમિત્તો બધાં મને વિપરીત દેખાય છે તમે તો સુદ્ધ થવાનું જ છે એમ સમજી સંભળ થાઓ. દુર્યોધન જીવતો રહીને તમારું રાજ્ય તમને પાછું આપે એવી આશા હું ગંभीર શકતો નથી. ”

શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારે ભીમ બોલ્યો. “શ્રીકૃષ્ણ! અમારામાં જે રીતે શાંતિ થાય તે રીતે તમે કરજો. તમારે દુર્યોધનને ઉશ્મ વચ્ચનો કહેવા નહિ ” ભીમના મોહામયી સંધિની આવી વાત નીકળી તે જોઈને શ્રીકૃષ્ણને આનંદ થયો. પરંતુ દ્રૌપદી, નકુળ, સહદેવ અને સાલ્વકિ સમાધાનની આ વાતો માનળી ન શક્યા અને ‘ સુદ્ધ, સુદ્ધ, સુદ્ધ ! ’ એમ જ પીકાર કરવા લાગ્યાં. શ્રીકૃષ્ણે આ બધાંયનું સમાધાન કર્યું અને પછી રથમાં બેસીને હસ્તિનાપુર જવા રવાના થયા.

૬

આ બાબતે શ્રીકૃષ્ણ આવે છે જોવા સમાચાર મળતા હૃતરાષ્ટ્રે તેમના સત્કાર માટે મીઠી વેપારી કરી-

‘અને રસ્તામાં વૃકસ્થળ જેવા ગામમાં તેમને આરામ લેવા માટે ઉતારાઓ ગોઠવ્યા, અને ત્યાં ખાનપાનના અનેક પદાર્થોથી આતિથ્ય કરવાનો મનોરથ કર્યો

આ તરફ હસ્તિનાપુરમાં શ્રીકૃષ્ણના આવવાના સમાચારથી જ ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે ખળભળી ઉઠ્યા અને શ્રીકૃષ્ણને ઠઈ સેટ આપવી વગેરે વિચારવા લા યા. એટલામાં વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને જણાવ્યું : “ શ્રીકૃષ્ણને તમારે સાચો જ સત્કાર કરવો હોય તો આ સેટો વગેરે નકામું છે તમે આજે શ્રીકૃષ્ણની સલાહ સ્વીકારીને જ તેનો સત્કાર કરી શકો છો ”

પણ દુર્યોધન આ સાંભળી શક્યો નહિ એટલે તરત જ બોલ્યો “ પિતામહ ! હું છુડ છું ત્યાં સુધી પાંડવોને કશું મળે તેમ નથી હું પોતે જ કૃષ્ણને કેદ કરવા માણું છું કૃષ્ણ કેદમાં પડ્યો એટલે પૃથ્વી મારે તાબે થઈ જશે ” દુર્યોધનનાં આવાં વચનો સાંભળીને ભીષ્મ, દ્રોણ વગેરે ખિન્ન થયા અને વિચારણામાં જ પડ્યા પડ્યા.

બીજી બાજુ રાત વૃકસ્થળમાં ગાળીને સવાર થતાં શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર આવ્યા, સીધા ધૃતરાષ્ટ્રના મહેલમાં પહોંચ્યા અને ત્યાં સૌને મળીને વિદુરને ઘેર ઉતારો કર્યો તે જ દિવસે પાછલે પહોરે શ્રીકૃષ્ણ પોતાની શાઈ કુતીને મળવા ગયા. કુતીએ તો આજે કેટલેય વખતે

શ્રીકૃષ્ણને ; જોયા જોટલે તેર તેર વર્ષની વરાળ જોઈ
 ચર્ધ ગર્ધ હતી તે ઠાઠવા માંડી જે આખમાંથી આમુએ
 સાગ્તા કુતી બોલ્યા “ શ્રીકૃષ્ણ ! મારા પુત્રો કુયળ છે ?
 મારી દ્રૌપદી કુયળ છે ? મને તેઓ સભારે છે ? તેમને
 હું ડેવી સ્થિતિમાં પડી છું તેનું જ્ઞાન છે ? મારા
 ભીમ અને અર્જુન જીવતા છતાં મારી આ દયા છે
 તેથી મને બહુ લાગી આવે છે શ્રીકૃષ્ણ ! આથી વધારે
 બીજું શું હું ખ હોય ? છતે હીકરે મારી આ સ્થિતિ છે !
 શું તમે સમાધાન માટે આવ્યા છો ? મારા પુત્રોને ક્ષત્રિય
 મટાડીને પ્રાણલુ કરવા આવ્યા છો ? ક્ષત્રિયાણી પુત્રોને
 શા માટે અવતાર આપે છે જે બૂઝી ન જતા શ્રીકૃષ્ણ !
 તમને આથી વધારે હું કહી નથી શકતી ”

જોટલું બોલી કુતી રહી પડ્યાં શ્રીકૃષ્ણે કુતીને
 આશ્વાસન આપ્યું અને પછી સભામાં જવા નીકળ્યા
 દુર્યોધન તેમના સત્કારને માટે સામો મયો અને જળ,
 મધુપર્ક વગેરે આપ્યા પછી તેમને લોજન માટે આમત્રણ
 કર્યું આ આમત્રણને નકારતા શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ દૂતો
 જે કાર્ય માટે આવ્યા હોય તે કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી
 લોજન સ્વીકારી શકે છે ”

શ્રીકૃષ્ણના આ જવાબથી દુર્યોધનને માહુ લાગ્યું
 હોય તેમ જો બોલ્યો “ અમારી સાથે આ પ્રમાણે વાલગુ
 વમાશ માટે ચોખ્ખ નથી તમે દૂતકાર્યમાં સફળ થાઓ કે

નિષ્કળ, અમે તો સબંધને લીધે તમારો સત્કાર કરીએ છીએ અમે પ્રીતિથી તમારો સત્કાર કરીએ છતાં તમે અનાદર કરો છો તેનું શું કારણ છે તે અમે બાંધતા નથી ”

દુર્યોધનનાં આવાં વાક્યોનો માત્ર હાસ્યથી જ જવાબ આપતા શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંથી નીકળી ભક્ત વિદુરને ત્યાં ગયા અને તેને ત્યાં બોજન લીધું

૭

બીજે દિવસે સવારે દુર્યોધન અને શકુનિ વિદુરને ત્યાં આવ્યા અને કહ્યું “ સભામા ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે આવ્યા છે અને આપની શહે બુદ્ધિ છે ” પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ધુધરિયાળા રથમા બેસીને સભામા આવ્યા. માર્ગમા અનેક ઓપુરુષો શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાને ટોળે વળીને ઉભાં હતાં, અને તેમને પ્રભુનો અવતાર માની દર્શનમાત્રથી કૃતાઈ થતાં હતા. શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા જોટલે ધૃતરાષ્ટ્રે, બીજા અને કોણે ઉભા થઈને તેમનો સત્કાર કર્યો, અને તેમને એક રત્નજડિત આસન પર બેસાડ્યા પછી મેઘની ગર્જના જેવી વાણીથી શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ હે રાજન ! વીર પુરુષોનો નાશ થયા વિના પાંડવઠાંરવોની વચ્ચે સલાહ થાય એવી માગણી કરવા હું આવ્યો છું મારે તમારા હિતને માટે આ

વિના બીજી કાઈ કહેવાનું નથી તમે કુરુકુળના વડીલ છો તમે જ જો આ વખતે બચત નહિ રહે તો કુરુકુળ આપુ જોખમમા છે એમ મને લાગે છે તમે તમારા પુત્રોને મર્યાદામા રાખશો તો હું પાંડવોને મર્યાદામા રાખીશ રાજનું પાંડવોએ તમારી કૃપા આપીને આ જ કહ્યું છે પાંડવો તમારી સેવા કરવા પણ તૈયાર છે અને યુદ્ધ કરવા પણ તૈયાર છે ”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વાક્યો સાંભળીને કૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા “ હું જનાર્દન ! તમે આ જ્ઞાન વિનાના મારા દુર્યોધનને ઉપદેશ આપો ”

આથી દુર્યોધન તરફ યુધિષ્ઠિરની શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ દુર્યોધન ! હું પાંડવોની સાથે સલાહ કર, અને કૌરવ કુળનું રક્ષણ કર સલાહ કરવામાં આખા જગતનું કલ્યાણ છે હું કુળવાન છે, લક્ષ્મણીય છે, શાસ્ત્રસપત્ત છે, યયાળુ છે, તો આટલું હું સ્વીકાર ”

બીજા અને ત્રીજા પણ દુર્યોધનને સલાહ કરવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો આટલા બધા ઉપદેશો સાંભળીને અકળાઈ રહેલો દુર્યોધન શ્રીકૃષ્ણ તરફ ઇંછેઠાઈને બોલ્યો “ કેશવ ! તમારે વિચાર કરીને બોલવું જોઈએ તમે ખાસ મારી નિંદા જ કરો છો મને મારો કયો દોષ જણવો જ નથી અમે પાંડવોનું કશું બચાવવું નથી પાંડવોને શસ્ત્રમાત્ર મળે તેમ નથી હું અવતો છું

ત્યા સુધી તીક્ષ્ણ સોયની અણીથી વીધાય તેટલી પૃથ્વી
પણ પાંડવોને આપવી નથી જો મારો કૃતનિશ્ચય છે !
અમે રણમાં વીરશય્યા કરશું પણ પાંડવોને કશું
આપશું નહિ. ”

દુર્યોધનનો આવો જવાબ સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણનાં
નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં, પણ તે ગમ ખાઈ ગયા અને
બોલ્યા “ તુ વીરશય્યાની ઇચ્છા કરે છે જો તારો મનોરથ
સિદ્ધ થશે થોડા જ સમયમાં મહાન સત્રામ શરૂ થશે.
હમણાં પાંડવો શાંતિથી જો માગે છે તે નહિ આપ
તો તેમના હાથે નાશ પામીને તારે આપણુ પડશે. ”

શ્રીકૃષ્ણ આ પ્રમાણે બોલે છે ત્યાં હુ શાસન બળથી
ઉઠ્યો “ મોટાભાઈ ! તમે પાંડવોની સાથે સલાહ નહિ
કરો તો પિતા મને, તમને અને કર્ણને બાંધીને આ
શ્રીકૃષ્ણને સોપશે. ” હુ શાસને આવું કહ્યું ત્યાં તો
દૂંદાડા મારતો દુર્યોધન સભામાથી ઉઠ્યો અને ચાલતો થયો.

શ્રીકૃષ્ણે તો ધૃતરાષ્ટ્રને ચોખ્ખેચોખ્ખું જણાવી
દીધું “ તમે આ અભિમાની દુર્યોધનને બાંધીને પાંડ
વોને સોપી દો ”

આ બધા તોફાનમા ધૃતરાષ્ટ્ર તો ગભરાઈ ગયા
તેણે ગાંધારીને બોલાવીને દુર્યોધનને પાડો બોલાવ્યો.
અને ફરીફરીને દુર્યોધનને સમજાવવા લાગ્યા, પણ
દુર્યોધન એમ સમજે ? જો ગાંધારીને પણ ગાંઠ ? એણે

તો ખુદ શ્રીકૃષ્ણને જ કેદ કરવાની બાબ રચી. ૧૫
સાચકિ આ બાબને કળી ગયો અને શ્રીકૃષ્ણને ઇસારો
કરી દીધો એટલે શ્રીકૃષ્ણે બાબને ઉધી વાળતા જણાવ્યું
“હે રાજા ! તમારા પુત્રો અને કેદ કરવા હચકતા છે
તો ભલે મને કેદ કરે.”

શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વચન સાંભળીને દુતરાષ્ટ્ર વગેરે
બધા શરમાઈ ગયા અને દુર્યોધનને કપડે આપવા લાગ્યા.
દુતરાષ્ટ્ર ફરીફરીથી શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા “શ્રીકૃષ્ણ !
મારા પુત્રો પર માફ કેટલું ચાહે છે તે તમે ભલે છો.
હું સંપ થાય એમ ઈચ્છું છું, સંપને માટે યત્ન ૧૫
કરું છું; છતાં મારી સત્તા ચાલતી નથી.”

શ્રીકૃષ્ણે રથમાં બેસતાં બેસતા બીજા વગેરેને
જણાવ્યું : “આજે ગમામા જે થયું તે તમે જાણો છે
રાજા દુતરાષ્ટ્ર પૃથ્વીપતિ હોવા છતાં ‘મારી સત્તા
ચાલતી નથી’ એવું બોલે છે તે પણ તમે સાંભળ્યું છે
હવે તમારી સર્વજ્ઞ રજા લઈને હું સુધિહિર પાસે
પાછો જાઉં છું.” એ પ્રમાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ રથમાં
બેસીને ઉપલક્ષ્ય તરફ જવા નીકળ્યા.

૮

રસ્તામાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ફાઈ કુતીને મળવ
શકાયા અને સજાની તમામ હદીકત તેને કહી

સમજાવી શ્રીકૃષ્ણે ઠહેલી હકીકત સામજતાં જ
કુલીના રવાડાં ઉમા ચયા અને તે બોલી " હે દેશવ !
મારા યુધિષ્ઠિરને ઠહેજો કે તને જન્મ આપનારી કુલી
આજે ક્રોધિયા અત માટે બીજા સામુ જુઓ ? તમે
મારા પુત્રને ઠહેજો કે કનિયાણી જેને માટે પુત્રને
જન્મ આપે છે તે હેતુ સાચું કરવાનો વખત આવી
લાગ્યો છે મારી પુત્રવધૂ દ્રૌપદીને હુ શાસને જે વચનો
સમજાવ્યા હતાં તે ફરીથી બીમ અને અશ્રુનને કહી
સમજાવજો હવે તમે જાઓ મારા પુત્રોત પાલન
કરજો " આ પ્રમાણે કુલીને મળીને શ્રીકૃષ્ણ બહાર
નીકળ્યા અને ઠહુને પોતાની સાથે રથમા લઈ હસ્તિના
પુરની બહાર આવ્યા

રરતામા શ્રીકૃષ્ણે ઠહુની સાથે યોદ્ધાએક મસલત
કરી શ્રીકૃષ્ણે ઠહુને તેના જન્મ વગેરેની સાચી હકીકત
જણાવતાં કહ્યું " તું પાઠવોનો મોગે બાઈ છે, પાંચે
પાંડવો તને જ રાજા બનાવશે અને તારી આશામા
રહેશે તું આજે આ હુદ્દ કૌરવોને છોડીને બાંધ્યો આવ,
અને પછી જો "

પછી ઠહુએ શ્રીકૃષ્ણની આ સલાહ સ્વીકારી નહિ.
તેણે જણાવ્યું : " હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કહ્યું તે બધું હું
જાણુ છું મેં દુર્યોધનના આમયથી જ નિઃકટક રાજ્ય
મેળવ્યું છે, અને દુર્યોધને મારી મૈત્રી પર તો આ

સગ્રામ આહર્યો છે રણમાં અર્જુનની સામે મારે ઉદય
એવી દુર્યોધનની ગણતરી છે મધુસૂદન ! મારે હું
તમારી વાતને સ્વીકારી શકતો નથી જેની મૈત્રી અજ
સુધી રાખી તેને આજે હું ત્યજતાં ચરમાઉં છું માટે
હું તો દુર્યોધનને પકળે રહેવાનો અને ત્યાં જ મરવાનો."

આ પ્રમાણે કહીને કર્ણ રથમાંથી નીચે ઉતર્યો અને
શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો રથ વિરાટનગર તરફ હંકારી મૂક્યો.

ત્યાર પછી તો એક વાર લાગ એકને કુલી પથ
ગગાને પેલે પાશ કર્ણના મહેલ હતો ત્યાં જ્યાં અને
તેની પાછળ ઉભા રહ્યા એટલે કર્ણે તેમને વચન કર્યું
કર્ણ " અધિરથનો પુત્ર તમને પ્રણામ કરે છે તમે
અહીં શા માટે આવ્યા છો ? "

કર્ણનાં આવા વચનો સાંભળી કુલી બોલ્યા : " હે
કર્ણ ! તું કુલીનો પુત્ર છે, ને સૂતકુળમાં જન્મ્યો તારો
તું તો મારાથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે તું પાડવોનો
વહીવટ ભાઈ થઈને પાડવોની સેવાનો અનુભવ કર "

કુલીના આવા વચન સાંભળીને કર્ણને પહેલાં તો
ઠીક ઠીક રીસ ચડી તે બોલ્યો " હે ક્ષત્રિયાણી ! તમે
મારા ત્યાગ કરીને મને નાહક હું જ્યાં નાખ્યો છે, અને
છતાં આજે તમારા સ્વાર્થને લીધે તમે મને પોતાનો
કરવા નીકળ્યા છો ! કૌરવોએ આજ સુધી મારું સમાન
કર્મ છે તેમને આજે હું કેવી રીતે તરછાડું ? હું તો કુર્વો

ધનનો દેવાદાર છુ છતા કુતી । તમા મારા માતા છો,
એટલે તમારૂં આગમન કેવળ મિથ્યા । હિ યાય. હું
અમુન વિના તમારા બીજા કોઈ પુત્રને મારીશ નહિ
પાઠવોની પાથની સખ્યા કાયમ રહેશે. અમુન મરશે
તો હું પાઠવોની સાથે છુ, નહિતર હું મરીશ એટલે
પાઠવો તો રહેશે જ ”

કષ્ટનાં આવા વચન સાંભળીને કુતીએ તેને
આશીર્વાદ આપ્યો અને પાછા પોતાને મહેલે આવી ગયા

૯

આ બાણુ શ્રીકૃષ્ણ ઉપસ્યવ્યમાં આવ્યા અને કૌરવ-
સભામાં બનેલી તમામ હઠીકત પાઠવોને કહી સમજાવી,
અને ઉપસદ્ધારમાં જણાવ્યું “ કૌરવો યુદ્ધ કયાં વિના
તમને શત્રુ આપવાના નથી એ ચોક્કસ સમજાવે ”

ત્યાર પછી પાઠવોએ યુદ્ધની તૈયારીઓ વધારે
બેસઠી કરવા માંડી સાત્યકિએ કુરુક્ષેત્રમાં હિરણ્યવતી
નદીના કિનારા પર છાવણી માટે જમીનની માપણી
કરાવી, શ્રીકૃષ્ણે ત્યાં એક મોટી ખાઈ ખોદાવી અને
રખેવાળીની ચોજના કરી, તથા યાજ્ઞાઓ બેસાડ્યાં

આ પ્રમાણે કૌરવોએ પણ સીંખને મુખ્ય સેના
પતિ નીમીને કુરુક્ષેત્રમાં પઠાવ નાખ્યો પાઠવોએ તો
મૃદ્ધસને મુખ્ય સેનાપતિ નીમ્યો હતો

ત્યાર પછી દુર્યોધને શકુનિના પુત્ર ઉલૂકને પાઠવે
 પાસે મોકલ્યો. અને ઉલૂક દ્વારા બધાય પાઠવોને મહેલ
 સભળાવ્યાં, એટલે પાઠવોએ પણ એ ઉલૂક સાથે જ
 સામાં એટલા જ મહેલમાં મોકલ્યાં. ઉલૂક પાઠવોની છાત્ર-
 ભીમાંથી પાછો ફર્યો એટલે તરત જ બીજે દિવસે બન્ને
 સૈન્યો યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ ગયા.

શ્રીમ્મ પર્વ

૧

પાંડવો તથા કૌરવોની વચ્ચે મુદ્દના મહાજુ
 થઈ ચૂક્યા અને લડાઈના થયો પણ કૂંઠાઈ ચૂક્યા.
 પાંડવોની સાત અક્ષૌહિણીની સેના સામે કૌરવોએ પોતાની
 અનિયાર અક્ષૌહિણી સેનાને મૂછી લીધી, પૃથ્વી પર
 સૂર્યનારાયણનો ઉદય થયો અને હાથીઓ, ઘોડાઓ,
 રથો, પાલખી વગેરે ખળખળ્યા તથા પોતપોતાને
 સ્થાને ગોઠવાવા લાગ્યાં જોકે મોટા રથમાં બેઠેલા શ્રીમ્મ
 પિતામહ કૌરવસેનાને મોખરે આવીને ઉભા રહ્યા, અને

આખાય સૈન્યને પી જતા હોય તેમ લાખી નજરે પાં
વેના લરકરને જોવા લાખ્યા. તેમના ધોળા વાળ અને
ધોળી દાદી ઠઠણુમા ઠઠણુ હેયાને પણ મૃદુ બનાવે તેવું
હતું. તેમને જ પઠજે કૃપાચાર્ય, દ્રોણ, અશ્વત્થામા,
દુર્યોધન વગેરે જોઈવાતા હતા.

પરંતુ આ બધો વખત એક હેયામા ભારે મન્યત
આલી રહ્યું હતું અર્જુન આમ પાંડવપક્ષનો હતો છતાં
બન્ને પક્ષોની નજર તેના તરફ હતી અર્જુનનું ગ્રાંપ્રિય
આ મહાસુદામા આખરી નિર્ણય લાવવાનું છે એમ સૌ
ઠાઈના મનમાં વસી ગયું હતું એથીયે વધારે ઉઠા
હતરીને વિચાર કરનારા હોઠો તેો સમજતા હતા કે આ
સુદનો જય પરાજય અર્જુનના હાથમા હતો, અને તમ્થીયે
વધારે અર્જુનના સારથિ શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં હતો. આ
પ્રમાણે અર્જુનનો રથ જ જ્યારે તમામ યોદ્ધાઓનું ધ્યાન
જેચી રહ્યો હતો ત્યારે, એ જ દાણે, અર્જુનના હેથમાં
ભારે મનમન આલી રહ્યું હતું પોતાની સન્મુખ સ્ત્રીમ
જેવા પૂજ્યોને અને દ્રોણશુર જેવા શુરઓને ઉમેડા
જેઇને તે ખખળી ગયો, તેને ચરીરે પરસેવો છૂટ્યો, તેની
આંખે અમાર્ગ આઘ્યાં અને હાથમાંથી ગ્રાંપ્રિય સરવા
લાખ્યુ આવી ઘીન દશામાં તેણે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું “ ટે
શ્રીકૃષ્ણ ! આ દ્રોણ વગેરેને રાત્ર્યને માટે મારે મારી
નાખવા એ મારો ધર્મ છે આ પૂજ્યોને બચાવીને બિઠાધી

રૂઢિનિર્વાહ કરવો એ મારો ધર્મ, તે હું નક્કી કરી શકતો નથી માટે કલ્યાણ શામાં છે તે મને સૂઝતું નથી હું આપને શરણે છું માટે કલ્યાણ શામાં છે તે નક્કી કરીને આપ મને જણાવો ” એમ કહીને અર્જુને આશ્રિત રથમાં ફેરું મૂક્યું અને મૂક બનીને બેસી ગયો.

આ પ્રમાણે જેનો આત્મા ઉંડાણમાંથી ખજાણાની જેમ છે એવા અર્જુનનો શ્રીકૃષ્ણે વાસો યાગ્યો, તેને ધર્મઅધર્મના સૂક્ષ્મ ભેદો સમજાવ્યા, મોઢેથી શાસ્ત્રના શબ્દો બોધનારને શાસ્ત્રનું જીવત રહસ્ય સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યું અને જે મહા કર્તવ્ય જ્ઞાને તેની સામે બહુ ઘણું છે તેનું જરાય અભિમાન વિના પાલન કરવામાં જ દલ્ય છે, એટલું તેના મન પર ઠસાવ્યું આથી અર્જુન પાછો ટટ્ટાર થયો અને દીનતાને ખેંચીને માંડીવનો ટકાર કરવા લાગ્યો.

સુદના પહેલાં બાણો છૂટ્યાં તે પહેલાં મહારાજ યુધિષ્ઠિર પોતાના રથમાંથી હેઠા ઉતરીને પગે ચાલતા ધીરમ પાસે ગયા ત્યાં જઈને તેમને પ્રણામ કર્યા અને સુદની આજ્ઞા અને આશીર્વાદ માગ્યા. યુધિષ્ઠિરની આ બાવનાથી ધીરમ તેમના પર બહુ પ્રસન્ન થયા, અને તેમને વિજયના આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર આ પ્રમાણે જ દ્રોણાચાર્ય તથા કૃપાચાર્ય પાસે પણ ગયા અને તેમના પણ આશીર્વાદ મેળવ્યા.

પછી સુદ શરૂ થયું

આખાય સૈન્યને પી જતા હોય તેમ લાખી નજરે પાં
વેના સરકરને જોવા લાગ્યા તેમના ધોળા વાજ અને
ધોળી શાદી ઠઠણુમાં ઠઠણુ હેયાને પણ મુદ્દ બનાવે તેવ
હતા તેમને જ પકળે કૃપાચાર્ય, દ્રોણ, અશ્વત્થામ,
દુર્યોધન વગેરે ગોઠવાતા હતા.

પરંતુ આ બધો વખત એક હેયામાં બારે મન્થન
આલી રહ્યું હતું અર્જુન આમ પાઠવપક્ષનો હતો છતાં
બન્ને પક્ષોની નજર તેના તરફ હતી અર્જુનનું ગ્રીવ
આ મહાબુદ્ધમા આખરી નિશ્ચય લાવવાનું છે એમ કૌ
ટાઈના મનમાં વસી ગયું હતું એથીયે વધારે ઉંડા
ઉતરીને વિચાર કરનારા હોઠો તે સમજતા હતા કે આ
મુદ્દનો જય પરાજય અર્જુનના હાથમાં હતો, અને તેથીયે
વધારે અર્જુનના સારથિ શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં હતો આ
પ્રમાણે અર્જુનનો રથ જ જ્યારે તમામ ચોડાઓનું ધ્વજ
જેથી રહ્યો હતો ત્યારે, એ જ કળે, અર્જુનના હેયામાં
બારે મન્થન આલી રહ્યું હતું પોતાની સન્મુખ કીર્તિ
જેવા પૂજ્યોને અને દ્રોણગુરુ જેવા ગુરુઓને હૃદય
જોઈને ત ખખળી ગયો; તેને શરીરે પરસેવો છૂટ્યો, તેની
આંખે આભાસ આવ્યા અને હાથમાંથી ગ્રીવ સરવા
લાગ્યું આવી દીન દશામાં તેણે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું " ટે
શ્રીકૃષ્ણ ! આ દ્રોણ વગેરેને શાળ્યને માટે મારે મારી
નાખવા એ મારો ધર્મ કે આ પૂજ્યોને બચાવીને નિઃપ્રાપ્તી

રેહનિર્વાહ કરવો એ મારો ધર્મ, તે હું નક્કી કરી શકતો નથી. મારૂં કલ્યાણ શામાં છે તે મને સૂઝતું નથી હું આપને ચરણે હું મારૂં કલ્યાણ શામાં છે તે નક્કી કરીને આપ મને જણાવો " એમ કહીને અર્જુને ગાંડીવને રથમાં સેઠું મૂક્યું અને મૂઢ બનીને બેસી ગયો.

આ પ્રમાણે જેનો આત્મા ઉંડાણમાંથી ખળભળી ઉઠ્યો છે એવા અર્જુનનો શ્રીકૃષ્ણે વાંસો યાજ્ઞ્યો, તેને ધર્મઅવર્મના સૂક્ષ્મ બેઠો સમજાવ્યા, મોઢેથી શાસ્ત્રના ચબ્દો બોલનારને શાસ્ત્રનું જીવત્ત રહસ્ય સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યું અને જે મહા કર્તવ્ય આજે તેની સામે બહુ થયું છે તેનું જરાય અભિમાન વિના પાલન કરવામાં જ કલ્યાણ છે, એટલું તેના મન પર ઠસાવ્યું આથી અર્જુન પાછો ટટ્ટાર થયો અને દીનતાને જ બેરીને માંડીવનો ટકાર કરવા લાગ્યો.

યુદ્ધના પહેલાં બાણો છૂટ્યાં તે પહેલાં મહારાજ યુધિષ્ઠિર પોતાના રથમાંથી હેઠા હિતરીને પગે વાજતા શીઘ્ર પાસે ગયા ત્યાં જઈને તેમને પ્રણામ કર્યા અને સુંદરી આજ્ઞા અને આશીર્વાદ માગ્યા. યુધિષ્ઠિરની આ ભાવનાથી શીઘ્ર તેમના પર બહુ પ્રસન્ન થયા, અને તેમને વિજયના આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર આ પ્રમાણે જ દ્રોણાચાર્ય તથા કૃપાચાર્ય પાસે પહોંચ્યા અને તેમના પણ આશીર્વાદ મેળવ્યા.

પછી સુંદર શરૂ થયું

એક બાબુ શીખ પિતામહ અને જગત આખાને બાળી દેવાની શક્તિ, બીજી બાબુ જીવાન અર્જુન અને તેનના કુશળ સારથિ શ્રીકૃષ્ણ શીખ પિતામહ એકદમ અર્જુનની સામે ધસ્યા પણ તેને હઠાવી શક્યા નહિ. એક તરફ સાત્યકિ કૃતવર્માની સામે ધસ્યો, અભિમન્યુ અયોધ્યાના ખુદ્દખલની સાથે યુદ્ધમાં જોડાયો, શીખસેને દુર્યોધનને પકડ્યો; દુઃશાસન અને નકુળ જોડ્યા; સહ દેવે દુર્મુખને જપાટામાં લીધો; શલ્ય અને યુધિષ્ઠિર લડવા લાગ્યા; શખ અને ભૂરિશવા, ઘટોત્કચ અને અલગ્રુપ, વિરાટ અને ભગદત્ત, ગૌતમ કૃપાચાર્ય અને દ્રેકય, દુપહ અને જમદ્રથ આ બધાય દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા અને એકબીજાને વીંધવા લાગ્યા.

પણ હરમ્યાન શીખ અને શ્વેતકુમારનું ઠાકું સુદ્ધ થઈ થઈ ચૂક્યું શક્યે વિરાટના કુમાર ઉત્તરને મારી નાખ્યો. ત્યારે વિરાટનો મોટોબાળ શ્વેતકુમાર શલ્યને માસ્ત્રા દોડ્યો અને શ્વેતકુમાર પર દૌશ્વપક્ષના સર્વ રાજાઓ એક સામટા તૂટી પડ્યા. આ તરફ અભિમન્યુ, શીખસેન, સાત્યકિ, વિરાટ, દુપહ વગેરે મેન, મારને પડખે આવી ઘડ્યા અને યુદ્ધનો રંગ બદલ્યો. ત્રીજારે તો શ્વેતકુમારે શીખને હઠાવ્યા અને બારોડાના ધાવણ

પણ ક્યારે, પણ તરત જ બીજો તેનું ધનુષ્ય કાપી નાખ્યું, તેના ઘોડાઓને મારી નાખ્યા, તેના સારથિનું માથું ઉઠાવી દીધું અને જોકે જાણુથી શ્વેતકુમારના જ્વરને તથા હૃદયને તોડી નાખ્યા શ્વેતકુમારના આવા મૃત્યુથી દૌરવો બધા હર્ષથી ગાજી ઉઠ્યા અને પાડવો બધા કંપી ઉઠ્યા. શ્વેતકુમારના મૃત્યુથી ક્રોધ પામેલો શબ દૌરવોની સામે ધસ્યો પણ તેનીયે જો જ દશા ચર્ધ, એટલે પાડવોએ પોતાની મેનાને છાવણી તરફ પાછી વાળી અને પહેલો દિવસ પૂરો થયો.

બીજો પહેલો દિવસે જો કચ્છરઘાણ વાળ્યો તે જોઈને યુધિષ્ઠિર ગભરાયા અને શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા “શ્રીકૃષ્ણ ! બીજમનો માર જાઈને મારૂં લશ્કર નાસનાસ કરી મૂકે છે હવે બીજમની સામે લડવા દરતા હું વનમાં જઈશ. આજે હું અપગ જેવો ગઈ ગયો છું આ તમારો અર્જુન કેમ બાણે મધ્યસ્થ જેમ લડે છે બિચારો એકલો બીમસેન કયા કયા પહોંચશે ? ” આ પ્રમાણે બોલતા યુધિષ્ઠિરને શ્રીકૃષ્ણે શાત પાડ્યા અને કહ્યું “તમે શોચ ન કરો. તમારો અર્જુન ધારે તે કરવા સમર્થ છે હું અને સાત્ત્વિક તમાગ પદમા છીએ. આ દુપદ, વિરાટ વગેરે મહા બળવાન રાજાઓ પણ તમારા બક્ષો છે ” શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર શાંત થયા અને વળી ઉત્સાહથી યુદ્ધ શરૂ કર્યું.

૩

બીજે દિવસે બીખે પાંડવસૈન્યને! ઠશ્ચરણ
વાળવો! શરૂ કર્યે! એટલે અર્જુન પોતાનો રથ તે તરફ
હઠાવ્યો અને બીખની સામે ભારે ટક્કર લીધી. બીખ
અને અર્જુનનું આ ઠાઠણુ યુદ્ધ બોધને સૌ ઠામ્ વિશ્વમ
પામ્યા હતા. આ વખતે જ બીજી તરફ દ્રોણ અને ધૃષ્ટ
દ્યુમ્નનું હઠયુદ્ધ ચાલ્યું અને તેની પાછળ તરત જ
ભીમસેન અને ઠલિગરાજ એક બીજાને લેટી પડ્યા. એ
જ દિવસે અભિમન્યુ અને દુર્યોધનના પુત્ર લક્ષ્મણની
વચ્ચે ભારે ઝપાઝપી થઈ

ત્રીજે દિવસે ભીમસેન તથા ઘટોત્કચે ઠશ્ચરણના
હાહાકાર બોલાવ્યો એટલે દુર્યોધન બિચારો બીખની પાસે
હોડ્યો અને ઠડવા વેળુ ઠહી તેમને વીધવા લાગ્યો. પણ
બીખે જ્યારે તેને પોતાનું જોશ બતાવ્યું ત્યારે પ્રાણ
રાજ થઈને મુદ્ધમાં ધસ્યો.

ત્યાર પછી બીખ વધારે ઉમ થયા દુર્યોધનના
ઠટાગે થી તે ઉચકેગઈ ગયા હતા અને એ જોતમાં ને
જોસમાં તેમણે અર્જુનને ગભરાવી નાખ્યો અને પાંડવ
સૈન્યને વીધી નાખ્યું. બીખને અર્જુન પર ભાતો વર્ષાવતા
બોધને શ્રીકૃષ્ણે મનમાં બિચાર કર્યે. "આજે હવે આ
પાંડવોનું સૈન્ય રહે તેમ લાગતું નથી; દુ પોતે જ આ
બીખને મારીને પાંડવોને નિમિત્ત કરી નાણુ અર્જુન

શ્રીમદ્ભગવાદ્ ગાનને લીધે પોતાનું કર્તવ્ય ચમજતો નથી " આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ વિચાર કરે છે ત્યાં તો પાંડવોના નાસી જતા યોદ્ધાઓને સાત્યકિ હાકલ કરવા લાગ્યો, પણ તેઓ તો નાઠા તે નાઠા જ ! જોટલે શ્રીકૃષ્ણને ખીરજ ન રહી. તે બોલી ઉઠ્યા "હે સાત્યકિ ! હું પોતે જ આજે સુદર્શન ચક્રથી આ શ્રીમદ્ભગવાદ્ પ્રાણ લઉં છું તે હું જો. આ શત્રુઓને મારીને હું પોતે રાજા યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય આપીશ " એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના રથના ઘોડાઓની લગામ છોડી દીધી, સુદર્શન ચક્ર હાથમાં લીધું અને ઠાઠ મદોન્મત્ત હાથીને સિંહ મારવા નીકળે તેમ શ્રીમદ્ભગવાદ્ મારવા દોડ્યા.

હાથમાં ચક્ર લઈને આવતા શ્રીકૃષ્ણને જોઈને શ્રીમદ્ભગવાદ્ વિના બોલવા લાગ્યા. "હે શ્રીકૃષ્ણ ! આજે તમે મને મારવા આવ્યા તેથી ત્રણ લોકમાં હું અહોભાગી થયો છું "

આ બાળુ શ્રીકૃષ્ણને ચક્ર લઈને દોડતા જોયા જોટલે અર્જુન રથમાંથી કૂલો અને તેમને પકડી લીધા; પણ શ્રીકૃષ્ણ તો અર્જુનને પણ ઘસડતા શ્રીમદ્ભગવાદ્ વધ્યા. જોટલે અર્જુન બોલ્યો "હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ પાછા ફરો. હું શ્રીમદ્ભગવાદ્ મારવા જરૂર મથીશ " અર્જુનને આ પ્રમાણે કહ્યું જોટલે શ્રીકૃષ્ણે ચક્રનો ત્યાજ કર્યો અને પાછા રથ પર ચઢીને ઘોડાઓની લગામ હાથમાં લીધી ત્યાર પછી

તો અર્જુને બારે પરાક્રમ કરી બતાવ્યું અને સાજ પડી જોટલે યુદ્ધ બંધ થયું ત્યારે સૌ પોતપોતાની ઇાવણી તરફ ગયા

૪

ચોથે દિવસે ભીષ્મ અને અર્જુનનું દ્વંદ્વયુદ્ધ થયું અને ભીમસેને તો હાર જ કરી । ભીમસેનની ગદાથી ધવાયેલા હાથીઓ સૈન્યમાં આમતેમ ફોડતા હતા અને મહારથીઓના રથો ભાગીને ચૂરેચૂરા કરી નાખતા હતા । ભીમના પુત્ર ધટોત્કચે ભગદત્તને મૂઝવી માર્યો અને રૂવાડા ઉભા કરે તેવું ઉશ્ચ યુદ્ધ ચરૂ કર્યું આખરે કૌરવોએ થાકીને સેનાને પાછી વાળી અને પાડવો હર્ષનાથ કરતા ઇાવણી તરફ વળ્યા.

પાંચમો દિવસ તેમ જ છઠ્ઠો દિવસ સ્તુત્વ હુદમ જ પસાર થયા ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દુપદગબ્ધ વગેરેએ તેમ જ દુર્યોધનના ભાઈઓએ આ દિવસોમાં પોતપોતાનું બળ અજમાવ્યું અને યત્નને પીડા કબ્બામાં બાકી ન રાખી તેમના ભીમસેને તો ગજબ કયો ભીમસેનનું પરાક્રમ જોઈને ધર્મ ભા પોતે ખત્રુ બહુ રાજી થઈ ગયા.

ખત્રુ દુર્યોધનને આ રાતે ઊંઘ ન આવી એ તો ભીમને જ યાદ કરતો અને તેના જ પરાક્રમને પ્રશંસા કરતો ભીષ્મની પાસે ગયો અને બોલ્યો. “મહારાજ ભીષ્મ ! હું આજે કયમીન થઈ ગયો છું તમારી

આશાથી મેં આ યુદ્ધ માડ્યું છે મને પહેલેથી આવી
ખબર હોત તો હું આ યુદ્ધનું મહાણું ક્યારે પહેલા
વિચાર કરત ” આ પ્રમાણે બોલતા દુર્યોધનનું શીખે
સાત્વત કહ્યું અને કહ્યું “ હું તને વિજય અપાવવાની
ધણીયે મહેનત કરું છું પણ પાડવો સહેજે છતાય તેવા
નથી છતાં જા, આ રણસથામમા તારા માટે હું મારા
જીવિતનું પણ રક્ષણ નહિ કરું એ બૂલતો નહિ. ”

આ પ્રમાણે કહીને શીખ બીજે દિવસે વળી
યુદ્ધમાં ઉતર્યા અને કેટલાય ધુરંધર યત્રુઓને યુદ્ધમાં
રમઢોળ્યા. છતાં આ સાતમા દિવસને અતે પાડવોએ
કૌરવોનો ઘાણુ વાળ્યો અને દિવસને અતે પોતાની
છાવણી તરફ પાછા ફર્યા

૩

આઠમે દિવસે પણ શીખસેન, નકુળ અને સહદેવે
પરાક્રમેથી સર્વને આજી નાખ્યા, તેમાય ઘટોત્કચે તો
હા કરી ઘટોત્કચે દુર્યોધનની પીઠ પકડી અને
પોતાની રાક્ષસી માયાથી તેને ગભરાવી દીધો શીખસેન
અને ભગદત્ત બંનેએ એકબીજા સાથે પ્રચંડ યુદ્ધ ખેલ્યું
અને આખી યુદ્ધભૂમિ એવી પ્રચંડ બની ગઈ કે દુર્યોધને
તો મનમાં વિજયની બધી આશા છોડી દીધી તે પોતે
શીખની પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો “ આ યુદ્ધમાં
અમે તમારો આશ્રય કર્યો છે તમે વીર પાડવોનો નાશ
કરવા સમર્થ છો, પણ પાડવો પર હયાથી કે મારા પર

દ્રેષથી કે મારાં કમનસીબથી તમે તેમ કરતા નથી. તો પછી કર્ણને યુદ્ધ કરવાની રજા આપો એટલે એ પાંડવોને હુગવશે તમારાથી એ નહિ બને ”

દુર્યોધનનાં બાવા વચન સાંભળીને બીજાને પણ લાગી આવ્યું છતાં તેમણે તેને એક પક્ષ અપ્રિય, વચન કહ્યું નહિ; ઉલટા તેને પ્રસન્ન કરતા હોય તેમ બોલ્યા “ દુર્યોધન ! તું સુખેથી સુખ ભા. આવવી કંઠે હું એવું મહાન્ યુદ્ધ કરીશ કે પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સુધી લોકો તેને યાદ કરશે. ”

૫

યુદ્ધનો નવમો દિવસ શરૂ થયો અને ફરી વાર અભિમન્યુને અલ્પબુધની સાથે કપાળાળી શરૂ થઈ બીમ એને કાળભૈરવનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને પોતાની લોકી તરસી ગઠાને ફેરવવા માઠી; બીજા અને સાત્તાક એક તરફ પ્રભાટ યુદ્ધ લડી રહ્યા અને બીજા તો સૂકા ઘાસના વનમાં અગ્નિ પટે તેમ પાંડવસૈન્યનો વિનાશ ન કર્યો રાખ્યો.

બીજાના આ કૃત્યથી ઈકૃષ્ણે ફરીથી અર્જુનને જરા ચોકાવ્યો અને બોલ્યા. “ અર્જુન ! તારે તારી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરવાનો વખત આવી લાગ્યો છે તું મોહને છોડીને આ બીજા પર પ્રહાર કર ” એમ કહીને ઈકૃષ્ણે અર્જુનના રથને બીજા તરફ હાંક્યો અને અર્જુનને

શીખપર્વ

માંડીવ પરથી બાણો છોડવા માઝ્યાં પણ ત્યાં તો શીખે
અર્જુન પર એવો મારો ચલાવ્યો કે અર્જુન ઢીલો થઈ
નયો અને શ્રીકૃષ્ણને લાખ્યુ કે હમણા શીખ પાડવોનો
નાશ કરશે એટલે ફરીથી શ્રીકૃષ્ણ રથ પગથી નીચે
ઉતર્યા અને ચક્રને લઈને શીખ તરફ હોડ્યા. શ્રીકૃષ્ણને
આવતા જોઈને શીખ તો ગાણ હડ્યા. “આવો આવો,
મુનપુરુષ ! આવો ” પણ ત્યાં તો પાન્નથી અર્જુને
હોડતા આવીને શ્રીકૃષ્ણને પકડી લીધા અને કહ્યું “હું
લડીશ નહિ એમ કહ્યા છતાં તમે શા માટે શસ્ત્ર હાથમા
ર્યો છો ? કેશવ ! હું અવશ્ય પિતામહનો વધ કરીશ.”
અર્જુનના આ વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ પાછા ફર્યા અને
ફરીથી રથ પર ચડ્યા સાજ પડવા આવી એટલે બંને
સૈન્યો પોતપોતાની છાવણી તરફ પાછા વળ્યા.

મુહૂનો દસમો દિવસ હત્યો અને શીખે પાંડવો
પર વીરુષ બાણો છોડવા માઝ્યા પાડવો બધા એકઠા
થઈને શીખની સામે ટક્કર લેવા મથતા હતા ત્યારે
શીખ બોલ્યા “આજે કા તો તમે નથી, અને કા
તો હું નથી.”

અર્જુને શિખડીને આગળ કરીને શીખની સામે
મૂક્યો અને તેનું રક્ષણ કરતો પોતે હતો. રહ્યો છતાં
શીખ તો કુપક નેવા પાડવોનો સહાર કર્યો જતા હતા,
અને અર્જુન કૌરવોની સેનાને કાપી નાખતો હતો આજે

હુએધિન કૌરવસેનાને ઉત્સાહ આપતો હતો; આ વરે
લીમસેન પણ પોતાની ગદા વડે અનેક વીરોનું મર્દન
કરતો હતો. પણ આ બધાયમા લીખ અને અર્જુનનું
યુદ્ધ સૌનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યું હતું.

એવામા લીખ મહારાજ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા
“ હે યુધિષ્ઠિર ! હું હવે મારા શરીરથી કટાણી બંધો છું
રણમાં અનેક મનુષ્યોનો સહાર કરતા કરતા મારો ધણે
કાળ વીતી ગયો છે માટે તું અર્જુનને આગળ કરી
મારો વધ કરવાનો પ્રયત્ન કર ”

લીખની આવી વાણી સાંભળીને યુધિષ્ઠિર પોતાના
સૈનિકોને ઉત્સાહ આપતા બોલ્યા “ હે સૈનિકો ! ધસો,
આગળ ધસો. આજના યુદ્ધમાં લીખથી ડરશો નહિ ”

ત્યાર પછી અર્જુને શિખડીને આગળ કરીને મુઠ્ઠા
કરવા માંડ્યું. લીખે અને અર્જુને પરસ્પરની સેનાને
ધોર વધ કરવો શરૂ કર્યો. આખરે અર્જુનના બાણોથી
છિન્નભિન્ન થયેલા લીખ સૂર્ય અમ્તા થવાની તૈયારીમાં
હતો ત્યારે પૂર્વ તરફ મન્તક રાણીને રથ પરથી નીચે
પડ્યા; અને લીખ ગળ્યા તેની સાથે જ કૌબેવાનાં મન
પણ નીચે પડી ગયા.

લીખને પડેલા લેઈને પાંડવસેના હર્ષમાં આવી
ગઈ. લીખ પડ્યા જો સમાચાર સાંભળીને દ્રોણને મૂર્છા
આવી, બાલે સૈન્યોએ યુદ્ધ બંધ કર્યું અને અનેક રાજા

મહારાજાઓ બાણશય્યા પર સૂતેલા શ્રીમન્ની આસપાસ
વીંટાઈ વળ્યા. ત્યાર પછી શ્રીમન્ની આજ્ઞાથી અર્જુને
તેમના લટકતા માથાને બાણોનું ઝોશિકું આપ્યું પછી
શ્રીમ્ને દુર્યોધનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું
“ બેટા ! હજી પણ સમજ આ અર્જુનને યુદ્ધમાં કોઈ
રીતે છતી શકાય તેમ નથી પાડવોને તેમનું અર્ધ
શબ્ય આપી કે મારા આ વચનોને તું નહિ માને તો
તારે અતે પસ્તાવું પડશે. ” પરંતુ શ્રીમન્ના આ વચનો
દુર્યોધનને કશા નહિ.

૬

ત્યાર પછી સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા એટલે
કર્ણ શ્રીમ્ પાસે આવ્યો અને અફગદિત કંઠે બોલ્યો-
“ હે પિતામહ ! હું આપના હર્શનાર્યો આવ્યો છું ”

કર્ણના આવાં વચન સાંભળીને શ્રીમ્ બોલ્યા-
“ આવ મારા પ્રતિસ્પર્ધી કર્ણ ! આવ તું કુલીપુત્ર છે
એ હું બલ્લુ છું તને આજ મુખી મે કઠોર વચનો
કહ્યા છે કારણ કે તારી બુદ્ધિ અધર્મથી ભગડી છે હવે
તું પાડવોની સાથે સલાહ કર ”

શ્રીમન્ના આવા વચનો સાંભળીને કર્ણ બોલ્યો-
“ પિતામહ ! મને અધિરથે ઉછેરીને માટે ક્યો છે,
અને મે દુર્યોધનનું નિમક ખાધું છે માટે આજે હું

દુર્યોધનને છેહ આપી શકતો નથી મારે આપની આજ્ઞા લીધા પછી જ સુદ્ધ કરવું જોવો મારો વિચાર છે, માટે આપ મને આજ્ઞા આપો મારાથી આજ સુખીમાં ન કહેવાયું આપને કહેવાયું હોય તે સર્વની આપ મને ક્ષમા આપો.”

કર્ણનાં આવાં વચ્ચનો સાલળીને બીજા બેઠા.
 “હે કર્ણ ! હું બાણ છું કે આજે હવે વૈર છોડ્યું છોડ્યું તેમ નથી, માટે હું તને સુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપું છું હવે તું તારા રાજા માટે સુદ્ધ કરી જન્મ સફળ કર.”

આ પ્રમાણે બીજાની આજ્ઞા લઈને રાધાપુત્ર કર્ણ સ્થમાં બેસીને દુર્યોધન પાસે ગયો.

દોષપર્વ

૧

ભીષ્મ પિતામહ પડ્યા એટલે બધા દૈરવેલુ મન
 કર્ણ તરફ ગયુ એટલામા તો બીજાના આશીર્વાદ
 લઈને કર્ણ દુર્યોધનની પાસે આવી પહોંચ્યો. અહીંને
 વળતે કર્ણને આવેલો. જોઈને દુર્યોધન ખૂબ હર્ષ
 પામ્યો અને બોલ્યો. “હે કર્ણ! તું આવ્યો એટલે હું
 મારા અનાથ સૈન્યને સનાથ સમજી છું. આજ રમ
 દિવસ સુધી ભીષ્મે સેનાપતિપદે રહીને આપણુ યુદ્ધ
 ચલાવ્યું હવે તેના પછી આપણે ફોને સેનાપતિ-

નીમશુ ? નાયક વિનાની સેના નાશ પામે છે માટે મે પડને માટે આપણામાં કોણ યોગ્ય છે તે તુ વિચારી કદ.”

દુર્યોધનનું કહેવું સાંભળીને ઠર્કે જવાબ વાળ્યો. “મહારાજ ! આપણા પક્ષનો કોઈ પણ યોદ્ધો એ પડને હાયક તો છે જ; પણ આપણા તમામના ગુરુ, વૃદ્ધ, અને શસ્ત્રધારીઓમા શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્ય હોય તો સુધી બીજા કોઈને સેનાપતિ કરી શકાય નહિ.”

કર્ણનો અભિપ્રાય દુર્યોધનને રુચ્યો. એટલે તેણે દ્રોણની પાસે જઈને જણાવ્યું. “હે ગુરુ ! બીજા પક્ષ એટલે હવે આપ અમારૂં રક્ષણ કરો. આપ અમારા સેનાપતિ બનો અને પાંડવોની સામે અમને વિજય અપાવો.”

દુર્યોધનની આ વાણી સાંભળીને બીજા કૌરવોએ જયનાદ કરી મૂક્યો. દ્રોણાચાર્યપોતે દુર્યોધનને કહેવા લાગ્યા. “દુર્યોધન ! હું વેદોને, વેદોના છ અંગોને, મનુષ્યો કહેલી અર્થવિદ્યાને, શિવે આપણાં અચરને અને તે ઉપરાંત અનેક જાતના શાસ્ત્રોને જાણુ છું હું પાંડવો સામે જરૂર યુદ્ધ કરીશ. પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સામે યુદ્ધ કરવું મને જરા ભારે પડે છે, છતાં ફિકર નહિ.”

પછી દુર્યોધને દ્રોણાચાર્યનો રીતસર સેનાપતિપદ અભિષેક કર્યો.

૨

દ્રોણાચાર્ય સેનાપતિ થયા પછી તરત જ તેમણે દુર્યોધનને કહ્યું “ મહારાજ ! તમે મને આજે સેનાપતિ નીમીને ભારે માન આપ્યું છે આ માનનો બદલો હું શી રીતે વાળુ ? ”

દ્રોણના આવા વાક્યો સાંભળીને દુર્યોધન તરત જ બોલ્યો. “ જો તમે મને જ પૂછતા હો તો તો હું એક જ વસ્તુ માગુ છું તમે યુધિષ્ઠિર રાજાને જીવનો પકડીને મારી પાસે લાવો. મારે તેનો વધ નથી જોડો. યુધિષ્ઠિરનો વધ થાય તો પાડવો એક પણ કૌશલ યોદ્ધાને જીવતો ન રાખે એ હું બરાબર સમજુ છું મારે તો યુધિષ્ઠિરને પકડીને ફરી વાર જુગાર રમાડવો છે, અને ફરીથી જ જલમા મોકલવો છે એની પાછળ પાડવો પણ જ જલમા જશે, અને હું લાગા વખત સુધી નિરાંતે રાજ્ય કરીશ. ”

દુર્યોધનની આવી દુષ્ટતા જોઈને દ્રોણાચાર્યે ઝડેજ કપટવાળો જવાબ વાળ્યો. “ મહારાજ ! અર્જુન ઉલો હોય ત્યાંથી યુધિષ્ઠિરને જીવતા પકડી લેવા એ તો કોઈથી થઈ શકે તેવું નથી માટે તમે અર્જુનને યુદ્ધમાંથી દૂર રાખી શકો તો યુધિષ્ઠિરને પકડીને હું તમારે સ્વાધીન કરૂં ”

દ્રોણાચાર્યને તેમની પ્રતિજ્ઞામાં બાંધી દેવાની ખાતર દુર્યોધને 'આચાર્યે યુધિષ્ઠિરને છવતા પકડવાની પ્રવિદ્યા કરી છે' એવું બહોર કરી દીધું, અને એ વાત વાયુવેમે પાંડવોની સેનામાં પણ પહોંચી ગઈ.

દ્રોણની આવી પ્રતિજ્ઞાથી યુધિષ્ઠિર અભરામાં પણ અર્જુનને યુધિષ્ઠિરને બહાવ્યું. "મોટાભાઈ! તમારે અભરાવાનું કશું કારણ નથી. પૃથ્વીના દુકડેદુકડા ધક્કા લાગે તો પણ બધા મુઠ્ઠી હું છવતો છું ત્યાં મુઠ્ઠી વખતે કોઈ પકડી શકનાર નથી એ ચોક્કસ માનજો."

ત્યાર પછી બન્ને સૈન્યો એક બીજાની સામે ધસ્યા અને દ્રોણાચાર્ય પાંડવસેનામાં પેટ્રીને ચારે તરફ દૂમવા લાગ્યા, અને પાંડવ સૈન્યનો સહાર કરવા લાગ્યા. પૌરવ રાજા રથમાં બેસીને અભિમન્યુની સામે ધસ્યો. એટલે અભિમન્યુ તેના પર દૂદી પડ્યો, અને તેના કેથ પકડીને તેને પૃથ્વી પર પટક્યો. એટલે જ્યદ્રથથી ન રહેવાનું જ્યદ્રથ અને અભિમન્યુ માટેલા સાઠની માફક એક બીજા સાથે લડવા લાગ્યા અને પરસ્પરને ઠીક ઠીક ધક્કી છુટા પડ્યા. ત્યાર પછી શલ્ય અને અભિમન્યુ સામસામા આવી ગયા, અને થોડી વારમાં જ અભિમન્યુને ખસેડીને બીમસેન શલ્યની સામે આવી ચડ્યો. શલ્ય અને બીમનું ગદાયુદ્ધ જોવા જેવું હતું. છેવટે બીમની ગદાના પ્રહારથી શલ્યને મૂર્છા આવી એટલે તેને ખસેડીને તેની

જગાએ કૃતવર્મા આવ્યો અને બીમના ધા સીલવા લાગ્યો.
બીજા બાણ કલ્પનો પુત્ર વૃષસેન એકલો જ નાસભાગ
કરતી કૌરવસેનાને રોકી રહ્યો, અને પાડવો પર સખ્ત
બાણો છોડવા લાગ્યો પણ ત્યાં તો દ્રૌપદીના પુત્રો દોઢી
આવ્યા અને કૌરવસૈન્યમા બગાણુ પાડવા લાગ્યા આચાર્યે
“હે યુરો યોદ્ધાઓ ! તમે નાસભાગ ન કરો.” એમ
બૂમ પાડી, અને સીધા યુધિષ્ઠિર સામે ધસ્યા. વિરાટ,
કૃપ, સાત્યકિ, કૈકય કુમારો બધા યુધિષ્ઠિરની આસપાસ
આવી પહોંચ્યા, પણ દ્રોણાચાર્યે તં બધાને હકાવી પોતાનો
રથ યુધિષ્ઠિરના રથની બાણુમા લાવી દીધો, એટલે સૈ
કેંદ્રને એમ યશુ કે રણુમા દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિરને
પકડી લેશે.

પણ એટલામા તો રથના નહમઠાટથી પૃથ્વીને
અગવતો અર્જુન ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને દ્રોણાચાર્ય
સહિત બધા કૌરવોને તેણે હાદી કાઢ્યા હરમ્યાન
સૂર્યાસ્ત થવા આવ્યો એટલે બન્ને સૈન્યો યુદ્ધમાથી
પાછા વળ્યા.

૩

બીજો દિવસે અર્જુનને યુદ્ધમાથી દૂર રાખવાની
દુયોધને યોજના કરી ત્રિગર્તોના રાજા મુધન્વાએ
પોતાના મોટા લશ્કરને જુદા પાડી અર્જુનને દક્ષિણ

દિશા તરફ યુદ્ધની હાકલ મારી એટલે અર્જુન તેમના તરફ ગયો. અર્જુને જતી વખતે યુધિષ્ઠિરને જણાવ્યું “મારી ગેરહાજરીમા આ સાત્યકિ તમારું રક્ષણ કરશે. કદાચ એ માર્યો જાય તો તમે બધા યુદ્ધમા ઉભા રહેશો નહિ.” આમ કહી અર્જુન ત્રિગર્તોની સામે ગયો અને સુધન્વાને મારીને મગલાચરણ કર્યું.

આ તરફ અર્જુનની ગેરહાજરીમા દ્રોણાચાર્ય પાંડવસેનાને મારી નાખી એટલે સૌ કોઈને મનમાં એમ જ થયું કે આ તે દ્રોણ, કે આ તે કાળ ? દ્રોણે સત્ત્વ જિતને યુદ્ધમાં મારી નાખ્યો અને તેની પાછળ દહસેન, ક્ષત્રદેવ, પાચાલ્ય વગેરે અનેકના પ્રાણ લીધા, એટલે આખું પાંડવસૈન્ય હચમચી ગયું. પણ આખરે નાસવા તૈયાર થએલા પાંડવયોદ્ધાઓને ઘટોત્કચે ખાળી રાખ્યા અને યુદ્ધ ચાલ્યું.

બીજા તરફ ત્રિગર્તોનો પરાજય કરીને અર્જુન આવ્યો અને ભગદત્તની સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો. ભગદત્તને માર્યો એ અર્જુનને માટે પણ આકરું હતું, છતાં અર્જુને તેને પાડ્યો પછી તો અર્જુન ચારે તરફ દૂરવા લાગ્યો. અર્જુનના બાણોનો માર જોઈને શકુનિ યુદ્ધમાંથી નાસી ગયો, બ્યારે બીજા બાણ શીમસેનને કોરવોએ બહુ જ ગભરાવ્યો અને નીલરાજને તો મારી જ નાખ્યો.

૪

આ પ્રમાણે દ્રોણાચાર્યના સેનાપતિપદનો બીજો દિવસ પણ પૂરો થયો છતાં યુધિષ્ઠિર મહારાજ પકડાયા નહિ એટલે દુર્યોધનને ચિંતા પેઠી દુર્યોધન ચિંતામાં ચિંતામાં દ્રોણ પાસે પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો “શુભ! આજે યુધિષ્ઠિર તમારી પાસે જ આવી પહોંચ્યો હતો છતાં તમે તેને પકડ્યો નહિ મને લાગે છે કે અમે જ આપના શત્રુઓ છીએ અને પાડવો જ આપના મિત્રો છે આપે મને વચન આપ્યું છે તેના પર પણ પાણી ફરી વળ્યું કે ? ”

દુર્યોધનના આવા વચનો સાંભળીને દ્રોણને હું પણ તેમણે કહ્યું “દુર્યોધન! હું તમારું બધું કરવામાં જ મગ્યો રહું છું, છતાં તને ઉંધું જ વસે છે! બા, આજે હું શત્રુસૈન્યના એક મહારથીને અવશ્ય પાડીશ તું કોઈ પણ ઉપાયે અર્જુનને યુદ્ધમાંથી દૂર રાખજો ”

એક વાળુ ત્રિગતોએ અર્જુનને ફરીથી બીજી તરફ યુદ્ધ માટે આપવાનું કાર્ય ત્યારે બીજી બાજુ દ્રોણાચાર્યે ચક્રચૂડ ગોઠવીને પાડવાને મૂંઝવણમાં નાખ્યા દ્રોણાચાર્યનો ધત્તારો એવો નેગવાન હતો કે યુધિષ્ઠિર તેનો વાર સહન કરી શક્યા નહિ એટલે અભિમન્યુને કહેવા લાગ્યા “બેટા, તારો બાપ સશસ્ત્રોની સામે

ગયો છે હું અથવા તો કોઈ ચક્રવ્યૂહનો લેહ ભણવા નથી માટે તું આ વ્યૂહને લેદીને અમારી ધમ્જાને પૂરી કર.” યુધિષ્ઠિરના આવા વચનો સાંભળીને અભિમન્યુ બોલ્યો. “મને મારા મામાએ ચક્રવ્યૂહ તોડવાનો ઉપાય શીખવ્યો છે પણ તેમાથી પાછા આવવાનો ઉપાય શીખવ્યો નથી. હું હમણા જ આ દ્રોણના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરું છું.”

અભિમન્યુ આ પ્રમાણે બોલ્યો. એટલે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું. “એક વાર તું અમને વ્યૂહને તોડીને છિદ્ર કરી આપ એટલે અમે સૌ તારી પાછળ દાખલ થશું અને તારૂં રક્ષણ કરશું તું વ્યૂહને તોડીશ એટલે આ ભીમસેન વગેરે બધાને મારી પાડશે.”

પછી યુધિષ્ઠિરના આશીર્વાદ લઈને અભિમન્યુએ પોતાનો રથ દ્રોણના સૈન્ય તરફ હઠાયો. અભિમન્યુના સારથિએ તેને ઘણા વાર્યો પણ અભિમન્યુએ તેનું કહેવું ન માનવા ધસાશે જ ક્યોઈ અભિમન્યુએ તરત જ ચક્રવ્યૂહને તોડીને અહર પ્રવેશ ક્યોઈ એટલે કૌરવો ‘ઉલો રહે, ઉલો રહે.’ એવી બૂમો પાડી અભિમન્યુની સામા ધસ્યા, પણ અભિમન્યુએ તો પૃથ્વીને મડદાઓથી ભરી દીધી એટલામાં દુર્યોધન અભિમન્યુની ઝડપમાં આવી ચડ્યો એટલે તો વાત જ શી પૂછવી? પણ મોઢામાંથી જેમ કોઈ કાળિયો ઝૂટવી લે તેમ દ્રોણ વગેરેએ દુર્યોધનને અભિમન્યુથી બચાવી લીધો અને બધા ચોંદા

જોએ એકઠા મળીને વીર અભિમન્યુ ઉપર મારો ચલાવ્યો. પણ અભિમન્યુ તેમના કોઈથી ગાળ્યો બાથ તેવો ન હતો. અભિમન્યુએ શક્યને વીંધ્યો, શક્યના નાના ભાઈને નસાડ્યો, અભિમન્યુનો વધ કરવાની ડકાશ માનનાર દુશાસનને મૂર્છિત કર્યો, કર્ણના નાના ભાઈનું માથું ઢિંચાવી દીધું અને મહારથી કર્ણને પણ પલાયન થઈ જવું પડે એવી ગભરામણ ઉપજાવી દીધી.

અભિમન્યુ આ પ્રમાણે કમ્પરધાણ વાળી રહ્યો હતો તે વખતે તેના કાકાઓ તથા મામાઓ તેની પાછળ પાછળ શત્રુઓનો સહાર દરતા ધમ્મે આવતા હતા. તેમને સિંધુરાજ જયદ્રથે રોકી રાખ્યા અને અભિમન્યુને પાડવસૈન્યથી વિષ્ટોટા પાઠી દીધો. સ્ત્રીમત્સેન વગેરેએ જયદ્રથને વટાવી અભિમન્યુ પાસે પહોંચવાની ઘણીયે મહેનત કરી પણ તેમનું કાન્ધુ નહિ. આ બાજુ અભિમન્યુ તો આગળ વધ્યે જતો હતો. અભિમન્યુએ વસાવીય રાજાને પાડ્યો, એકઠો રાજપુત્રને રણમાં મોળ્યા, દુર્યોધનને ત્યાંથી તમાડી મૂક્યો, રાજકુમાર લક્ષ્મણ તથા કાશરાજપુત્રને મારી નાખ્યા, બૃહદ્બલનો નાશ કર્યો, કર્ણના કાનને કાપી નાખ્યા, અને અશ્વકેતુને મારીને ધરણી પર ઢાળ્યો.

અભિમન્યુનું આવું પરાક્રમ જોઈને દુર્યોધનને અને શકુનિએ વિચાર કર્યો. “આ તો આપણામાથી એકે

એકને વીણી વીણીને મારે છે, માટે આપણે બધા મળીને તેને મારી નાખીએ ”

આ તરફ દ્રોણાચાર્ય તથા ધર્મ્ય પણ અભિમન્યુનો વિચાર કરતા હતા. ધર્મ્યે તો ચોખ્ખુ જણાવી દીધું “ મારે તો રણમાં ઉભા રહેવું જોઈએ એટલે હું જોઈ છું ખીજે તો ક્યારનોય નાખી ગયો હોય. ”

દ્રોણે બહુ વિચાર કરીને જણાવ્યું “ ધર્મ્ય! આ અભિમન્યુનું કવચ તોડવું તુટે તેમ નથી તારી ઇચ્છા હોય તો એને રથ અને ધનુષ્ય વિનાનો કરી નાખ એના હાથમાં ધનુષ્ય છે ત્યાં મુખી આપણે એને કશું કરી શકશું નહિ ”

દ્રોણનો આ વિચાર સાંભળી ધર્મ્યે અભિમન્યુના ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું, જોજે તેના ઘોડાઓને મારી નાખ્યા, કૃપાચાર્યે તેના પૃથ્વરક્ષકોને તથા સારથિને માર્યા, અને નિર્ઘય દુહધવાળા છ મહારથીઓ તેના પર એકીસાથે તૂટી પડ્યા.

હતા અભિમન્યુ વીરધર્મને ચૂક્યો નહિ તે તરવારને લઈને ધૂમવા લાગ્યો પણ દ્રોણાચાર્યે તેની તરવારને કાપી નાખી અને ધર્મ્યે તેની ઢાલને તોડી પાડી એટલે અભિમન્યુએ ચક્ર લીધું અને ચક્ર પણ ન રહ્યું એટલે ગદા લઈને ચોની સામે ધમ્યો. અભિમન્યુ પર ચારે તરફથી ગાળોનો વરસાદ વરસ્યે જતો હતો અને

છતા તે ગઢાથી ચુદ્ધ અલાવતો હતો પણ એકલો
અભિમન્યુ આટલા ગધા સામે ક્યા સુધી ટકે? અત્યંત
યાત્રી ગયેલા વીર અભિમન્યુને છ મહારથીઓએ એકઠા
થઈને મારી નાખ્યો. હુ શાસનના પુત્રે તેના માથા પર
ગઢાનો છેડો પ્રહાર કર્યો તેથી તે પડ્યો તે પડ્યો જ
રણના દેવદેવીઓએ અભિમન્યુના આ મૃત્યુને અધર્મ-
મૃત્યુ તરીકે યોદ્ધા

૫

અભિમન્યુ પડ્યો એ સમાચાર સૈન્યમાં ફેલાયા
ત્યારે પાંડવસેના નાસવા લાગી અને આખી રણભૂમિ
ભયભીત બની ગઈ અભિમન્યુના મૃત્યુના સમાચારથી
મુદ્ધિષ્ઠિત આભા બની ગયા અને કરુણ વિલાપ કરવા
લાગ્યા. એટલામાં સંધ્યાકાળે અર્જુન અને કૃષ્ણ
સશસ્ત્રોનો સહાર કરીને આવી પહોંચ્યા અર્જુન પાંડ-
વોની છાવણી નજીક આંચો ત્યારે આસપાસ ઓના મેદા
પર શેષ અને વૈદ્યાનિ જોઈને તેના મનમાં પણ શકા આવી
અને તેમણે શેષ અભિમન્યુ તેને સામે લેવા આવે, તે
આજે ન આંચો એટલે તો તેની શકા વધારે દૃઢ થઈ
છાવણીમાં આવીને નીચું મુખ રાખીને બેઠેલા પોતાના
સાથીઓને અર્જુન પૂછવા લાગ્યો. "આજે તમારા મોઢા
નિસ્તેજ દેખાય છે હું ચારેકોર નજર નાખું છું છતાં
ક્યાં અભિમન્યુને દેખતો નથી આજે દોષ્ટાચાર્યે શકાવે

રથો હોતો તેની મને ખબર છે ચક્રાવાને લેલી શકે એવો તમારામા કોઈ નથી મહારાજ ! જોલો, તમે મારા પુત્રને ચક્રાવો લેકવા માટે તો નથી મોકલ્યો કે ? મારો અભિ-મન્યુ ચક્રાવો લેકવામા ખપી તો નથી ગયો કે ? હવે હું મારી સુભદ્રાને, મારી દ્રૌપદીને અને મારી ઉત્તરાને શું મોકલું દેખાડીશ ? ” એમ કહી અર્જુને કષ્ટપાંત કર્યું સુધિષ્ઠિર મહારાજાએ અર્જુનને અભિમન્યુ કેમ ચક્ર વ્યૂહમા કાબલ થયો, શીમ વગેરેને કૌસ્વપન્નો કેમ જલ કાબ્યા, અભિમન્યુએ સૌને કેમ હણાવ્યા, આખરે ૭ મહારથીઓએ મળીને તેનો કેમ નાશ કર્યો, અને દુર્યોધનનો ભાઈ યુયુત્સુ પોતાના પક્ષનો આવો અધર્મ જોઈને શસ્ત્રત્યાગ કરી કેમ ચાલ્યો ગયો, એ બધું કહી સભળાવ્યું

હરમ્યાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાની બેન સુભદ્રાની પાસે ગયા અને પુત્રના ચોક્કથી ૧૫૬૫૯ થયેલી બેનને ધીરજ આપી, એ જ પ્રમાણે દ્રૌપદી તથા ઉત્તરાને પણ ધીરજ આપીને શ્રીકૃષ્ણ પાછા અર્જુનની પાસે આવ્યા

પોતાના પ્રિય પુત્રના મરણથી ૧૫૬૫૯ થયેલો અર્જુન પ્રાતઃ કરતો જોલ્યો “હું તમારા બધાની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આવવી કાલે હું જયદ્રથનો વધ કરીશ આવવી કાલના સુદમા જો હું જયદ્રથનો વધ ન કરું તો-એ આવવી કાલ સૂર્યાસ્ત સુધીમા હું જયદ્રથને ન મારી શકું તો અહીં જ હું આત્મમા પ્રવેશ કરીશ. ”

અર્જુનની આવી ગણીર અને ભવ્ય પ્રાતઃસાંભ-
ળીને શ્રીકૃષ્ણ પણ વિચારમાં પડી ગયા, અને આવા
સાહસિક પગલા માટે અર્જુનને ઠપકો પણ આપ્યો.
અર્જુનની આવી ઉચ્ચ પ્રતિજ્ઞાથી ચુધિષ્ઠિર મહારાજ પણ
અસરગ્રસ્ત ગયા અને અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાના પરિણામ પર
અનેક તર્કવિતર્ક અને કુશળતા કરવા લાગ્યા.

ખીજી બાજુ અર્જુનની પ્રાતઃસાંભળના સમાચારે કૌરવ
સેનામાં મોટો ખળભળાટ મથાવી મૂક્યો. અર્જુનને
પોતાના વધની પ્રતિજ્ઞા ઠરી છે એ સાબળીને જયદ્રથ
તો પોતાની સેના સાથે સપ્તધ્વજ ચાલ્યો જવા તૈયાર
થયો પણ દુર્યોધને તથા દ્રોણાચાર્યે તેને રોક્યો. દ્રોણે
જયદ્રથને બચાવી લેવાનું માથે લીધું એટલે જીતો
જીતો પણ જયદ્રથ ત્યાં જ રોકાયો.

૬

ખીજો દિવસ ઉઘ્યો અને અર્જુન-પ્રલયકાળના
અગ્નિ જેવો. અર્જુન રણભૂમિ પર હાજર થયો. દ્રોણ
આર્યે જયદ્રથનું બરાબર રક્ષણ ધામ અને આખી
કૌરવસેનાનો સહાર થયા પહેલાં અર્જુન જયદ્રથને પહોંચી
ન શકે એવી વ્યૂહરચના બોઠવી હતી. અર્જુન તો
શરૂઆતથી જ કૌરવસેનાનો સહાર કરતો આગળ ચાલ્યો
અને દુતાશુધ, સુદક્ષિણ, વગેરે નામાકિત યોદ્ધાઓનો

મારતો આગળ ચાલ્યો. મોતાના શૂરવીર યોદ્ધાઓને
એક પછી એક પડતા લોઈ દુર્યોધન ગલરાયો અને
આચાર્ય પાસે જઈને બોલ્યો. “આચાર્ય ! મે તમારા
શબ્દ પર વિશ્વાસ રાખી જ્યદ્રથને મેર જતો જટકાવ્યો
છે, અને આજે તમારા દેખતા આ અર્જુન તો સપાટો
ચલાવી રહ્યો છે તમે કોઈ રીતે આ જ્યદ્રથને
અર્જુનના સપાટામાંથી ઉગારો. દુર્યોધનના આર્વા
વચનો સામળીને આચાર્ય હુખી થયા અને તરત જ
અર્જુન સામે યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા ગયા. આજે તે
અર્જુનને જાણવાની ઇચ્છાથી સાત્યકિએ ભારે ઝપાટો
ચલાવ્યો અને અર્જુનને વિદ અને અનુવિદને પાડ્યા.
હરમ્યાન અર્જુન સામે દુર્યોધન આવી ચડ્યો. દુર્યો-
ધનને દ્રોણાચાર્યે અલેષ કવચ પહેરાવ્યું હતું અને
અશ્વત્થામા તેની મદદમાં હતો, છતાં અર્જુનને એવો
સપ્ત મારો ચલાવ્યો કે દુર્યોધન ત્યાંથી પલાયન થઈ
ગયો, અને અર્જુનને તેમ જ શ્રીકૃષ્ણે ધનુષ્ય તથા શબ્દના
મોટા ગંગનલેહી અવાજો કર્યા.

હરમ્યાન અર્જુનને સિંધુરાજ જ્યદ્રથ તરફ
વેગથી ધસી આવતો લોઈને દ્રોણે યુધિષ્ઠિરની સામે
ધસારો કર્યો અને એવો સપાટો ચલાવ્યો કે ધડીભર
તો ઝીંને એમ જ થયું કે દ્રોણે મહારાજને મારી નાખ્યા.

બીજી તરફ શક્તિ અશ્વપુષ સ્ત્રીમંત્રની સામે

ચી આંખો અને પોતાના બાઈ બકાસુરને માર્યાનું
 ઘેર વાળતો હોય એમ લડવા લાગ્યો પણ આખરે
 ભીમના પુત્ર ઘટોત્કચે અલખુપના શરીરના બુકેબુકા
 કરી નાખ્યા

પેલી તરફ દ્રોણનો મારો તો ચાલુ જ હતો.
 દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિને સપાટામા લઇને મૂર્છિત કર્યો
 એટલે તો યુધિષ્ઠિર સુદ્ધાત ધડીભર ચિતામા પડી ગયા.
 પણ સાત્યકિ તો તરત જ ઉભો થયો અને લડવા
 લાગ્યો આ વખતે જ અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણના મોટા નાદો
 સાંભળીને યુધિષ્ઠિરને લાગ્યું કે જરૂર અર્જુન દોષ મહા
 આકતમા આવ્યો હશે, નહિતર આવો નાદ કે નહિ.
 એટલે તેમણે સાત્યકિને અર્જુનની તપાસ કરવા
 મોકલ્યો સાત્યકિ કૌરવસેનાને વીધીને જતા હતો ત્યા
 સ્તામા જ તેણે કૃતવર્માને સપાટામા લીધો, જલ-
 સધને માર્યો, દુર્યોધનને હરાવ્યો, મ્યેચ્છાને નસાવ્યા
 અને આખી કૌરવસેનામા નાસભાગ કરાવી મૂઢી પ્રાત્ય-
 કિના પરાક્રમ પાસે તો હુ શાસન પણ ટકી ન શક્યો,
 એટલે માર્ગ કંઈને ખસી ગયો.

સાત્યકિ આ પ્રમાણે વેગથી અર્જુનની પાસે
 પહોંચ્યો હતો હતો ત્યારે દ્રોણાચાર્ય આ બાત્રુ જે પરા-
 ક્રમ કરતા હતા તેથી યુધિષ્ઠિર વધારે ગભરાયા, અને
 પુત્ર સાત્યકિની જ ચિતા કરવા લાગ્યા તેમણે ભીમને

સાત્યકિની પાછળ જવાની આજ્ઞા કરી કોઈ ઘટ
કેળના વનમાં મદોન્મત્ત હાથી પ્રવેશ કરે અને આખ
કેળના વનને ખેદાનમેદાન કરી નાખે તેમ શીમસેન કૌરવ
સેનાને ખેદાનમેદાન કરવા લાગ્યો. સૂર્યપુત્ર હર્ષ
શીમની સામે મર્યો પણ હાર ખાધને નાઠો.

દરમ્યાન સાત્યકિ અર્જુનની સમીપ આવી
લાગ્યો. સાત્યકિને વેગથી આવતો જોઈને ભૂરિક્ષવા
બોલ્યો. “ હે સાત્યકિ ! તું આજે મારી નંદરે
મર્યો તે ઠીક થયું અને ઘણા વળતથી તારા સખા
ગમની ઇચ્છા હતી તે આજે પૂર્ણ થઈ ” ભૂરિક્ષવાના
આ વચનને હસી કાઢતા સાત્યકિએ તેની સાથે મુઠ
આદર્યું, અને ભૂરિક્ષવાએ સાત્યકિ જેવા વીર યોદ્ધાને
પણ ત્રાયતોળા પોકરાવી દીધી. સાત્યાકની આ દશા
જોઈને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું. “ અર્જુન ! તું આ
સાત્યકિને તો જો આખી કૌરવસેનાને વીંધીને જો
તારી પાછળ આવ્યો છે સાત્યકિ લજલજ થાકી ગયો
છે જોટલે આ ભૂરિક્ષવા તેને છોડે તેમ નથી ” આ
પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ બોલતા હતા જોટલામાં તો ભૂર
િક્ષવાએ સાત્યકિને જમીન પર પટકર્યો, અને આન
માંથી તરવાર ખેંચી અર્જુનની બધી નજર આ વળતે
જયદ્રથ તરફ દોરી જોટલે સાત્યાકને ગચાવવામાં વળત
શુભાવશે તેને પાલવે તેમ ન હતું છતાં અર્જુને ભૂર

શ્રવાનો તરવારવાળો હાથ જોકદમ કાપી નાખ્યો. એટલે ભૂરિશ્રવા પૃથ્વી પર પડ્યો આ પ્રમાણે પઠેલા ભૂરિ-શ્રવાએ રણભૂમિ પર જ અનશન મત લીધુ અને સાત્યકિએ ઉભા થઇને હાથમા તરવાર લઇને તેનુ માથુ ઉતારી લીધુ સાત્યકિના આ કામની ઠોરવોએ નિંદા કરી, પણ સાત્યકિ એવી નિંદાને ગાઠે તેવો ન હતો. એણે તો ઠોરવોને જવાબ વાળ્યો. “ જો સમયે યજ્ઞહીન થયેલા સુભદ્રાના અભિમન્યુને તમે બધાએ એકઠા મળીને મારી નાખ્યો તે સમયે તમારો ધર્મ ક્યાં ગયો હતો ? ” ભૂરિશ્રવાને આ પ્રમાણે પૃથ્વી પરથી વિદાય આપી અર્જુન જયદ્રથની સામે ધસ્યો. જયદ્રથના રક્ષણ માટે આજે તેને છ મહારથીઓની વચ્ચે એકઠવવામાં આવ્યો હતો, અને આ છ મહારથીઓને પાંડીને જયદ્રથને મારવો એ કામ અતિ દુષ્કર હતું.

એવામા શ્રીકૃષ્ણે રણભૂમિ પર અધકાર ફેલાવ્યો. એટલે કોને થયું કે સધ્ધાક્ષાળ થવા આવ્યો જયદ્રથ પણ હવે તો અર્જુન અગ્નિપ્રવેશ કરી બળી મરશે એવી આશાએ સૂર્ય તરફ જોવા લાગ્યો. એવામાં અર્જુને ધનુષ્ય પર એક જાણુને સાંધ્યુ તે જાણથી જયદ્રથનુ મસ્તક એકદમ કપાઈ ગયુ, અને તરત જ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુને પોતપોતાના વિજયશળો વમાવ્યા.

સિધુરાજ જયદ્રથ પડ્યાના સમાચાર શ્રીકૃષ્ણે પોતે

જુધિહિરને આપ્યા ત્યારે મહારાજના આનંદને કંઈ ન રહ્યો. તેમણે અર્જુનને આશિર્વાદ કર્યું, મીઠું હોય આભાર માન્યો અને પછી સીમને તથા સાત્યાકને જોડ્યા.

પણ જયદ્રથના વધના સમાચાર સાંભળીને દુર્યોધનના શોકનો પાર ન રહ્યો પોતાના યોદ્ધાઓ એ પછી એક મરણ પામતા જાય છે, અને તેમણે જયદ્રથ જેવા મહારથીઓ, જે વિચારથી જ તે મૂંઝામંદો અને દ્રોણનો દોષ કાઢવા લાગ્યો. એટલે દુર્યોધનના વચનોથી વીંધાયેલા દ્રોણે જોડ્યા “આ રીતના વાળુઓથી કેમ અને શા માટે વીંધે છે ? તમે સૌ જયદ્રથને ઘેરીને ઉગ્ર હતા છતાં અર્જુને સિંધુરાજને માર્યો તે તમે ન બેસી અર્જુનની સામે ટકવાની કોઈની તાકાત નથી. જો, આ જયદ્રથ પાયાલો મારી સામે ધમ્મી આવે છે તેમને હેમ્થા હું ઉપડું છું. તેમનો નાશ કર્યા વિના હું મારું કશું ઉતારવાનો નથી જ ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધનો ઘોરનો દિવસ ચરૂ કર્યો ભૂરમવાનો પિતા મોમહત્ત પુત્રમૃત્યુના વેરથી સાત્યકિની સામે ધમ્મો અને દ્રોણાચાર્યે અનેક પાંડવપક્ષી ગણાવ્યાને વીંધીને યુધામન્યુ

શ્રીમે ધર્મારો કર્યો આ જોડને અર્જુને પોતાનો રથ
રોજી તરફ હકાર્યો અને ગુન્નગિધ્યનુ દારણ સુદ શરૂ
થયુ બીજી તરફ શીમને પુત્ર અશ્વત્થામાની સાથે
સુદર્ભા દત્તર્યો અને મહોન્મન હાવીઓ જેવા એ બન્ને
યોદ્ધાઓ એકબીજાને મૂઝવવા લાગ્યા. ઘટોત્કચના રાક્ષસ-
સૈન્યે અશ્વત્થામા ઉપર ખૂબ જ પ્રહારો કર્યા ત્યાં
અશ્વત્થામાએ પોતાના બાણોથી રાક્ષસોનો સહાર કરીને
હિંદિબાપુત્રને ખૂબ જ ગભગવ્યો.

હરમ્યાન વળી દુર્યોધન ગભગયો અને કર્ણ પાસે
આવીને કઠંગાટ કરવા લાગ્યો એટલે દુર્યોધને ધીરજ
આપતા કહ્યું "કુરુગજ! બધા સુધી તુ જવતો છુ ત્યા સુધી
તમારે જગ પછુ ખેદ કરવો નહિ બધા દુશ્મનોને મારીને
હું આ પૃથ્વી તમને સોપીશ " કર્ણનાં આવાં વચન
સાંભળીને પાસે ઉભેલા કૃપાચાર્યથી ન રહેવાયુ એટલે
તે બોલ્યા "આ બિચારો કુરુગજ તારા થકી જ
ધણિયાતો છે તને અર્જુનના બાણોનો લોટો થતો નથી
ત્યાં સુધી તુ આ પ્રમાણે ગાંભ્યા કર."

કર્ણ કૃપાચાર્યનુ વાગ્ધ્યુદ્ધ આ પ્રમાણે બોલ્યુ
તે અશ્વત્થામા જીતવી ન શક્યો એટલે મામાનો પદા
લઈને તે ઉઠ્યો "ઓ દુષ્ટ કર્ણ! આજે જ આ
અર્જુને જયદ્રથને મારી નાખ્યો ત્યારે તારા પરાક્રમ
ક્યા ગયુ હતુ ? તુ કેવળ બઠવાઈ કરી બાણે છે

એમ બોલતો અશ્વત્થામા હાથમા તરવાર લઈને કર્ણની સામે દમ્યો પણ રાત્રા દુર્યોધને તેને અટકાવ્યો. "

કર્ણ અશ્વત્થામાની આ ટપાટપી તો વધારે લાંબી ચાલત પણ દુર્યોધને વચમા પડી તેમનુ સમાધાન કર્યું એટલે બધાય અર્જુનની સામે ધમ્મી ગયા આ વખતે દુર્યોધન ખૂબ ઉચ્ચતાર્થી અર્જુન મામે મયો અને અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય તેમ જ દ્રોણાચાર્યને પાંડવો તરફના પક્ષપાતનો દોષ આપતો આપતો તેમને કપર્ગ વચનો કહેવા લાગ્યો એટલે અશ્વત્થામા બોલ્યો "કુરુરાજ ! તમે સત્ય કહો છો જામને પાંડવો તરફ પક્ષપાત તો છે જ પણ તમે બહુ શકારીલ છો તેથી જ અમે મન મૂકીને તમારા પર વિશ્વાસ રાખતા નથી છતા, હુ આ બોલ્યો આજે જ આ પાચાસોને નસાદી મૂકુ છુ "

એમ કહી અશ્વત્થામા ઉપડ્યો અને કૃપાજીની સામે યુદ્ધમા ઉતર્યો, ને પ્રલયકાળના મેઘની જેમ સહાર કરવા લાગ્યો. આજના ખાસ રાત્રિયુદ્ધમા યુધિષ્ઠિર રાવ કૃતપર્માની સામે પડ્યા, અને તેમનાથી પરાલવે પામીને રણમાથી પલાયન કરી ગયા એ જ પ્રમાણે શીમ દુર્યોધન પણ લડાઈમા ઉતર્યા, અને શીમે દુર્યોધનને નગ્રાવ્યો. હરમ્યાન આચાર્ય અને કર્ણે એક સામટો પાડવસેના પર હલ્લો કર્યો અને ઘડીમા તો આખી પાડવસેનાને જલ રાવી મૂકી. આજના કર્ણના પરાક્રમથી યુધિષ્ઠિર સી

ગયા અને શુ યથે તેની ચિતામાં પડ્યા શીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ કર્ણની સામે યયો, એટલે અહ બુધ રાક્ષસ કર્ણને બચાવવા ખાતર ઘટોત્કચની સામે યયો દુર્યોધનના પક્ષનો રાક્ષસ અલાયુધ પણ આગળ આવ્યો, પણ બીમે તેને ભારી નાખ્યો એટલે કર્ણ આગળ આવ્યો અને પોતાની સમગ્ર શક્તિનો ઉપયોગ કરીને ઘટોત્કચને ભારી નાખ્યો.

ઘટોત્કચના મૃત્યુથી પાંડવો વળી પાછા શોકમાં પડ્યા પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમને સાત્વન આપ્યું, અને રાત ઘણી વધી ગઈ હતી એટલે બન્ને સૈન્યા રતુમાં જ નિદ્રાપ્રાપ્ત થયા

૮

આ પ્રમાણે ઘટોત્કચનું મૃત્યુ થયું અને પાંડવો દુઃખમાં આવી પડ્યા તેનો લાગ બોધને દુર્યોધન દ્રોણાચાર્ય પાસે ગયો અને બોલ્યો "આચાર્ય! પાંડવો હવે થાક્યા છે, તેમના મન હવે પડી ભાગ્યા છે તથા ખાસ કરીને આ સમયે તેઓ લાગમાં આવ્યા છે તમે તેમનું ચારવાર રક્ષણ કરો છો તેથી જ તેઓ આગળ વધ્યે બાક છે હવે તમે તમારો પ્રતાપ દેખાડો એટલે પાંડવો હતા ન હતા થઈ જાય "

દુર્યોધનના આવા વાક્યો સાંભળી દ્રોણ બોલ્યાઃ

“ દુર્યોધન ! હવે હું વૃદ્ધ થયો છું; છતાં મારી શક્તિ પ્રમાણે રણમાં લડયે બાકી છે. આજે તારી પાસે આ મારા ધનુષ્યને હાથમાં લઈને હું સત્ય કહું છું કે યુદ્ધમાં સર્વ પાડવોનો સહાર કર્યા પછી જ હું મારું ઠવવું ઉતારીશ. ”

એમ કહી દ્રોણે સેનાના બે વિભાગ કર્યા અને પોતે મોખરે નીકળી પડ્યા. દુર્યોધન, ઈર્ષ અને શકુનિ અર્જુનના પર બાણો વરસાવવા લાગ્યા, દ્રોણાચાર્યને જોઈને આજે પાડવસેનાને ધુભરી છૂટી ગઈ આજે દુપદ રાજા અને વિરાટ રાજા દ્રોણની સામે યુદ્ધમાં ઉત્તર્યા પણ વિરાટ તથા દુપદ બંનેને દ્રોણાચાર્યે મારી નાખ્યા. દ્રોણાચાર્યના આ પરાક્રમને જોઈને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બહુ દુઃખ થયું, એટલે સૈન્યના મધ્યમાં તેણે સોગંદપૂર્વક બહાણું “ આજના યુદ્ધમાં બે દ્રોણાચાર્ય મારા હાથમાંથી જીવતા બચે તો મારી અસફળિતિ થશે ” આ પ્રમાણે કહીને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યની સામે આવી પડેલ્યો. દુર્યોધન, ઈર્ષ, શકુનિ વગેરે દ્રોણનું રક્ષણ કરતા હતા તેથી પાચાલવીર પૂરેપૂરો કાબો નહિ.

દશમ્યાન નકુળ અને દુર્યોધન તથા સહદેવ અને હુ શાસન લેલ્યા અને ધરાઈ ધરાઈને લડ્યા અર્જુન તો દ્રોણની સામે આવી ચડ્યો અને યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો, દ્રોણાચાર્યના મારને પાડવસેના બીવી ન શકી એટલે થીશર થઈ ગઈ, પણ વળી પાછી દ્રોણ સામે ધડી.

એવામાં ભીમે ધૂમ પાડી “ અર્જુન ! તું આ તરફ ધસારો કર અને દૌરવેને હાંકી કાઢ, તો આ પાચાલો આચાર્યને મારી નાખે ” ભીમના આ વચન સાંભળીને અર્જુન તે તરફ ધસ્યો પણ દ્રોણ તો પાચાલોનો નાશ કરી રહ્યા હતા, એટલે પાંડવોમાં ભય પેસી ગયો. તેમના ચોદાઓ ટપો-ટપ પડવા લાગ્યા અને !વજ્યની આશા ઘડીબરમાં !નરાશા બની ગઈ ઉનાળાનો પ્રચંડ અગ્નિ ઘાસની ગજીમાં પડે અને ગજીને બાળી મૂકે તેમ દ્રોણ પાંડવ સેનાને બાળતા હતા એટલે શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ વિચારમાં પડી ગયા અને અર્જુનને કહેવા લાગ્યા. “ અર્જુન ! સ્વ્યા સુધી આ દ્રોણના હાથમાં ધનુષ્ય છે ત્યાં સુધી ઈંદ્ર પણ તેમને જીતી શકે તેમ નથી માટે દ્રોણ હાથમાંથી શસ્ત્ર પડતું મૂકે એવો કોઈ ઉપાય શોધી કાઢવો જોઈએ. હું ધાડું છું કે અશ્વત્થામાનું મરણ થતા આ દ્રોણાચાર્ય કદી યુદ્ધ નહિ કરે માટે આપણામાનો કોઈ ‘ અશ્વત્થામા રણમાં મરી ગયો. ’ એમ દ્રોણાચાર્યને કહે તો બને તેવું છે ”

શ્રીકૃષ્ણની આ સુજ્ઞાને અર્જુને પસંદ ન કરી, પણ બીજા બધાને તે ગમી રાજા યુધામન્યુ પણ માંડમાંડ એ વાત સ્વીકારી

ત્યાર પછી ભીમએને પોતાના કૈન્યના અશ્વત્થામા નામના એક હાથીને મારી નાખ્યો અને દ્રોણ પાસે

આવીને શરમાતો શરમાતો બોલ્યો. “અશ્વત્થામા હણાયો, અશ્વત્થામા હણાયો !”

ભીમસેનના આ વચન સાંભળીને દ્રોણના મનમાં બહુ ખેદ થયો, તેમના ગાંઠો ઢીલા પડી ગયા, પણ ભીમના વચન પર તેમને શ્રદ્ધા ન આવી એટલે તરત જ પાછા દટ્ટાર થયા અને વેગથી લડવા લાગ્યા, અને અનેક યોદ્ધાઓને લોચ પર ધૂળ ચાટવા કરવા માગ્યા. આ વખતે વિશ્વામિત્ર વગેરે મહર્ષિઓ દ્રોણની સન્મુખ આવીને બંધે કે બોલવા લાગ્યા “દ્રોણ ! તે અધર્મથી મુક્ત કર્યું છે તારા મરણનો કાળ નજીક છે, માટે તું આ મુક્તનો ત્યાગ કરીને અમારી સામે જો તે પ્રહારોનો પ્રયોગ કરીને તે અશ્ત્રને નહિ બંધુનારા સખ્યાજન પુરુષોને બાળી નાખ્યા છે તે અધર્મ કર્યો છે માટે હવે આયુષ્યને ફેંકી દે ”

મહર્ષિઓના આવા વચનો સાંભળીને, ભીમસેનના ‘અશ્વત્થામા હણાયો !’ એ વચનનો વિચાર કરીને અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સામે ઉભેલો બેઠને દ્રોણાચાર્યેનું મન મુક્ત માટે ણિન્ન થઈ ગયું; અને અશ્વત્થામા મરણ પામ્યો હશે કે કેમ તેની મનમાં શંકા થઈ દ્રોણે મનમાં વિચાર કર્યો. “યુધિષ્ઠિર ત્રણેય લોકના ઐશ્વર્ય માટે પણ કદી અશ્વત્થામા બોલશે નહિ. માટે હાલ તને જ અશ્વત્થામા વિશે પૂછ ” એમ વિચારી દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું

આ વખતે શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું “ દ્રોણ જો
 આજે અર્ધો દિવસ જ યુદ્ધ કરશે તો તમારી આખી સેના
 ખનાશ પામશે માટે તમારે તમારી રક્ષા કરવી હોય તો
 આ સમયે થોડું અસત્ય બાપણ કરો કોઈ કોઈ પ્રસંગે
 જીવનમાં સત્ય કરતા અસત્ય વધારે ઉત્તમ મનાય છે ”
 ભીમસેન આ વખતે પાસે ઉભો હતો તે તરત જ બોલ્યો
 “ મહારાજ ! મારા વાક્યને દ્રોણે જરાયે માન્યુ નથી
 માટે તમે દ્રોણને કહો કે અશ્વત્થામા હણાયો છે તમે સત્ય-
 વાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ છો એટલે એ તમારા વાક્યને માનશે.”

ભીમસેનના આવા વચનોથી પ્રેરાઈને પોતાના
 વિજય તરફ આસક્ત થયેલા રાજા યુધિષ્ઠિર ‘ અશ્વત્થામા
 હણાયો છે ’ એવું દ્રોણ સામળે એવી રીતે બોલ્યા
 અને પાછળથી ‘ અશ્વત્થામા નામનો હાથી હણાયો છે ’
 એટલું દ્રોણ ન સાંભળે એમ ખીમેથી બોલ્યા. યુધિ-
 ષ્ઠિરના મ્હોમાંથી આ શબ્દો પડ્યા કે તુરત જ તેમનો
 રથ પૃથ્વીથી ચાર આંગળ ઉંચો રહેતો હતો તે પૃથ્વીના
 તળને અડ્યો.

યુધિષ્ઠિરના આ વચનો સામળીને દ્રોણનું ત્યજ
 જ્ઞાસ થઈ ગયું દ્રોણને ઉદ્વિગ્ન હથામા જોઈને ધૃષ્ટ-
 ધૃમ્મ જ તેમની સામે ધસ્યો દ્રોણને યુદ્ધ ઉપર વિરાગ
 આવી ગયો હતો છતાં તેમણે ધૃષ્ટદુમ્નના ધનુષ્ય, ધન
 વગેરેને ઠાપી નાખ્યાં અને ખુદ પાંચાલકુમારને પણ

આવીને શરમાતો શરમાતો બોલ્યો “અશ્વત્થામા હણાયો, અશ્વત્થામા હણાયો !”

શ્રીમસેનનાં આ વચન સાંભળીને દ્રોણના મનમાં બહુ ખેદ થયો, તેમના ગાત્રો ઢીલા પડી ગયા, પણ શ્રીમના વચન પર તેમને શ્રદ્ધા ન આવી એટલે તરત જ પાછા ટટ્ટાર થયા અને વેગથી લડવા લાગ્યા, અને અનેક યોદ્ધાઓને ભોંય પર ધૂળ આટતા કરવા માગ્યા. આ વખતે વિશ્વામિત્ર વગેરે મહર્ષિઓ દ્રોણની સન્મુખ આવીને બાણે કે બોલવા લાગ્યા “દ્રોણ ! તે અધર્મથી મુક્ત કર્યું છે તારા મરણનો કાળ નજીક છે, માટે તું આ મુશ્કેલી ત્યાગ કરીને અમારી સામે જો. તે પ્રજ્ઞાસૂત્રનો પ્રયોગ કરીને તે અશ્વને નહિ બાણનારા સખ્યાબંધ પુરુષોને બાળી નાખ્યા છે તે અધર્મ કર્યો છે માટે હવે આયુષ્યને ફેંકી દે ”

મહર્ષિઓના આવા વચનો સાંભળીને, શ્રીમસેનનાં ‘અશ્વત્થામા હણાયો !’ એ વચનનો વિચાર કરીને અને મુશ્કેલીને સામે ઉભેલો જોઈને દ્રોણાચાર્યનું મન મુક્ત માટે ખિન્ન થઈ ગયું; અને અશ્વત્થામા મરણ પામ્યો હશે કે કેમ તેની મનમાં શક્ય થઈ દ્રોણે મનમાં વિચાર કર્યો “યુધિષ્ઠિર ત્રણેય લોકના ઐશ્વર્ય માટે પણ કદી અસત્ય બોલશે નહિ માટે હાવ તેને જ અશ્વત્થામા વિશે પૂછ ” એમ વિચારી દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું.

આ વખતે શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું “ દ્રોણ જો
આજે અર્ધા દિવસ જ યુદ્ધ કરશે તો તમારી આખી સેના
લવનાથ પામશે માટે તમારે તમારી રક્ષા કરવી હોય તો
આ સમયે થોડું અસત્ય બાબત્તુ કરો કોઈ કોઈ પ્રસંગે
જીવનમાં સત્ય કરતા અસત્ય વધારે ઉત્તમ મનાય છે ”
શ્રીમસેન આ વખતે પાસે ઉભો હતો તે તરત જ બોલ્યો
“ મહારાજ ! મારા વાક્યને દ્રોણે જરાયે માન્યું નથી
માટે તમે દ્રોણને કહો કે અશ્વત્થામા હણાયો છે તમે સત્ય
વાદી વરીકે પ્રસન્ન છો એટલે એ તમારા વાક્યને માનશે.”

શ્રીમસેનના આવાં વચનોથી પ્રેરાઈને પોતાના
વિજય વરદ આસક્ષ્ત થયેલા રાજા યુધિષ્ઠિર ‘ અશ્વત્થામા
હણાયો છે ’ એવું દ્રોણ સામળે એવી રીતે બોલ્યા
અને પાછળથી ‘ અશ્વત્થામા નામનો હાથી હણાયો છે ’
એટલું દ્રોણ ન સામળે એમ ધીમેથી બોલ્યા. યુધિ-
ષ્ઠિરના મ્હોભાથી આ શબ્દો પડ્યા કે તુરત જ તેમનો
રથ પૃથ્વીથી ચાર આગળ ઉઘો રહેતો હતો તે પૃથ્વીના
વળને અડ્યો.

યુધિષ્ઠિરનાં આ વચનો સામળીને દ્રોણનું ત્યત
ઉદાસ થઈ ગયું દ્રોણને ઉદ્વિગ્ન દશામાં જોઈને ધૃષ્ટ
દ્યુમ્ન જ તેમની સામે ધસ્યો. દ્રોણને યુદ્ધ ઉપર વિરાગ
આવી ગયો હતો છતાં તેમણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધનુષ્ય, ધન
વગેરેને કાપી નાખ્યા અને ખુદ પાંચાલદુભારને પણ

વીઢ્યો. આ વળતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હાથમા તલવાર લઈ દ્રોણના રથની ધૂસરી પર ચડી ગયો. પણ દ્રોણે તેને હઠાવ્યો અને સાત્યકિષ્ણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને દ્રોણના પબામાંથી ઠોડાવ્યો. આ જોઈને યુધિષ્ઠિરે પડકાર કર્યો “હે મહારથી ક્ષત્રિયો! તમે બધા આચાર્ય સામે બધસારો કરો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આચાર્યને મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે ” આવી આજ્ઞા થતા બધા દ્રોણની સામે ધસ્યા અને દ્રોણના ઘોડાઓ અચ્ચુપાત કરવા લાગ્યા, દ્રોણ પોતે નિસ્તેજ જણાવા લાગ્યા, તેમની ઠાળી આખ અને ખભો ફરકવા લાગ્યાં અને સાથે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈને તેમનું મન ખિન્ન થયું ઋષિમુનિઓનાં વચનો તેમને ફરીથી ચાદ આપ્યાં

એવામા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમની સામે દોડ્યો દ્રોણ તો પોતાના અઓનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનનિષ્ઠામા સ્થિત થયા હતા ત્યાં દ્રોણના ચરીરને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પકડયું અને તેમની ચોટલી પકડીને માથાને ધડ પરથી ઉતારી લીધું દ્રોણની ઉંમર આ વળતે પચાસી વર્ષની હતી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આચાર્યની ચોટલી પકડી ત્યારે ફરથી અર્બુન બોલ્યો. “તું આચાર્યને મારીશ નહિ, પણ તેમને હવતા જ અહીં લાવ.” પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તો તેમને રથશય્યા પર જ ઠાવ કર્યા અને દ્રોણ રથ પરથી નીચે પૃથ્વી પર પડ્યા.

દ્રોણના વધના સમાચાર સાંભળીને કૌરવો બધા નાસી

બધા અને પાડવો આનંદમાં આવી ગયા. શીમસેન તો
 હૃદયુક્તને લેટીને બોલવા લાગ્યો “હું પાચાલકુમાર !
 આ સમયે જેવા આનંદથી હું તમને લેટું છું તેવા જ
 આનંદથી ફરી પણ દુર્યોધન અને ઠર્ણ રણમાં હણાયે
 તે સમયે હું તમને લેટીશ.”

૯

દ્રોણ પછા તે સમાચાર સૈન્યમાં ફેલાતા બધા
 કૌરવ યોદ્ધાઓ ભયથીત થઈ નાસવા લાગ્યા. અશ્વત્થામા
 આ ભાગતા સૈનિકોને જોઈને દુર્યોધનને કહેવા લાગ્યો.
 “રાજન્ ! આ સેના આમ કેમ નાસભાગ કરે છે ?”
 આ વળતે કૃપાચાર્યે અશ્વત્થામાને દ્રોણાચાર્યના મૃત્યુના
 સમાચાર આપ્યા. પોતાના પિતાના મૃત્યુના સમાચાર
 સાંભળીને અશ્વત્થામાની આંખો લાલચોળ થઈ અર્ધ અને
 તે બોલ્યો. “હું દુર્યોધન ! સર્વ પાચાલોનો સહાર કર્યા
 વિના હું છવી શકીશ નહિ આને તો મહાન્ નારા
 યજ્ઞાસ્ત્રનો પ્રયોગ કરીને હું પાડવોનો સહાર કરું તો
 જ હું આચાર્યનો સાચો પુત્ર !”

એમ બોલી અશ્વત્થામાએ નારાયણાસ્ત્રનો પ્રયોગ
 કર્યો એટલે દિશાઓમાં અધકાર ધગાઈ ગયો. આ
 અંધનો પ્રયોગ જોઈને રાજાઓ બધા ગભરાટમાં પડ્યા
 અને અશ્વત્થામાએ પકકાર કરી નાત્રી જતા કૌરવોને

નાસતા અટકાવ્યા, એટલે પાંડવો વધારે જલરાયા પાંડવોની અદર દ્રોણના વધ સળધે બારે મોટી ચર્ચા થઈ, કારણ કે અર્જુને દ્રોણાચાર્યના વધને જુગ જ વખોડી નાખ્યો હતો, બ્યારે બીમ અને કૃષ્ણ આવા વધના પક્ષમાં હતા આ પ્રસંગ પર તો કૃષ્ણ અને સાલ્વકિ પણ બાખડી પડ્યા હરમ્યાન નારાયણાચ તો કામ કર્યું જતું હતું શ્રીકૃષ્ણે સર્વને બહાર કર્યું કે “હે યોદ્ધાઓ! તમે સૌ જલદી ચક્ષુને છોડી દો, અને સૌ પોતપોતાના વાહન પરથી નીચે ઉતરી બાજો જેમ જેમ આપણા યોદ્ધાઓ આ અક્ષની સામે થશે તેમ તેમ તે વધારે બળવાન થતું જશે.”

શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વચન સાંભળીને યોદ્ધાઓ અક્ષને શાત કરવા તેમાર થયા એટલે બીમ બોલ્યો “તમારે કોઈએ ચક્ષુનો ત્યાગ કરવો નહિ હું અશ્વત્થામાના અક્ષને પહોંચી વળુ છું” એમ બોલી અર્જુને વાર્યા છતાં બીમ તો નારાયણાચની સામે ચાલ્યો અને એક ઘડીમાં તો બાણોથી ઢંઢાઈ ગયો. બીમને આ પ્રમાણે આક્રમમાં બેઠને સર્વ યોદ્ધાઓએ પોતાનાં અક્ષોનો ત્યાગ કર્યો, સૌ રથ પરથી હેઠા ઉતરી પડ્યા અને એકલો બીમસેન અક્ષના અપાટમા આવી ગયો, એટલે પાંડવસૈન્યમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. પણ આખરે વાસુદેવે બીમસેનને વારી લીધો, તેને રથ પરથી

કેતારી લીધા અને નારાયણાચ્ચ ક્રેાઈનો સામે જવાળ ન
મળવાથી સ્વત. શાત પડી ગયું

પછી પિતાના મૃત્યુના રોષમા ને રોષમા અમ્મ-
ત્વામાએ સન્નામમા ઉમ્મ પરાક્રમ કરી ઢેળાકયુ અને
દિવસને અતે બન્ને સૈન્યો પોતપોતાની છાવણી તરફ
પાછા ફર્યા

કર્ણપર્વ

૧

દ્રોણાચાર્ય પડ્યા તે દિવસે રાતના હુ શાસન, કર્ણ, શકુનિ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય વગેરે દુર્યોધનના વળુમાં એકઠા થયા. મહારાજ દુર્યોધન બોલ્યા “ હવે આપણે શા પગલા લેવા તે વિષયમાં તમે તમારો મત આપો વખત બગાડો નહિ. ”

રાજાના આવા વચનો સાંભળીને બુદ્ધિમાન અશ્વત્થામા બોલ્યો “ આપણે આ કર્ણનો જ સેનાપતિપદે

અભિષેક કરીએ, કારણ કે એ જ આપણામાં શ્રેષ્ઠ છે, બળવાન છે, શૂરવીર છે અને શત્રુઓનો પરાજય કરવા સમર્થ છે ”

અશ્વત્થામાના આવા પ્રિય વચનો સાંભળીને દુર્યોધન કર્ણને કહેવા લાગ્યો. “ હે કર્ણ ! તારા વીરને તેમ જ તારી મેત્રીને હું બરાબર જાણણુ છું. શીખ ને દ્રોણ રણમાં માર્યા ગયા છે એટલે હવે તું સેનાપતિ થા એ બંને મોટા ધનુર્ધારી હતા પણ પાડવો તરફ પક્ષપાતવાળા હતા. તું સેનાપતિ થઈ આ દૌરવ-સેનાનુ રક્ષણ કર, અને પાડવો તથા પાંચાલોને રણ-માધી હાકી ઠાઠ અર્જુન તારી સામે ઉભો રહીને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરે ”

દુર્યોધન આ પ્રમાણે બોલ્યો એટલે તેને જવાબ આપતા કર્ણે કહ્યું “ મહારાજ ! મેં તો તમને પહેલેથી જ કહ્યું છે કે પાડવોનો, તેમના પુત્રોનો અને શ્રીકૃષ્ણનો હું પરાજય કરીશ હું તમારો સેનાપતિ થઈશ માટે તમે સ્થિર થાઓ, અને પાડવોને આપણે છુટ્યા જ છે એમ સમજો ”

કર્ણના આવા વચન સાંભળીને દુર્યોધન અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને કર્ણનો ઠાઠમાઠથી અભિષેક કર્યો. પછી કર્ણે સવાર થતા સેનાને યુદ્ધ માટે આના આપી અને દૌરવ ચોદાઓથી વીંટળાએલો કર્ણ સેનાને મોખરે

શોભવા લાગ્યો. આજે યુદ્ધનો સોળમો દિવસ હતો. કર્ણે ઠોરવસેનાને વ્યવસ્થિત ગોઠવી દીધી અને યુદ્ધ ચરૂ થયું. આજે કુલ્લતરાજ સેમધર્તિ પડ્યો, કૈકયના વિંદ ને અનુવિંદ પડ્યા, ભિષ્મસેન અને ભિષ્મ પડ્યા, અશ્વત્થામા અને બીમ લેટલેટિયા થઈ ગયા, અશ્વત્થામા અને અર્જુન એક બીજા સાથે અથડાયા, અને આખરે અશ્વત્થામા પરાજય પામીને નાઠો. દરમ્યાન કર્ણનો સપાટો તો ચાકુ જ હતો. કર્ણે પાંડવ ચોદાઓને હાવી માર્યા, તેમના ઘોડા, રથ તથા હાથીઓનો ઠગ્યરઘાણ વાળ્યો. એટલે અર્જુન પણ ગભરાયો અને કર્ણ તરફ દોડ્યો.

બીજી તરફ સહદેવ અને દુઃશાસન યુદ્ધમાં ઉતર્યા અને સહદેવે ઠોરવસેનાનો સહાર આપ્યો. કર્ણે પાંડવસેના પર હલ્લો કર્યો ને નકુળને જપાટામાં લીધો. કૃપાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા શિખડીને સંજ્ઞા હાર ખવરાવી અને દુર્યોધન યુધિષ્ઠિરની સામે ઉતરી પડ્યો. આખરે તો ધર્મરાજાએ રથમાં બેઠેલા દુર્યોધન પર એવા ભેરથી ગદા મારી કે તે રથમાં જ બેસાન થઈને પડ્યો. ચારે તરફ ભારે રમણાણ મચી રહ્યું અને સૂર્યાસ્ત થતાં જને સૈન્યો પોતપોતાની છાવણી તરફ પાછા ફર્યા. આ દિવસે સ્વરવાળે ઠોરવોએ જ માર ખાધી અને પાંડવો જાનક કરતા પોતાની છાવણી તરફ વળ્યા.

૨

રાતના દુર્યોધનના તણુમા સૌ એકઠા થયા ત્યારે
 કર્ણ સર્પની જેમ ફૂંકાડા મારતો બોલ્યો. " અર્જુન
 સાવધાન, હૃદ, ચતુર અને ધૈર્યવાન છે અને શ્રીકૃષ્ણ
 પણ તેને સમયોચિત સલાહ આપે છે રાજન્! આવતી
 કાલના યુદ્ધમા હું અર્જુનના સર્વ સકલ્પોનો નાશ
 કરીશ " એમ કહી કર્ણ ભૂટો પડ્યો

બીજા દિવસના પ્રભાતમાં કર્ણ ફરીથી દુર્યોધન
 પાસે આવ્યો અને બોલ્યો " મહારાજ દુર્યોધન !
 આજે મારો અને અર્જુનનો લેટો થશે, હા તો તે
 મને મારશે અને હા તો હું તેને મારીશ. હું અર્જુન-
 નથી કોઈ રીતે ઉતરૂ એમ નથી; ઉલટો કેટલીક
 બાબતમા તેનાથી ચડિયાતો છું પણ મને એક ઉલ્લુપ
 બહુ જ ખટકે છે અર્જુનના ધનુષ્યની દોરી દિવ્ય છે,
 તેના બે ભાથાઓ પણ દિવ્ય છે, અને તેના સારથિ શ્રી-
 કૃષ્ણ છે આમાનું કશું મારી પાસે નથી એટલે શ્રીકૃષ્ણની
 બગબરી કરનારો શક્ય રાજા જો મારો સારથિ થાય તો
 અવશ્ય હું અર્જુનને મારીશ "

કર્ણે આ પ્રમાણે કર્ણ એટલે " ભલે એમ
 થાઓ " એટલું બોલી દુર્યોધન શક્યરાજાના તણુ
 તરફ ચાલ્યો, અને ત્યાં જઈને શક્યને કહેવા લાગ્યો

“હે મહારથી શલ્યરાજ ! આને હું પોતે તમારી પાસે એક વસ્તુ માગવા આવ્યો છું મારું મસ્તક નમાવીને વિનયપૂર્વક હું તમારી પાસે ચાચના કરું છું તમે કર્ણુનું સારથિપણ સ્વીકારવા કૃપા કરો. તમે વાસુદેવના સમાન છો, તમે કર્ણુના સારથિ થઈને કર્ણુનું રક્ષણ કરો. ”

દુર્યોધનનાં આવા વચનો સાંભળીને શલ્યરાજ તો ધૂવાડૂવાં થઈ ગયો અને બોલ્યો. “દુર્યોધન ! તું આ રીતે મારું અપમાન કરે છે ? હું હુદ્ર બ્રહ્મીના કર્ણુનો સારથિ બનું ? આવું તારું અપમાન સહી લેવા હું જરાય તૈયાર નથી હું આને જ તારી રજા લઈશ અને મારા ઘર તરફ જવા મારું છે ”

એમ કહીને શલ્યરાજ તો ચાલવા માડ્યો એટલે દુર્યોધને તેને માનથી અને પ્રેમથી પકડી રાખ્યો અને કહ્યું “મદ્રરાજ ! તમે કહો છો તે બરાબર છે કર્ણુ તમારાથી અધિક નથી પણ તમને હું કૃષ્ણથી અધિક માનું છું એટલે તમે જો કર્ણુના ઘોડાઓની લગામ પકડો તો અર્જુનને હું મૂળોલો જ દેખું છું ”

શલ્ય યોડી વારે શાત થયા અને દુર્યોધનની સલાહ સુનળ સારથિ થવાનું સ્વીકાર્યું અને બોલ્યા. “હા, એક ઝરત છે હું કર્ણુને જે કાર્મ વચનો કહું તે તેણે સાંભળવા અને માન્ય રાખવાં ”

દુર્યોધન રાજાએ મદ્રરાજની આ વાત સ્વીકારી
અને ત્યાથી વિદાય લીધી

પછી તે સવારમાં જ મદ્રરાજ રથને તૈયાર કરીને
ઠક્કની પાસે ગયા, ઠક્ક રથ પર બેઠો અને શલ્યે
ઘોડાઓની હજામ છાલીને રથને ગતિ આપી. ઠક્કને
આ પ્રમાણે યુદ્ધમાં જતો બોધને દુર્યોધન બોલ્યો. “ હું
અધિરથના પુત્ર ! જા, તું યુદ્ધ માટે પ્રયાણ કર તું
યુધિષ્ઠિરને કંઈ પકડે અથવા તે અર્જુનને અને લીમને
મારી નાખશે તારો વિજય થાઓ ”

ઠક્કે ઠક્ક “ શલ્યરાજ ! આપણા ઘોડાઓને હું કારે,
જેથી હું અર્જુન, બીમ, નકુળ, સહદેવ અને યુધિષ્ઠિરનો
નાશ કરું આને અર્જુન માગે પરાક્રમને લુપ્ત ”

ઠક્કનાં આવા વચનો શલ્ય સહન કરી ન શક્યો
એટલે તરત જ બોલ્યો “ તું જ્યારે ગાડીવનો ટકાર
સામળીશ ત્યારે આવુ કહી નહિ બોલે ”

પછી ઠક્ક તે આગળ ચાલ્યો અને કાપાકાપી
શરૂ થઈ એટલે ઠક્ક પોતાના પરાક્રમના ભારે બલુગાં
ફૂંકવા લાગ્યો ત્યારે શલ્યે કહ્યું “ ઠક્ક ! હવે બહુ થયું
હવે બોલતો બંધ થા ” છતાં ઠક્ક તે બકવાદ કરતો
આગળ વધે જ જતો હતો, અને શલ્ય તેના બકવાદને
માટે તેના તિરસ્કાર કર્યે જતો હતો છેવટે છેવટે તે
શલ્યે ઠક્કને એટલા બધા મેણા માર્યા કે તેને તેનું

પૂર્વજીવન તાણુ થઈ ગયું અને શુરુ પરશુરામનો શાપ માફ આવ્યો. એટલે એ થયી ગયો ! કર્ણને લાગ્યું કે જે શલ્યને પોતે સલાહ અને પ્રેરણા માટે માગી લીધી છે તે શલ્ય જ અપમાન કરીને ઉત્સાહનો ભજ કરે છે ! પણ હવે તેનો કયો ઉપાય ન હતો. એટલે કર્ણે મન વાળ્યું અને શલ્યના હાથમા જ લગામ રહેવા હર્ષ પોતે લઈવા નીકળી પડ્યો.

૩

બંને સૈન્યો સામસામાં અફળાયાં અને કર્ણે તે યુદ્ધ કરતો કરતો છેક યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે જઈ પહોંચ્યો. કર્ણને આજળ ધસતો બેઠને પાડવો, શિખડી, સાત્યકિ વગેરે તેમની આસપાસ વીટાઈ વળ્યા અને ઝર્જના કરવા લાગ્યા. પણ કર્ણે તો આ બધાંયને હઠાવીને ત્રીષો યુધિષ્ઠિર સન્મુખ આવ્યો. એટલે યુધિષ્ઠિર લાલ નેત્રો કરીને બોલ્યા “હે કર્ણ ! તું માફ વચન સામળી લે આજે હું તારી યુદ્ધઘડાનો નાશ કરવાનો છું ” એમ બોલી યુધિષ્ઠિરે કર્ણને વીંધ્યો. કર્ણે યુધિષ્ઠિરને સામા વીંધ્યા અને બંને બાણ મોટી ક્રિયારીઓ થઈ રહી એટલામા કર્ણે યુધિષ્ઠિરને બાણે મારીને ઝર્જના કરી. પછી તો કર્ણે યુધિષ્ઠિરના કવચને તોડ્યું અને તેમના શરીરમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું તેમના રથના

તલ તલ જોટલા ફુકડા કરી નાખ્યા, અને તેમને યુદ્ધ માટે અસમર્થ કરી મૂક્યા. આવી દશામાં યુધિષ્ઠિર તો યુદ્ધ-માથી નામ્ત્રી જતા હતા એટલે કહ્યું તેમને જીવતા પકડવાની ઇચ્છા કરી પણ પોતે કુતીને આપેલું વચન યાદ આવતા તેમને જતા કર્યા, અને યુધિષ્ઠિર એકદમ દૂર ચાલ્યા ગયા આથી આશુ પાડવસૈન્ય પણ જાણે પાછું હઠવા લાગ્યું.

ત્યાર પછી તો યુદ્ધ પૂર્ણ જ થોર બન્યું અને મહારાજ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું બીજી વાર કપાટામાં લીધા આ વખતે પણ કહ્યું તેને પકડવાની તૈયારીમાં જ હતો, પણ યુધિષ્ઠિર નાઠા એટલે બચી ગયા.

દરમ્યાન અર્જુન તથા અશ્વત્થામાનું યુદ્ધ ઉપડયું. અર્જુને અશ્વત્થામાને સારી રીતે પ્રહાર કરીને નસાડ્યો, આથી કૌરવસેનામાં ભગાણ પડ્યું અને સૈનિકો તો બધા નાસવા લાગ્યા એટલામાં કહ્યું ભાર્ગવાજનો પ્રયોગ કર્યો અને પાડવોને મૂક્યા દરમ્યાન કોઈએ આવીને અર્જુનને સમાચાર આપ્યા “મહારાજ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું ધાયલ કર્યા છે માટે સત્વર ત્યા ચાલો.”

અર્જુને યુધિષ્ઠિર મહારાજને યુદ્ધમાં કપાયે દીકા નહિ એટલે અર્જુન છાવણી તરફ ચાલ્યો. શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને તોષને યુધિષ્ઠિરને એમ થયું કે એ બંને કહ્યુંને મારીને આવ્યા છે પણ પાછળથી તેમને જામ

જાગ્યો એટલે તે બહુ ગુસ્સે યમને બોલ્યા. “અર્જુન! કુતીની કૃપામા તે જન્મ ન લીધો હોત તો જ હીક થાત કર્ણનો વધ કરવાને તું અશક્ત બન્યો છે પૂર્વે દ્વિત વનમાં તે કર્ણને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેનું શું થયું ? અર્જુન! આજે જો ભીમસેન ન હોત તો હું તો ગયો જ હતો તારા પર અમે મોટી મોટી આશાઓ બાંધી હતી પણ આજે જો બધી આશાઓ તૂટી પડે છે તારૂં ગાડીવ તું કેહી બળવાન રાખને આપી દે. અરે ગર્ભના પાચમા મહિનામા જ તું ગળી પડ્યો હોત અથવા કુતીના ગર્ભમા જન્મેયો જ ન હોત તો ઘણું સાફ થાત! ધિક્કાર છે તારા ગાડીવને, ધિક્કાર છે તારા બાહુબળને, ધિક્કાર છે તારા અસંખ્ય બાણોને, ધિક્કાર છે તારા ખ્વજને, અને ધિક્કાર છે તારા અગ્નિએ આપેલા રથને!”

સુધિષ્ટિરનાં આવા વચનો સાંભળીને અર્જુનને ક્રોધ ચઝ્યો એટલે તેણે મ્યાનમાથી તરવાર ઢાલી અને સુધિષ્ટિરને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો, એટલામા શ્રીકૃષ્ણ બોલી ઉઠ્યા “અર્જુન! આ શું ? તે તરવાર કેમ ઉઠાવી ? તું કેને મારવા તરવાર ઉઠામે છે ? તે શું કરવા ધાકું છે ?”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચનો સાંભળીને ક્રોધથી કૂદાડ મારતો અર્જુન બોલ્યો “જે કાઈ મને દેહે કે” તું તારૂં ગાડીવ ધનુષ્ય ખીજાને આપી દે. તેના મસ્તકને

ઠાપી નાખવું એવું મારૂં ગુપ્ત મત છે આ રાજાએ તમારી સમક્ષ મને એ પ્રમાણે કહ્યું છે તે હું સહીશ નહિ, પણ એને મારી નાખીશ ”

અર્જુને આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ અર્જુન ! તે આજે ક્વખતે ક્રોધ કર્યો છે અર્જુન ! તું ખરેખર ધર્મભીરુ છે તેમ મૂર્ખ પણ છે તું મોટો માણસ છે છતાં પ્રાકૃત માણસની જેમ રાજા યુધિષ્ઠિરને મારવા કેમ તૈયાર થયો છે ? તારે ધર્મની જ વાત કરવી હોય તો હું તને ધર્મનું રહસ્ય કહું તે સાલજા સત્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ બાણવું મહા કઠિન છે અર્જુન ! કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતા રાજા ઘણા યાત્રી ગયા છે, ધાયલ પણ થયા છે, બાણેથી વીંધાઈ ગયા છે એટલે ક્રોધના આવેશમાં ને આવેશમાં તને સજ્જ વચનો કહ્યા છે મોટે તારે ક્રોધ કરવો બ્યાજળી નથી તારી પ્રતિજ્ઞા છે તેને મેં બાણી પણ તારી પ્રતિજ્ઞા પણ સચવાય એવો ધર્મ-માર્ગ નથી એમ ન માન તું કોઈ પણ રીતે આજે મહારાજ યુધિષ્ઠિરનું અપમાન કર, એટલે જીવતા છતાં તેમનું મૃત્યુ જ થયું મનાય. આજે તું મહારાજને તુકારથી બોલાવ એટલે તેમનો વધજ થયો ગણાશે ”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચન સાલળીને અર્જુન ઠટો પડ્યો અર્જુને યુધિષ્ઠિરને તુકારથી અનેક વચનો સંજાળ્યા અને તેમનું અપમાન કયું. પણ આવા અપમાનથી

ખવરાવી ગજની કસવા લાગ્યો. પણ ત્યાં તો અર્જુને
 પોતાનો રથ તે તરફ ફાંક્યો અને વૃષસેનને પણ મારી
 નાખ્યો. પોતાના પુત્રને અર્જુને મારી નાખ્યો એ
 બાણીને કર્ણને ખૂબ કોપ થયો એટલે તેણે અર્જુનની
 સામે જ પોતાનો રથ દોડાવ્યો. કર્ણને બેસથી આવતો
 જોઈને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “અર્જુન! આ ધોળા રગના
 ઘોડાવાળો કર્ણ આપણા પર ચઢી આવે છે તું હવે
 તૈયાર થઈ જ તારા વિના બીજો કોઈ કર્ણના બાણોને
 સહન કરવા ઉત્સાહ ધરાવી શકે તેમ નથી માટે તું આ
 કર્ણને મારી નાખ. હું આ સમયે તને આશીર્વાદ આપુ
 છું કે તારૂં સદા કસ્માણુ થાઓ, અને યુદ્ધમાં તારો
 વિજય થાઓ.”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચનો સાંભળીને અર્જુન
 બોલ્યો. “શ્રીકૃષ્ણ! આપણા ઘોડાઓને હવે જલ્દી
 હ કારો; કારણ કે વળત વીતી જાય છે.”

હવે અર્જુન અને કર્ણ સામસામા આવ્યા. બન્ને
 દેવપુત્રો હતા; બન્ને પાસે ઉત્તમ શસ્ત્રો હતા; બન્ને
 આકાશને ગજવી રહ્યા હતા; બન્નેનાં પરાક્રમો જગ-
 પ્રસિદ્ધ હતા; બન્ને વીર્યવાન હતા; બન્નેને યેષ સાર
 થિઓ હતા. બન્નેનું તુચ્છ યુદ્ધ જોઈને જ ચેનાઓ
 તો વિસ્મયમાં પડી અને કોનો વિજય થશે એ વિચારે
 આખા જગતને મૂંઝવી દીધું. આ બન્ને વીરોનું કારણ

યુદ્ધ જોઈને અશ્વત્થામા દુર્યોધનની પામે પહોંચ્યો અને
 કહેવા લાગ્યો “ મહારાજ ! તમે હવે પ્રસન્ન થાઓ
 અને પાડવોની સાથે સંધિ કરી દ્યો વિરોધ કરવાનું
 હવે પહોંતું મૂકેલ. તમે પાડવો માથે સંધિ કરશો તો
 તમે જગતનું મહાન હિત કર્યું કહેવાશે ”

અશ્વત્થામાના આવા વચનો સાંભળીને દુર્યોધન
 નિશ્વાસ નાખતો બોલ્યો “ અશ્વત્થામા ! કર્ણની સામે
 યુદ્ધમાં અર્જુન ટક્કર ઝીલી શકે તેમ નથી; તો પછી
 સંધિ શા માટે કરવી ? આજે અર્જુન ઘણો થાકી
 ગયો છે એટલે કર્ણ તેનો આજે જ વધ કરશે ”

અશ્વત્થામા અને દુર્યોધન આ પ્રમાણે વાતચીત
 કરી રહ્યા હતા તે દરમિયાન કર્ણ અર્જુનનું યુદ્ધ તો
 ચાહુ જ હતું બન્ને પક્ષના યોદ્ધાઓ એકબીજાને
 ચાનકે ચડાવવા ખૂબો પાડવા હતા. કર્ણ બાણો મારીને
 અર્જુનને વીધવા માંડ્યો એમ જ અર્જુનને બાણો
 મારીને કર્ણને વીધવા માંડ્યો

એવામાં ભીમએન ગાથ ઉઘ્યો “ ઓ અર્જુન !
 આપણને આપેલા બધાં દુષ્ટોને મહારીને તું કર્ણને
 મારી નાખ. તેણે દ્રૌપદીને દુષ્ટ દીધું છે, આપણને
 નપુસક દેવા છે, માટે એનો વધ કરી નાખ અથવા
 મને કહે તો હું ગદાના પ્રહારથી તેને છૂદી નાખુ ”

ભીમના આવા વચનો સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો

“હે શ્રીકૃષ્ણ ! જગતનુ કલ્યાણ કરવા માટે તથા કર્ણને વધ કરવા માટે હું પ્રજ્ઞાજ્ઞને પ્રગટ કરું છું માટે હે દેવો ! મને અનુગ્રા આપો. ” એમ બોલી અર્જુને પ્રજ્ઞાજ્ઞને પ્રયોગ કર્યો પણ કર્ણે તરત જ એ અસ્ત્રનો નાશ કરી નાખ્યો, તેમ જ ભીમ, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ બાણો વડે પ્રહાર કર્યો. એટલે અર્જુનને ક્રોધ થયો અને તેણે કર્ણને પાડી નાખ્યો.

આ યુદ્ધમાં કોઈ વાર અર્જુન, કર્ણથી ચડી જતો હતો તો કોઈ વાર કર્ણ અર્જુનથી ચડી જતો હતો. કર્ણ અર્જુનના આ યુદ્ધની અશ્વસેન નામના નાગને ખજાર પડી એટલે એ કર્ણ પાસે આવ્યો, અને અર્જુન સાથે જૂનું વેર યાદ કરીને કર્ણની મદદે ચડ્યો. આ વખતે કર્ણે ખાસ અર્જુનને મારવા માટે જ સધરી રાખેલું પોતાનું સર્પમુખ બાણ સાધ્યું અને અર્જુનની સામે છોડ્યું પણ આ બાણનું શ્રીકૃષ્ણે નિશાન જુકાવ્યું એટલે તે અર્જુનની ડાક પર લાગવાને બદલે માત્ર તેનો મુઝલ લઈ ચાલ્યું ગયું અશ્વસેન નાગ ફરીથી કર્ણ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો. “ હું તમકનો પુત્ર અશ્વસેન છું ખાડક-હડનમાં મારી માતાને અર્જુને બાળી દીધી છે માટે મારે તેની સાથે વેર છે હું તમને આ યુદ્ધમાં સહાય કરવા આવ્યો છું ”

કર્ણે અશ્વસેનને જવાબ વાલ્યો “ અશ્વસેન ! હું

તારો ઉપકાર માનું છું પણ જીભના બળથી હું વિજય મેળવવા માગતો નથી આ એક શુ પણ આવા અનેક અર્જુનોને હું મારી શકું તો પણ તેવું કપટયુદ્ધ હું નહિ કરું ”

કર્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે અશ્વસેન પોતે જ પોતાની મેળે અર્જુન તરફ ધસ્યો પણ અર્જુને તેને કાપી નાખ્યો

હવે અર્જુને તો કર્ણ પર એક પછી એક એમ પ્રહારો કર્યે જ રાખ્યા, એટલે કર્ણ અત્યંત ધવાઈ ગયો, તેનો લાથો એક તરફ ઉડી પડ્યો, તેની મૂઠીઓ દીલી થઈ ગઈ અને તે પોતે મૂર્છાવશ થઈને રથમાં ને રથમાં ફળી પડ્યો

અર્જુને ધાર્યું હોત તો આ દશામા કર્ણને તે મારી નાખી શકત, પણ તેને તે ઠીક ન લાગ્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ હે પાંડુપુત્ર ! તું પ્રમાદ કેમ કરે છે ? આ કર્ણ જેવો ટટ્ટાર થયો કે તારી સામે જ ધસી આવશે માટે તું એને જલદી મારી નાખ ”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચનો સાંભળીને અર્જુને કર્ણ પર ફરીથી મારો ચલાવ્યો અને તેને રથ સહિત ઢાંકી દીધો. કર્ણ પણ અર્જુનથી એમ ગાબ્યો જાય તેવો ન હતો, તેણે પણ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ બંનેને વીધ્યા. પણ એટલામાં તો સહસા ક્રોધે કહ્યું “ હે કર્ણ !

પૃથ્વી તારા રથના પૈડાં ગળી બાય છે ” કર્ણને પેતાનો કાળ નજીક આવ્યો હોય એમ લાગ્યું તેને હવે પરશુ-રામનો શાપ માફ આવ્યો, અને અસ્તવિદ્યા કેમ બધે તેના મનમાથી ગળી જતી હોય એમ તેને લાગ્યું. આ બધું જોઈને કર્ણ જિજ્ઞાસુ થઈ ગયો, તેના ઘોડા બાહતમાં ચાલતા લથડિયાં ખાવા લાગ્યા, અને આખો કર્ણ બધે કે ચિથિલ થઈ ગયો. આ તરફ કર્ણના રથનું પૈડું વધારે વધારે ગળતું હતું એટલે કર્ણ રથ પરથી નીચે ઉતર્યો અને પૈડાને પૃથ્વીમાંથી બહાર કાઢવા લાગ્યો. રથનું પૈડું કાઢતા કર્ણ અર્જુનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો “ અર્જુન ! એક સુહૃદ્ તું યુદ્ધ કરતો થયી બ. પૃથ્વીમા ખૂચી ગયેલા આ પૈડાને હું બહાર કાઢું ત્યાં સુધી તું યોધી બ તારે મને આવી રીતે મારવો એ ધર્મ નથી ”

કર્ણનાં આવા વચનો સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ હે કર્ણ ! તું આ સમયે ધર્મને સંભારે છે તે સંભાળ્યની વાત છે આજ સુધી તમે સૌએ અનેક ન કરવાનાં ધંધા કર્યા ત્યારે ધર્મ કયા સંતાઈ ગયો હતો ? ”

શ્રીકૃષ્ણનાં આવા વચન સાંભળીને કર્ણને લજ્જા આવી અને તેણે તેનો કથો જવાબ આપ્યો નહિ. એટલામા તો અર્જુને અગ્ન્યાસને છોડ્યું પણ કર્ણ તેને શાંત પાડી હીધું ત્યાર પછી ખૂબ કોપે ભરાઈને

અર્જુને એક ઘોર બાણ છોડ્યું અને આ બાણે કર્ણનું માથું કાપી નાખ્યું. આ વખતે દિવસનો પાછલો ભાગ થઈ ચર્ચા થઈ ગયો હતો. કર્ણનું શરીર એકદમ પૃથ્વી પર ખસી પડ્યું. એટલે અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે પોતાના યજ્ઞ ક્રૂર્યા અને શલ્ય કર્ણના રથને તમા ઘોડાઓને લઈને ઊવણી તરફ પલાયન થઈ ગયો.

કર્ણના મૃત્યુથી કૌરવસેનામાં એવી ધાક પેસી થઈ કે અર્જુન કે શીમ બાણે પોતાના પર જ ધસી આવે છે એમ સૌ બીકને લીધે માનવા લાગ્યા, અને આખી કૌરવસેના નાસભાગ કરવા લાગી. દુર્યોધને નાસતા સૈન્યને રોકવા ઘણી મહેનત કરી પણ સૈનિકો રોકવા વિના નાસી જ ગયા.

આ તરફ કર્ણ પક્ષના સમાચારથી પાંડવોની ઊવણીમાં મોટો હર્ષનાદ થઈ રહ્યો, અને મહારાજ યુધિષ્ઠિર તો હર્ષથી ગાડા બની ગયા.

શાલ્યપર્વ

૧

કુર્ષુ પક્ષ્યો એટલે દુર્યોધનના પગ તો ભાગી જ
ગયા, એની આખે અધારા આવવા લાગ્યા અને જીવન
આખું હારી બેઠો હોય એમ ઘડીભર તે નિરાશ થઈ
ગયો. દરમ્યાન પડવો વધારે જોસમા આવી ગયા અને
ઠોરવસૈન્યને વીંછ મા લાગ્યા. શીમસેન ગઠાને હાથમાં
લઈને ઉતરી પડ્યો, સાત્યકિએ શકુનિ ઉપર ધસારો
કર્યો, અને શિખડી તથા દ્રોપદીના પુત્રોએ શકુનિની
પાછળ પડીને ચાખનાદ કર્યો. આથી ઠોરવસેના વધારે

હતાશ બની અને ચારે તરફ નાસભાગ કરવા લાગી !
આધી દુર્યોધન તેને હાકલ મારતો બોલ્યો. "અરે એ
વીરો ! આખી પૃથ્વી પર એવો એક પણ પ્રદેશ મને
દેખાતો નથી કે જ્યાં તમે નાસી જાઓ અને પાંડવો
તમને મારી ન નાખે. જુઓ, પાંડવોનું સૈન્ય હવે તદ્દન
ઓછું જ રહ્યું છે અને કૃષ્ણ તથા અર્જુન તદ્દન ઘાયલ
થયા છે, માટે જો ક્ષણભર ટકી રહીશું તો આપણે
વિજય જ છે " રાજા દુર્યોધનના આવા વચનો સાંભ-
ળીને કૌરવયોદ્ધાઓ પાછા સતેજ થયા અને દુર્યોધન
યુધિષ્ઠિર વગેરે સામે દોડી ગયો.

હરમ્યાન કૌરવસેનાનો હૃદયદ્રાવક દેખાવ જોઈને
કૃપાચાર્ય દુર્યોધનને કહેવા લાગ્યા. "મહારાજ દુર્યોધન !
યુદ્ધને શરૂ થયાં આજે સત્તર દિવસ થયા. હરમ્યાન
જેમના પર આપણે આ યુદ્ધનો બાર મૂક્યો હતો તેવા
સીમ, દ્રોણ, કર્ણ વગેરેએ શરીરોનો ત્યાગ કર્યો છે,
અને સીમ તથા અર્જુન આપણા સૈન્યને ડહોળી રહ્યા
છે માટે મહારાજ ! આ સમયે યુધિષ્ઠિરને નમી પડી
એ આપણે રાત્રી મેળવીએ તો તેમા જ આપણે શેષ
રહેલું છે માટે પાંડવો સાથે એકદમ સંધિ કરો અને
બાકી રહેલા આ યોદ્ધાઓના પ્રાણોને બચાવો. "

કૃપાચાર્યના આવા વચન સાંભળીને દુર્યોધન
બોલ્યો. "આચાર્ય ! આપ જે કહો છો તે મંથાર્ય છે,

પણ મને તે જ્યતુ નથી પાંડવો મારા તરફના વેરથી
 એવા ઉગ્ર બન્યા છે કે હવે તેઓ આ ક્ષણે સંધિ કરે
 તેમ મને જણાતું નથી ઉપરાત હું પણ મહારાજા કુજ
 સમુદ્ર પર્યંતની પૃથ્વીને મેં ભોગવી છે એનો એજ હું
 પાંડવોની કૃપા મેળવી રાજ્ય કેવી રીતે કરી શકું ?
 પાંડવોની સાથે આ વળતે સંધિ કરવી, એ મને સમયો
 ચિત જણાતું નથી મારા માટે આ લીધા, દ્રોણ, કર્ણ
 વગેરે પ્રાણ પામરીને રણમાં સૂતા અને આને હું
 ધ્યેયને પામ્યા વિના સંધિનો વિચાર કરે એ મને કેમ
 શોભે ? ”

દુર્યોધનના આવા વચનો સાંભળીને યોદ્ધાઓએ
 તેને સાબારી આપી, અને સૌ યાકી બધા હતા એટલે
 થોડી વાર સૌએ આશામ લીધા હવે કૌરવસેના માટે
 નવા સેનાપતિને નીમવાની જરૂર હતી કૌરવયોદ્ધાઓએ
 સમર્થ નેતાની માગણી કરી એટલે દુર્યોધન અશ્વત્થા-
 માની પાસે ગયો અને તેની સલાહ માગી, ત્યારે
 અશ્વત્થામા બોલ્યો. “આ શલ્યરાજા કુજ, દ્રુપ, તેજ,
 યશ અને લક્ષ્મી આદિ ગુણોથી અર્વોત્કૃષ્ટ છે માટે
 તેને જ આપણે સેનાપતિ બનાવે. પાંડવો પોતાના
 બાણોએ યાય છે છતાં તેમનો ત્યાગ કરીને તે આપણને
 સહાય કરવા આવ્યા છે તે તમે જાણો છો. ”

અશ્વત્થામાનો આ વિચાર બાણીને દુર્યોધન શ્રવ્ય

પાસે પહોંચ્યો અને જે હાથ બેડીને બોલ્યો “મદ્રરાજ ! તમે મારી સેનાના અધિપતિ થાઓ ”

દુર્યોધનના આવા વિવેકયુક્ત વચનો સાંભળીને શક્ય બોલ્યો “ કુરુરાજ ! તમે જે બાર મારા માથા પર મૂકવા માગો છો તેનો હું સ્વીકાર કરૂં છું મારા પ્રાણ, રાજ્ય અને ધન એ સર્વ તમારા માટે જ છે એમ સમજાવે હું પુરીથી તમારી સેનાનો અધિપતિ થઈશ ”

શક્યે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે દુર્યોધને ભર-સભામાં તેનો અભિષેક કર્યો અને કૌરવો પાછા આનંદમાં આવી ગયા હરમ્યાન શક્યના સેનાપતિ થવાના સમાચાર જાણી યુધિષ્ઠિરના મનમાં યૌદીક ચિંતા થઈ, પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમને શાંત કર્યા અને મોડી ગતે સૌ આરામ લેવા માટે નિદ્રાધીન થયા.

રાત પૂરી થઈ એટલે શક્યે સેનાની ગોળવણીના હુકમો છોડ્યા. શક્યે આજે સવતોભદ્ર નામનો વ્યૂહ રચ્યો અને પોતે વ્યૂહના મુખમાં જ દવચ પડેરીને ઉભો રહ્યો દુર્યોધન વ્યૂહના મધ્યમાં હતો, શકુનિ અને કૈતવ્ય દુર્યોધનની પાછળ હતા બીજા ગાંધુ પાડવોએ પોતાની સેનાના ત્રણ ભાગ કરી નાખ્યા, અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી અને સાત્યકિ એક એક ભાગને લઈને કૌરવો સામે ઉપડી ગયા અદારમાં દિવસનો સમય નીકળી ગયો તમે તમે ન હતો પાડવોએ આજે ૧૧ ગણો કર

વશતાબ્યે, એટલે થોડી વાર ટકી રહેલી દૌરવસેના વળી પાછી માર ખાતી પાછળ હઠવા લાગી અને લશ્કરમાં ભગાણુ પડયું. શલ્ય રાજાએ પોતાના રથને યુધિષ્ઠિરના રથ તરફ હુકાબ્યે અને બંને વીરોથી યુદ્ધભૂમિ થોડી ઊંઠી એટલામાં નકુળે કર્ણના પુત્ર ચિત્રસેનની સાથે યુદ્ધ આદર્યું અને તેનું મસ્તક ધડ પરથી ઉતારી લીધું. પોતાના બાઈને મરેલો બાણીને મહારથી સત્યસેન તથા કુપેષુ નકુળની સામે ઢોડી ગયા અને નકુળને બાણો મારીને વીધવા લાગ્યા; તેમણે નકુળને રથ વિનાનો કરી મૂક્યો, પણ નકુળ તો દ્રૌપદીપુત્ર સુતસોમના રથ પર ચડી બેસી અને બંને બાઈઓનાં માર્યા ધડથી જુદાં કર્યાં.

આ પ્રમાણે બંને સૈન્યો લડી રહ્યા હતા એવે વખતે શલ્યરાજા યુધિષ્ઠિર તથા ભીમના પર બાણોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો. પણ યુધિષ્ઠિર અને ભીમે શલ્ય ઉપર એવો મારો ચલાવ્યો કે ઉલ્ક, શકુનિ, અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા વગેરે સૌ ત્યાં એકઠા થઈ ગયા અને શલ્યનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. શલ્યે ભીમના સારથિને મારી નાખ્યો એટલે ભીમ હાથમાં ગદા લઈને નીચે ઉતરી પડ્યો અને એ ગદાથી કૃતવર્માના રથના ભૂદા બર્યા, તથા શલ્યના સારથિને મારીને નીચે પટકયો. ત્યાર બાદ રૂ. ય. અને ભીમનું ગદાયુદ્ધ શરૂ થયું, દુર્યોધને ચંદ્રિતાનન મારી

ગાયો, અને કૃપાચાર્ય ને કૃતવર્મા યુધિષ્ઠિર સાથે
સુદ્રમા દિતર્યા.

આને શત્રુ પરાક્રમ અદ્ભુત હતું મદ્રરાજની
સલાહક્રૂમા મથી પાડવો માત્ર મહારાઈ ગયા. શત્રુ
સાત્ત્વિકના ઘોડાઓને મારી નાખી તેને રથ વિનાનો
કર્યો, નકુળ સહદેવ તથા યુધિષ્ઠિરને બાણોથી વીંધ્યા,
સાત્ત્વિકને પણ સુદ્રમા મૂઝવ્યો. શત્રુનો આવો સપાટો
લેઈને પાડવો નાસભાગ કરવા લાગ્યા, પણ અર્જુને
તેમને ખાળી રાખ્યા. શત્રુ પોતાના લશ્કરને આ
પ્રમથે મારી નાખે છે એ લેઈને યુધિષ્ઠિરને ક્રોધ ચડ્યો
અને તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી. “આને હું મારા ભાગમાં
માર્ગ રહેલા આ શત્રુને મારીશ” હરમ્યાન ભીમ
દુર્યોધન સાથે જપાજપીયા ઉતર્યો, અને દુર્યોધનને છાતીમાં
પ્રહાર કરી તેને મૂર્છામાં નાખ્યો, તે વખતે જ તેના
સાચિનું માથું પણ ઠાપી લીધું આથી ઘોડાઓ પોતાની
મેજે રથને તથા દુર્યોધનને લઈને નાહા અને દોરવમેના
સવશીલ બની ગઈ

આ બાબત યુધિષ્ઠિર મહારાજ શત્રુ પર પોતાનો
રિય ચલાવી જમા હતા અને મદ્રરાજ પણ તેને મદ્ર
જવાબ આપતા હતા. આજરે યુધિષ્ઠિરે શત્રુના પદ
ઠાપી નાખ્યું, તેના ઘોડા તથા સાચિને માર્યા,
અને તેના પલ્લને ઠાપી નાખ્યો. પદ

અન્વત્થામા ત્યા આવી પહોંચ્યો અને શસ્ત્રને પોતાના રથમાં બેસાડી દૂર લઇ ગયો ઘડી પછી શસ્ત્રરાજા પ્રાંછે યુધિષ્ઠિર સન્મુખ આંચ્યો અને યુધિષ્ઠિરના ધનુષ્ય, ધ્વજ, ઘોડા, સારથિ વગેરેનો નાશ કરી સિંહનાક કરવા લાગ્યો. પણ શસ્ત્રને પાડવો એવો યુધિષ્ઠિરનો નિશ્ચય હતો તે નિશ્ચયને તેમણે વધારે મજબૂત કર્યો અને પોતાની પાસે એક ગ્યશક્તિ હતી તે શક્તિને શસ્ત્રની સામે ફેંકી એટલે શસ્ત્ર ગ્ય પરથી ધરણી પર ઢળી પડ્યો અને દીર્ઘ કાળની નિદ્રાને આધીન થયો શસ્ત્ર પડ્યો એ જાણીને તેનો નાનો ભાઈ યુધિષ્ઠિરની સામે ધસ્યો. એટલે યુધિષ્ઠિરે તેનું પલ્લુ માથું ઉતારી લીધું.

૨

શસ્ત્ર અને વિચિત્રકવચ બન્ને પડ્યા, એટલે દૌરવોમાં બગાણું પડી ગયું અને કુરુસૈન્ય અવળું મોડું કરી રણુમાંથી નાસવા માંડ્યું, તથા પાડવો વિજયનાક કરવા લાગ્યા. હવે પાડવો નાસભાગ કરતા મદ્ર યોદ્ધાઓ પર તૂટી પડ્યા અને દુર્યોધન, શકુનિ વગેરે તેમનો બચાવ કરતા આમતેમ ધૂમવા લાગ્યા દુર્યોધને પોતાના રથને સૈન્યના મોળારામાં ઉભો ન રાખતા પાછળ રાખ્યો. ભીમ સેન અને ધૃષ્ટદુમ્ન આ યોદ્ધાઓની પાછળ પડ્યા એટલે તેઓ પણ સામા થયા અને ભીમના રથને ઘેરી લીધો; પણ ભીમસેને તેમનો ધોનો ચક્કાર કરી નાખ્યો. બીજી

તરફ યુધિષ્ઠિરે પણ સપાટો ચલાવ્યો. જોટલે દુર્યોધન તેમની સામે ધસ્યો. આ વળતે સ્વેચ્છ રાજા શાસ્ત્ર હાથી પર બેસીને પાંડવો સામે ધસ્યો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથ, ઘોડા તથા સારથિના બૂકા કરી નાખ્યા, જોટલામાં શીમ, શિખડી તથા સાત્યકિ તેની મદદે આવ્યા. આ સૈની મદદથી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને શાસ્ત્રના હાથીનું ગઠસ્થળ તોડી પાડ્યું અને હાથી પર બેઠેલા શાસ્ત્રને સાત્યકિએ એક બાણ મારી તેનું મસ્તક કાપી લીધું.

ત્યાર પછી તો યુદ્ધ વધારે ભયંકર થયું અને ચારે-તરફ રમખાણ ચાલી રહ્યું. યુદ્ધની કપાળપીમા ફેરવો નાશ પામી ગયા. જોટલે યુદ્ધ શાંત બેસુ થવા લાગ્યું. જોટલામાં શકુનિએ હાકલ કરી “મહા બળવાન રાજા દુર્યોધન ક્યાં છે ?” શકુનિને સૈન્યમાંથી જ જવાબ મળ્યો. “રણના મધ્ય ભાગમાં આ રહ્યા પેલા મહા બળવાન દુર્યોધન મહારાજ.” તરત જ શકુનિ દુર્યોધનની પાસે પહોંચ્યો અને બોલ્યો. “હવે તમે પાંડવોના રથસૈન્યનો નાશ કરી નાજો.” શકુનનના આવા વચનો સાંભળીને ફેરવો પાછા ભેસમાં આવ્યા અને પાંડવો સામે ધસ્યા. આ તરફ હવે અર્જુન એકલો જ ફેરવસેનાનો કચ્ચરણાણ કાઢવા લાગ્યો. બીજી તરફ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુર્યોધનની સામે થયો અને તેને રથ વિનાનો કરી મૂક્યો, જોટલે તે એક ઘોડા પર બેસીને રણમાંથી

ચોડે દૂર ચાલ્યો ગયો. હરમ્યાન દૌરવધોદ્ધાઓ તો ટપોટપ પડ્યે જ જતા હતા અને દુર્યોધનની તપાસ દરવા છતાં તેનો પત્તો ન લાગવાથી નિમ્તેજ બની મૃત્યુ વશ થતા હતા આ વખતે જ ભીમસેને કૃતરાષ્ટ્રના અગિયાર પુત્રોને મારી નાખ્યા, અર્જુને સુશર્માને મારી નાખ્યો અને ભીમસેને સુહર્શનને યમ પાસે મોકલ્યો. દૌરવસૈન્યમાં ધીમે ધીમે લગાણુ ખૂબ જ વધી પડ્યું એટલે દુર્યોધન આગળ આવ્યો અને બોલ્યો. “હે મોદ્દાઓ! પાછા ફરો, પાછા ફરો.” શકુનિએ તથા તેના પુત્ર ઉલ્લુકે ભીમસેનની સામે ટક્કર લીધી પણ આખરે તો સહદેવે તે બંનેને મારી નાખ્યા. શકુનિ પડ્યો ત્યારે પાડવોએ મોટો જયનાદ ‘કર્યો’ અને સહ દેવને ધન્યવાદ આપ્યો.

૩

શકુનિ પડ્યો એટલે તો દૌરવસૈન્ય સાવ લાંબી ગયું, અને આખી રણભૂમિ પર ઉલ્લંઘ વેશન શેષ દેખાવા લાગ્યું એટલે દુર્યોધન બિચારો સૈન્ય અને વાહન વિતાનો એકલો શુ કરે? તેણે રણમાંથી નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. આખી રણભૂમિ પર તેણે એક લાંબી દ્રષ્ટિ ફેંટી પણ પોતાને મદદ કરે એવો કોઈ પુરુષ જોયો નહિ, એટલે અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાનો ધણી હાથમાં ગદા લઇને એકલો પગપાળો પૂર્વમાં આવેલા એ

શાસ્ત્રપદ

ધરા તરફ ચાલી નીકળ્યો ત્યા જઈને ધરામા સતાઈ
 યો આ જ વખતે જેમના વાહનો થાકી ગયાં
 હતા અને જેમના શરીરે ઘાયલ થયા હતા એવા કૃપા
 ચાર્ય, અશ્વત્થામા અને દૃતવર્મા દુર્યોધનને શોધતા શોધતા
 આ ધરા પાસે જ આવી પહોંચ્યા. પણ પાંડવોના અવાજે
 આવતા કોવાથી તેઓ ધરા પાસે ન રોકાતા ત્યાથી
 છાવણી તરફ ચાલી નીકળ્યા

ગૌરવ છાવણીમા તે રોકાઈ શરૂ થઈ ચૂકી હતી
 મીત્રોએ જઈને પૃથ્વીને ગળવી મૂકી હતી તેઓ
 બધી વૃદ્ધ પુરુષો સાથે હસ્તિનાપુર જવા નીકળી અને
 યુયુત્સુ આ બધાને લઈને યુધિષ્ઠિર તેમ જ શ્રીકૃષ્ણની
 પરવાનગીથી હસ્તિનાપુર જવા ઉપજ્યો

આ તરફ પાંડવોએ દુર્યોધનની ઘણી ઘણી વખાસ
 આકરી પણ ભાળ ન લાગી એટલે તેઓ પણ ચોતાની
 છાવણી તરફ વળ્યા. પાંડવો રણભૂમિને છોડીને ગયા
 પણ અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને દૃતવર્મા પાછા ધરા
 પાસે આન્યા અને દુર્યોધન રાત્રને ઢહેવા લાગ્યા "હુ
 રાજાના ઉઠો, પાણીમાથી બહાર નીકળો, અને અમારી
 સાથે રહીને યુધિષ્ઠિર સાથે યુદ્ધ કરો ઉઠો, પાણી-
 માથી બહાર નીકળો."

ચોતાના પક્ષના ત્રણ મહારથીઓના આવા વ્યવે
 સામગીને ધરાની અદરથી દુર્યોધન બોલ્યો "હુ વીર

પુરુષો ! આવા ભય કર સહારમાથી તમને ત્રણને બચેલા જોઈ છું તે માટે અહોભાગ્ય છે આપણે સૌ યાદેલા છીએ માટે મને સુદ્ધ કરવું રુચતું નથી જાણી રાત વિસામો હઈ આવતી કાલે રણમાં હું તમારી સાથે સુદ્ધ કરવા ઉભો રહીશ એ શકા વિનાની વાત છે ”

દુર્યોધનના આવા વચનો સાંભળીને અંશુમામાથી ન રહેવાયું જોટલે તે બોલ્યો “ હે રાજન્ ! ઉઠા આપણે અવશ્ય શત્રુઓને છતશું હું તમને સહાય કરું છું સુદ્ધમાં પાયાલોનો સહાર કર્યા વિના હું માટે ક્ષમ ઉતારવાનો નથી ”

આ પ્રમાણે તેઓ ચારે વાત કરતા હતા જોવામાં ઠેકઠાક પાશ્વિકો ત્યા પાણી પીવા માટે આવ્યા અને તેમણે ચારે જણાની આ વાત સાંભળીને પાંડવોને જણાવી પાંડવો તો દુર્યોધનને ચોષતા જ હતા, અને તેની તપાસ માટે તેમણે તો ચારે તરફ માણસો પણ મોકલ્યાં જ હતા; જોવામાં આ સમાચાર મળ્યા જોટલે તેમણે તો રથ બોલ્યા અને ટ્રેપાયન નામના તે ધણ પાસે આવી પહોંચ્યા. જોતજોતામાં પાંડવો તો રથના ગડગડાટ સાથે આવી લાગ્યા જોટલે આ ત્રણ મહારથીઓ બોલ્યા. “ પાંડવો આ તરફ આવતા લાગે છે તમારો તેમને પત્તો લાગી જાય જોવા જાયથી અમે અહીંથી દૂર ચાલ્યા જશું તમે અમને આજ્ઞા આપો. ”

આ પ્રમાણે ત્રણ મહારથીઓને દુર્યોધને રજા આપી અને પોતે જળને ચલાવી હથેને ધરામા સૂઈ રહ્યો

૪

આ બાબુ પાડવો ધરા પાસે પહોંચ્યા ત્યારે યુધિષ્ઠિરે જોઈયા “કેશવ! જુઓ, આ દુર્યોધન માયાથી અહર પેચી રહ્યો છે પરંતુ આણુ કપટ કરીને આજે તે મારી પાગેથી છૂટશે નહિ ” પછી મહારાજ યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા “ યુયોધન ! તારા કુળને મારી ન આવી તું જળાશયમા કેમ પેચી ગયો છે ? રાજન ! ઉભો થા, ઉભો થા, ને મારી સાથે યુદ્ધ કર ”

જ યુધિષ્ઠિરે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે પાણીમા રહ્યો રહ્યો દુર્યોધન જોઈયો “ હું પ્રાણના ભયથી અહીં આવ્યો નથી હું એકલો પડી ગયો હતો તેથી શાંતિ લેવા માટે મેં આ મ્યાનને પસંદ કર્યું છે જરા વિશ્વાસિ લીધા પછી અહીંથી ઉઠીને હું તમારા બધાની સાથે યુદ્ધ કરીશ. ”

તરત જ યુધિષ્ઠિરે જોઈયા “ અમે બધા તને ધણે સમય સલા શોધી રહ્યા છીએ. યુદ્ધમા પાડવોનો નાશ કરીને સમૃદ્ધિવાન રાજ્યને તું પામી ગયો તો અમારે હાથે મરણ પામીને પીરલોડને મેળવ ”

યુધિષ્ઠિરના આવા વચનો સાંભળીને દુર્યોધન બોલ્યો
 “ હે યુધિષ્ઠિર ! મારા સર્વ શાઈઓ તો મુદ્ધમા મરણ
 પામ્યા છે આને વિધવા બની ગયેલી આ પૃથ્વી પર
 રાજ્ય કરવાનો મને હિત્સાહ નથી રહ્યો યુધિષ્ઠિર ! હવે
 પાચાલોને અને પાંડવોને ભાગી નાખવાની આધા મને
 નથી એમ ન સમજ; પણ હવે મારે મુદ્ધ કરીને મૃત
 કરવું છે ? ક્ષીણ વગેરે સૌ મરી પરવાર્યા છે એટલે
 શૂન્ય એવી આ પૃથ્વી હવે બહે તારી જ થાય ! હવે
 હું મૃગચર્મ ધારણ કરીને વનમાં જ ચાલ્યો વૃષ્ણ
 હવે મને રાજ્ય પર પ્રીતિ રહી નથી આને હું મનુષ્યો
 વિનાનો થઈ ગયો છું એટલે ખુદ જીવંત પર પણ મને
 વૈરાગ્ય આવ્યો છે તું હવે જ તારી આશ્વિકા પહે-
 લેથી જ ક્ષીણ થઈ ગયેલી છે એટલે ક્ષીણ થઈ ગયેલી
 પૃથ્વીને તું સુખેથી લોગવ. ”

ધરામા રહેલા દુર્યોધનના આવા મર્મવચનો
 સાંભળીને યુધિષ્ઠિરે કહ્યું “ બાપ દુર્યોધન ! પાછીમા
 રહ્યો રહ્યો હવે આવું ન બોલ હું તારી આપેલી
 પૃથ્વીનું દાન લેવાનો નથી, પણ મુદ્ધમા તને જીવંત
 પૃથ્વીનો ઉપભોગ કરવાનો છું પણ હું તને એટલું
 સંભળાવી દઉં છું કે ગમે તેટલું કરીશ તો પણ હવે
 તું જીવતો છૂટવાનો નથી તે અગને હું જ દવામાં
 બાકી રાખી નથી, હવે ઉઠ, બહાર આવીને મુજ કર ”

અભાવથી જ કોઈ દુર્યોવન યુધિષ્ઠિરના આવા
 વચનો સામળી શક્યો નહિ જોટલે ધરામા રહ્યો રહ્યો
 નિશ્વાસ નાખવા લાગ્યો અને મનમાં નિશ્ચય કરતો જોડ્યો.
 “તમે સૌ રહો અને વાહનો પર બેસીને અહીં આવ્યા
 છો ત્યારે હું જોડ્યો છું, ચાકી ગયેલો છું, રથ વિનાનો
 છું અને મારા ઘોડાઓ પણ માર્યા ગયા છે તમે બધા
 સશસ્ત્ર છો ત્યારે મારી પાસે જોકે પણ શસ્ત્ર નથી મટે
 હે યુધિષ્ઠિર! મારી સાથે ધર્મયુદ્ધ કરવું હોય તો તમે
 બધા જોકે જોકે યદ્યપે મારી સામે યુદ્ધ કરવા આવો
 મને તમારામાંથી કોઈના બચ નથી હું કૌપાયમાન
 યદ્યપે યુદ્ધમાં ઉત્તો રહીશ ત્યારે હું જોડ્યો જ તમને
 સૌને પૂરો પડીશ જોમા મને શકા નથી યુધિષ્ઠિર!
 તમે સૌ સ્થિર યદ્યપે ઉભા રહો જોટલે તમને મારીને
 હું બીજા, દ્રોણ, ધર્મ વગેરેના ઋણમાંથી મુક્ત થાઉં ”

દુર્યોધન આટલું જોલીને અટક્યો જોડ્યો યુધિ-
 ષ્ઠિર જોડ્યા “વાહ, વાહ! આજે તું ધર્મયુદ્ધને ગરા-
 બર સમજે છે જો સાચી વાત છે આજે હું તને કહું છું
 કે તને જે પ્રિય હોય તે આયુધ લઈને તું જોડ્યો
 અમારામાંના કોઈ જોડ્યો સાથે જ યુદ્ધ કર, અને અમે
 બધા પ્રેક્ષકો તરીકે જ જોઈ જાણુ ઉભા રહેશું હે
 વીર! તને બીજું પણ કહું છું અમારામાંથી કોઈ

એકનો પણ બે તુ વધ દરીયા તો તને હમ્મિનપુરું
રાખ્ય મળશે.”

આ સાલજીને પ્રસન્ન થયેલો દુર્યોધન બોલી ઉઠ્યો.
“તમે મને કોઈ એક જ સૂરવીરને મુઢ માટે આપો.
આયુધોમા તો હું ગદાને જ સ્વીકારું છું તમારામાંથી
કોઈ એક મારી સાથે પગપાળો ગદામુઢ કરે.”

દુર્યોધને આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે યુધિષ્ઠિર બોલ્યો.
“હું સુયોધન! તુ એક વાર પાણીમાંથી તો બહાર નીકળ
અને પુરુષ થઈ જા. હું જ તારી સાથે ગદામુઢ કરે.”

દુર્યોધન યુધિષ્ઠિરના આવાં વચનો સાલજીને ક્રોધ
મારવા લાગ્યો. તેણે પાણીને એકદમ ખળખળાવી મૂક્યું
અને પાણી બહાર આપ્યો, તથા ઢોળા ફાડીને પાંચોને
શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો. “પાડવો! માઠ રાખજો
હમણા જ તમે અને સર્વ પાણીનો મારે હાથે મરણ
પામી થમલોકમા જવાના છે.”

આમ કહેતો દુર્યોધન હાથમાં ગદા લઈને પૃથ્વી
પર ઉત્તો રહ્યો પાડવોએ સોનાથી મહેલુ દ્રવ્ય અને
સોનાથી મહેલો એક ટોપ દુર્યોધનને પહેરવા માટે
આપ્યા તે તેણે પહેર્યા અને બોલ્યો. “તમારા બધા
જાઈઓમાંથી ગમે તે એક મારી સાથે મુઢમા ઉતરો.
જેની ઇચ્છા હોય તે ગદાને લઈ લ્યો.”

આ પ્રમાણે વાતચીત થાકતી હતી તે દરમિયાન

શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરને કપકો આપતા હોય તેમ કહેવા
લાગ્યા. “ હે રાજા ! આ દુર્યોધન ગદાયુદ્ધમાં તમને,
અર્જુનને, નકુળને કે સહદેવને પસંદ કરશે તો તમારી
ગી દશા થશે તે તમને ખબર છે ? વગી ‘અમારામાથી
કોઈ એકનો તુ નાશ કરીશ તો તને હસ્તિનાપુરની
ગાદી મળશે. ’ એવું બોલીને તમે કેવું મોઢું સાહસ
કરી બેઠા છો ? ગદાયુદ્ધમાં તમે કોઈ દુર્યોધનની સામે
ટક્કર ઝીલી શકો તેમ નથી આ યુદ્ધમાં દુર્યોધન સામે
ટક્કર લઈ શકે તેવો એક ભીમસેન છે, પણ ભીમસેન
પણ દુર્યોધન બેટલો કુશળ નથી ” આ પ્રમાણે કહેતા
શ્રીકૃષ્ણ ખેડ કરવા લાગ્યા એટલે ભીમસેન બોલી ઉઠ્યો.
“ શ્રીકૃષ્ણ ! તમારે ખેડ કરવાની જરૂર નથી હું આજે
દુર્યોધનને મારીને દૃતાર્થ થઈશ; માટે ચિંતા ન કરો ”

આમ કહી ભીમસેન ગદા ઉઠી કરીને ઉભો થયે
અને તેણે દુર્યોધનને હાકલ કરી ઘડીબર તો ભીમસેન
દુર્યોધન એકબીજાના પૂર્વનાં સ્મરણો કરીને ક્રોધવચનો
કહેવા લાગ્યા અને પછી તરત જ યુદ્ધમાં લેટ્યા પાડવો
એક જાણુ પ્રેક્ષકો તરીકે જ બેઠા હતા ધરાણર આ જ
વખતે બળરામ પોતાના વહાલા શિષ્યોનું ગદાયુદ્ધ
બેવાને માટે યાત્રા કરતા કરતા ત્યાં આવી ચડ્યા એટલે
શ્રીકૃષ્ણ તેમનો સત્કાર કર્યો પછી કવાહા પડા કરી
નાખે એવું યુદ્ધ શરૂ થયું

જગલમા બે મહોન્મત હાથીઓ એક બીજાની સાથે લડે, અથવા તો ચોમાસાનું લીલું ઘાસ ચરીને કાઢી જાયેલા બે આગલાઓ એકબીજાની સાથે લડે તેમ બીમસેન અને દુર્યોધન એકબીજા સાથે લડવા લાગ્યા. ઠોઠ ઠોઠથી ગાળ્યો બલ તેમ ન હતો; બન્ને એક બીજાને મારતા, નીચે પાડતા, મૂર્છિત કરતા, તાલુખે ચડતા, બેભાન કરતા લડ્યા જ કરતા હતા; એટલે ઠાણુ જીવશે અને ઠાણુ હારશે તે કહેવું બાંધે મુશ્કેલ હતું. બીમ દુર્યોધનનું આણુ અનિશ્ચિત પુલ્લ બેઠને અર્જુન પોત ગજરાયો અને જલદી પગિણામ આવ એવી ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. ધડીબર તો એને એમ પણ લાગ્યું કે કદાચ દુર્યોધન બીમસેનને પટકી નાખશે એવામા અર્જુન બીમસેનને સજા કરવા માટે પોતાની ગાળી સાથળ ઠોડી એટલે બીમે તરત જ દુર્યોધનની ઠાળી સાથળ પર ઘા કર્યો. આ ઘાથી દુર્યોધન લાંગી ગયો અને ચરત્રી પર ઢબ્યો.

૫

દુર્યોધન પગો એટલે પાડવો ખૂબ આનંદમા આવી ગયું; અને બીમ તો છેક તેની પાને જઈને તને અનેક મેદા મારવા લાગ્યો, તેના મસ્તકને ઠાળા પગપા એક લા. મારી, તેન જ મસ્તક પર પોતાનો પગ નાખ્યો.

ભીમસેનના આ કૃત્યને જોઈને યુધિષ્ઠિર જોલ્યા.
 “ ભીમનેન ! તુ જોના મસ્તકને લાત ન માર દુર્યોધન
 ગમે તેમ પણ એક રાજા છે, અને આપણો સગાંધી છે ”

આ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર ભીમસેનને ઠપકો આપતા
 હતા ત્યાં ખીલ ખાણુ પ્રેક્ષક વર્ગમાંથી બળદેવ બળ-
 ભળી ઉઠ્યા અને જોલ્યા. “ જો ભીમ ! તને ધિક્કાર છે,
 ધિક્કાર છે ! તે દુર્યોધનને નાભિની નીચના ભાગમાં
 પ્રહાર કર્યો છે, તે ગદાયુદ્ધના નિયમોથી વિરુદ્ધ છે
 ભીમસેનનું આ કાર્ય ખરી રીતે ગદાના યુદ્ધશાસ્ત્રનું
 અપમાન છે અને મારાથી તે સહન થઈ ન શકે ”
 એમ જોલતા બળરામ પોતાનું હળ ઉગારીને ભીમસેનની
 સામા દોડ્યા પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમને અટકાવ્યા અને સમ
 જાવીને ખાત પાડ્યા પણ તેથી બળરામના મનનું સમા
 ધાન તો ન જ થયું તે તરત જ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા,
 અને દારકા તરફ રવાના થયા.

આ તરફ પાંડવોએ હર્ષમાં આવી જઈને શ પનાદો
 કર્યા અને દુર્યોધનને તેના આજ મુખીના દૃત્યેનું સ્મરણ
 આપતા વાક્યો જોલવા લાગ્યા. પણ શ્રીકૃષ્ણે તમને
 ઠકા પાડતા જણાવ્યું “ આ દુર્યોધન જેવું મુએલા
 જેવો જ છે, માટે આવી ઉશ વાણીઓ સલામતીને તેને
 વિશેષ મારવો એ આપણને ઇજાતુ નથી આજ તે
 ભાંગી પડેલા લાકડા જેવો જ થઈ ગયો છે આપણે સૌ

હવે રથના બેસી જઈએ અને ચત્વર આપણી છાવણી તરફ ઉપડી જઈએ ”

૬

ત્યાર પછી પાંડવા કુરુક્ષેત્રની છાવણી તરફ ગયા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખાંદી, દ્રૌપદીના પુત્રો વગેરે પોતપોતાની છાવણી તરફ ચાલ્યા. પાંડવા દુર્યોધનની છાવણી તરફ પહોંચ્યા અને રવમાથી ઉતરના હના એન્હામા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું “ અર્જુન ! તું તારા ગાડીવને અને અથવા ભાથાએન ઉતારી નાખ, અને તું પણ પ્રથમ રથ પડથી ઉતરી જા તારા ઉતારા પત્રી હું રથ પરથી ઉતરીશ ”

શ્રીકૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે અર્જુન રથ પરથી પડેલો ઉતર્યો અને પછી શ્રીકૃષ્ણ ઉતર્યા. તરત જ અર્જુનનો મહારથ ભડભડાટ બળવા લાગ્યો, એટલે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ અર્જુન ! આજે તારૂં જીવનકાર્ય પૂરૂં થયું તથી તારો આ દિવસ ગયે બચ્ચ મર્ય ગયો છે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! તમારા વિજય થયો તે બહુ શ્રાદ્ધ થયું હે યુધિષ્ઠિર ! હવે તમારે જે કાર્યો કરવાનાં બાકી હોય તે કરી નાખો. ” શ્રીકૃષ્ણના આવા વચનો સાંભળીને યુધિષ્ઠિર મગ્નચિત્ત થઈ ગયા અને બોલ્યા “ મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ ! તમારી કૃપાથી જ અમે આ સફટોને પાર ઉતર્યા છીએ એમા શક નથી. ” આમ બોલતા યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણને નની પગા અને પછી સૌ કૌરવ છાવણીમા દાખલ થયા

આ તરફ દુર્યોધનને લીમસેને અધર્મથી ભરી નાખ્યો છે એવા ઉડતા સમાચાર સાંભળીને અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને કૃતવર્મા દુર્યોધન પાસે હોતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. દુર્યોધન લોહીલોહાણુ થઈને પૃથ્વી પર તરફડિયા મારતો હતો, તેની આસપાસ માસ ખાતારા પક્ષીઓ ટોળે મળ્યા હતા, તેના નેત્રો ફાટેલા જેવા થઈ ગયા હતા. દુર્યોધનની આવી દશા જોઈને આ ત્રણેય મહારથીઓ લગભગ બેભાન થઈ ગયા અને રથપગથી હેઠા ઉતરીને તેની સામે જોતા પૃથ્વી પર બેઠા એવામા આશ્ચર્ય ઉભરાઈ જતા નેત્રોવાળો અશ્વત્થામા બોલ્યો “મહાગજ દુર્યોધન! પૂર્વે તમે સર્વના રાજા હતા ને આખી પૃથ્વીને આજ્ઞા આપી રહ્યા હતા તે જ તમે આ નિર્જન વનમા આજે એકલા પડ્યા છો! આ બધું શું થયું? જુઓ તો ખરા, કાળનો કેટલો ગંધો ફેરફાર!”

આ પ્રમાણે બોલતા અશ્વત્થામાને જોઈને દુર્યોધને પોતાના બંને નેત્રોને હાથવડી લાપ્સ્યા અને બોલ્યો “વિધાતાએ લોકોને માટે આવો જ ક્રમ નિર્માણ કર્યો છે પણ આનંદની વાત તો એ છે કે આપાત્ત પ્રસંગે પણ હું યુદ્ધમાંથી પાછો હવ્યો નથી તમે મારા મરણનો શોક ન કરો, ઉલટું તમારે તો આ વખતે

આનંદિત થવું થટે છે કે હું ક્ષત્રિયોના ઉત્તમ મરણને પામ્યો છું ” આટલું કહીને દુર્યોધન બાલકો બંધ થયો, તેની આંખો આમુઓથી ભરાઈ ગઈ, અને કંઈ રૂંધાઈ ગયો. દુર્યોધનના આવા વચનો સાંભળીને પ્રાત કાળના અગ્નિ જેવા અશ્વત્થામા ખળભળી ઉઠ્યો અને બોલ્યો. “ રાજન્ ! પાડવોએ અધર્મ કરીને મારા પિતાને મારી નાખ્યા તે વખતે મને આટલો બધો સતાપ થયો ન હતો. રાજા ! હું સત્ય કહું છું, હું સોગમપૂર્વક કહું છું કે આજે વાસુદેવના દેખતા હું બધા પાપાણીને યમરાજને ઘેર મોકલીશ. માટે હે રાજા ! મને આ કામ માટે તમે રજા આપો ”

મનને આનંદ આપે એવા અશ્વત્થામાના આ વચનો સાંભળીને દુર્યોધન બોલ્યો “ હે કૃપાચાર્ય ! જળથી ભરેલો એક કળશ મારી પાસે સત્વર લાવે. ”

રાજાની આજ્ઞા ચતાવેત કૃપાચાર્ય એક કળશમાં જળ ભરીને લાવ્યા એટલે દુર્યોધને કહ્યું “ હે યદ્ધ શ્રાક્ષણ ! હું તમને આજ્ઞા આપું છું કે તમે અશ્વત્થામાને સેનાપતિપદે અભિષેક કરે. ” રાજાનું આ વચન સાંભળીને કૃપાચાર્યે અશ્વત્થામાનો સેનાપતિપદે અભિષેક કર્યો એટલે અશ્વત્થામા દુર્યોધનને લેટીને ત્યાંની નીકળી પડ્યો.

સૌપ્તિકપર્વ

૧

આ રીતે મહારાજ પામેથી નીકળ્યા પછી અન્ક-
ત્યામ, કૃપાચાર્ય અને કૃતવર્મા દક્ષિણ દિગ્ગતરક્ષા
અને સૂર્યાસ્ત વળતે છાવણી સમીપ આવી પહોંચ્યા
ત્યાર પછી આ લોકોએ પાઠવોની નેનાએ બધા પડાવ
નાખ્યો હતો તેની સમીપના પ્રદેશમાં જ મુખ્ય દર્યો
અને પાઠવોના સળંગમાં જ વિચાર નલાવવા લાગ્યા.
એવામાં પાઠવોની ગર્જનાઓ સાલગીને તેઓ પૂર્વ તરફ

નાહા. ત્યાં તેમણે એક ઘોર વન ભેટું સૂર્યાસ્તનો સમય થઈ ગયો હતો તેથી ઘડીભર ત્યાં વિચારતિ લઈ ઘોડાઓને પાપ્પી પાવા તેમણે તે ઘોર વનમાં પ્રવેશ કર્યો. આ વનમાં ચાલતા ચાલતા તેમણે એક વડતુ ઝાડ ભેટું એટલે તેઓ બધા ઝાડ પાસે જઈને રથ પરથી ઉતરી પડ્યા અને ઘોડાઓને છૂટા મૂકી લઈ પાસેના જંગલમાં સ્નાન કરી આવ્યા.

રાત શરૂ થઈ ચૂકી હતી એટલે આ ત્રણેય જણ વડના થડ પાસે બેસીને મહાયુદ્ધની વાતો કરતા કરતા નિદ્રાવશ થવા લાગ્યા. કૃપાચાર્ય ને કૃતવર્માને શોક અને શ્રમનો વધારે થઈ લાગ્યો હતો એટલે તેઓ તે તરત જ નિદ્રાવશ થઈ ગયા, પણ અશ્વત્થામાને જિજ્ઞાસા આવી નહિ એ તે ક્રોધ અને વેરના ક્રૂદાઈ મારતો એ ઘોર જગલને ભેળા લાગ્યા. એવામાં એક વડલા પર એકઠા થઈને રહેતા કાગડાઓને ધ્રુવડ ઊંઘમાં ભારી નાળતું હતું તેના પર તેની નજર ગઈ ધ્રુવડને આ પ્રમાણે રાત સૂતેલા કાગડાઓ પર વેર વાળતું બેઠને અશ્વત્થામાએ વિચાર કરી લીધો. “આ ધ્રુવડે મને ઠીક ઉપદેશ આપ્યો. હું પણ આ જ રીતે સૂતેલા પાચાલોનો વધ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞાને સિદ્ધ કરૂં પાઠવોનો નાશ કરવાનો બીજો કોઈ ઉપાય છે જ નહિ.”

આ પ્રમાણે પોતાનો નિશ્ચય કરી લઈને અશ્વ

ત્યામાએ કૃપાચાર્યને તથા કૃતવર્માને જગાડ્યા આ બન્ને લાઇએ અશ્વત્થામાનો વિચાર જાણીને શરમાઈ ગયા, અને તેને કશોય ઉત્તર આપી શક્યા નહિ, એટલે અશ્વત્થામા આસુ પાડતો બોલ્યો “ રાજા દુર્યોધનને શત્રુઓએ કપટથી માર્યો છે વળી ભીમએને મૂર્ધાભષિકા રાજના માથાને પગથી કચર્યું છે પાડવોએ આપણે કોરવોનો મહાસ હાર કરી નાખ્યો છે માત્ર આપણે ત્રણ જ એ ઘોર સ હારમાથી બચી ગયા છીએ માટે હવે આપણે એકાદ મહાકાર્ય કરવું બોધ્યો.”

અશ્વત્થામાના આવા વચનો સાંભળીને કૃપાચાર્ય બોલ્યા “ હે અશ્વત્થામા ! તારૂં કહેવું મેં સાંભળ્યું છે હવે તું મારૂં કહેવું થોડુંએક સાંભળ આપણે રાજા દુર્યોધન અર્ચસ્થાન હતો, અદીર્ઘદર્શી હતો, મૂઠ હતો અને અસમર્થ પણ હતો. છતાં વિચાર કર્યા વિના તેણે આવા મહાયુદ્ધનો આરંભ કર્યો. આને આપણા પર આવી પડેલા સકટથી મારી જીવિ એટલી બધી બહેર મારી ગઈ છે કે હું મારા પોતાના દયાળુના સબધમાં લેશ માત્ર પણ વિચાર કરી શકતો નથી માટે આપણે ત્રણે જણા ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી અને વૈદુરની સલાહ લઈને તે પ્રમાણે કાર્ય કરીએ, એવો મારો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે ”

કૃપાચાર્યના આવા વચનો સાંભળીને અશ્વત્થામા

વધારે ફાંચો અને બોલ્યો. “આજે મેં તો મારો પોતાનો નિશ્ચય કરી લીધો છે અઢાર દિવસના મુદ્દને અતે આજે પાચાલો રાત્રિએ સ્વસ્થ થઈને સૂશે ત્યારે હું તેમની છાવણી પર હુમલો કરીશ અને તેમને મારી નાખીશ, એટલે હું કૃતકૃત્ય થઈશ ”

અશ્વત્થામાના આવા વચનો સાંભળીને કૃપાચાર્ય બોલ્યો. “હે અશ્વત્થામા ! શત્રુઓનું વેર લેવાની તને જે બુદ્ધિ સૂઝી છે તે સારી છે પણ અત્યારે રાત્રિનો સમય હોવાથી તું આરામ લે; તારા ધનુષ્ય અને ક્વચને અત્યારે ઉતારી નાખ. આવતી કાલે સવારમાં અમે બન્ને જણુ તારી પાછળ મુદ્દ કરવા આવશું તારો થાક જરા ઉતરશે અને તને નિદ્રા મળશે એટલે સ્વસ્થ થઈને તું શત્રુઓનો અવશ્ય વધ કરી શકીશ અશ્વત્થામા ! આજની રાત તો જરૂર તારે આરામ લેવો બોધ્યો. ”

પોતાના મામાના આવા વચનો સાંભળીને દાદા જોળ આંખોવાળો અશ્વત્થામા બોલ્યો. “મામા ! આજે નિદ્રા આવે ક્યાથી ? મારે રામરામ વ્યાપી રહેલો ક્રોધ માગી નિદ્રાનો સત્વર નાશ કરી નાખે છે મારું મન આજે વ્યથ થયું છે પાચાલો મુદ્દ વળતે તો શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના રક્ષણ તમે હોય છે, એટલે ઈંદ્ર પણ તેમને મારી શકે તેમ નથી મહારાજાની કથનીએ મારા હૃદયને બાળીને ખાખ કરી નાખ્યું છે એટલે

શ્રીમદ્ધર્મ

હવે તો હું પાંચાલોનો ચહા કરીશ ત્યારે જ મને
જપ વળશે ”

આ પ્રમાણે કહીને પ્રતાપી અશ્વત્થામાએ તરત જ
રથમાં બોડા લેડી દીધા, એટલે વળી પાછા કૃપાચાર્ય
બોલ્યા. “ અશ્વત્થામા ! તે રથ શા માટે બેઠો ? તે
આ વખતે શું કરવા ધાયું છે ? ”

મામાના આવા વચનો સાંભળીને ક્રોધાયમાન થયેલો
અશ્વત્થામા બોલ્યો. “ મામા ! પાપી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હું આજે
પશુની માફક છૂદી નાખીશ મામા ! કૃતવર્મા ! તમે બંને
જણા કવચોને પહેરી દ્યો, તસ્વાર ધનુષ્ય હાથમાં લઈ દ્યો,
અને છાવણીના દરવાજામાં ઉભા રહી મારી વાટ બુઝો ”

આ પ્રમાણે કહીને અશ્વત્થામા રથમાં બેઠી ગયો
અને કૃપાચાર્ય તથા કૃતવર્મા તેની પાછળ પાછળ ગયા

૨

અશ્વત્થામા રથમાં બેઠીને પાડવોની છાવણીના
દરવાજા પહોંચ્યો અને ત્યાં જઈને મહા મહેનતે અંદર
પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કરતા કરતા તેણે કૃપાચાર્યને અને
કૃતવર્માને કહ્યું. “ હવે હું આ છાવણીમાં દાગની પેઠ
પૂમવાનો છું તમે બંને જણા અહીં દરવાજા ઉભા
રહો અને કોઈ પણ મનુષ્ય આવતો બહાર છટકી ન
જાય તેવી દાગણી રાખો ”

કૃપાચાર્યે અશ્વત્થામાને હજીયે સમજાવ્યો અને આવું ઘોર કર્મ કરવાની ઘણી ના પાડી પણ તે એકનો બે ન થયો.

અશ્વત્થામા છાવણીને ઠરવાળે આવીને અહર પેસવા લાગ્યો પણ આજે છાવણી પર સપ્ત ચોકી પહેરે હતો એટલે અહર પ્રવેશ કરતા અશ્વત્થામાને ભારે સુસ્કેલી પડી પણ આખરે તે અહર પેઠો અને સ્ત્રીધો જ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્યાં રતો હતો ત્યાં ગયો અહાર દિવસના સુષ્કને અતે આજે નિરાતે સૂતેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અશ્વત્થામાએ પગની લાત મારીને જગાડ્યો, અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પથારીમાંથી ઊભો થવા જાય છે ત્યાં તો તેના વાળ પકડીને તેને પૃથ્વી પર પટક્યો ત્યાર પછી તરત જ અશ્વત્થામા તેની છાતી પર ચડી બેઠો અને તેના કંઠ દબાવવા લાગ્યો આ વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જુગળાઈ જવાથી મોટી ઝૂમો પાડવા લાગ્યો, પોતાના નણે વડે અશ્વત્થામાને પ્રહાર કરવા લાગ્યો અને સાવ સપડાઈ ગયો ત્યારે બોલ્યો “આચાર્યપુત્ર ! મને જલદી મારી નાખો, વિલંબ ન કરો. તમારા શસ્ત્રથી મૃત્યુ પામીને હું પવિત્ર લોકમાં જઈશ ”

પણ અશ્વત્થામાએ “તને શસ્ત્રથી મારવો ચોખ્ખું જ નથી ” એમ કહ્યું અને પોતાના પગની પાનીઓથી જ તેના મર્મસ્થાનોમાં પ્રહાર કરવા લાગ્યો.

ધૃષ્ટદ્યુમ્નની મરણની ચીસો સાંભળીને આસપાસ
સૌ બગી ઉઠ્યા એટલે અશ્વત્થામા પોતે તળુની બહાર
આવ્યો હવે અશ્વત્થામા રથમાં બેઠીને ચારે તરફ
ધમવા લાગ્યો, મોટા મોટા યોદ્ધાઓને પટકવા લાગ્યો,
ઉત્તમૌજ, યુધામન્યુ વગેરેને ચગપુરમાં મોડ્યા અને
નાના મોટા અનેક સૈનિકોને મત્યુ સમીપમાં મૂકી દીધા.

મામા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મરેલો સાંભળીને દ્રૌપદીના પાંચે
પુત્રો અશ્વત્થામાની સામે ધસ્યા પણ અશ્વત્થામાએ
તે પાંચેને વીઝી નાખ્યા દ્રૌપદીના પુત્રોને આ પ્રમાણે
મારી નાખ્યા પછી અશ્વત્થામા શિખડી સામે ધસ્યો
અને તરવારના એક જ ધાથી તેનું માથું ઉઠાવી દીધું;
અને દુપડ રાજના પુત્રો, પૌત્રો, મુહુરો વગેરે જે જે કોઇ
જીવતા રહી ગયા હતા તે સર્વને મારી નાખ્યા.

આ પ્રમાણે તે ઘોર રાત્રિમાં પાંચાલોનો અને શિખ
દીનો સહાર કરી અશ્વત્થામા ચુપચાપ છાવણીની બહાર
આવ્યો અને કૃપાચાર્ય તથા કૃતવર્માને મળીને તેમને
સેથો ભેટતા ભેટતા અશ્વત્થામા બોલ્યો “ મેં આજે
સર્વ પાંચાલોનો, દ્રૌપદીના પુત્રોનો, શિખદીનો તથા
મરતા બચેલા મત્સ્યયોદ્ધાઓનો સહાર કરી નાખ્યો છે;
માટે આપણે આ શુભ સમાચાર આપણા રાજા જીવતા
હોય તો તેમને જાણાવીએ.”

કૃતવર્મા ને કૃપાચાર્યે પણ દરવાજા પાસે ઉભા

રહીને છાવણીમાંથી બહાર નાસતા હજારો મોદાઓને કાપી નાખ્યા હતા, એટલે જો રીતે તેઓ પણ પોતાને દૃતાર્થ માનતા અશ્વત્થામાની સાથે દુર્યોધન બ્યાં પગો હતો ત્યાં જવા નીકળ્યા.

૩

રાજા દુર્યોધનના દેહમાં જરા જરા પ્રાણ ટકી રહ્યા હતા તે બેભાન સ્થિતિમાં હતો અને લોહી ઝોકતો હતો; તેની આસપાસ હિંસક પશુઓ ફરતા હતાં. હસ્તિનાપુરના ધણીને આવી દીન દશામાં પડેલાં બેઇને આ ત્રણેય મહારથીઓ કહ્વાત કરવા લાગ્યા અને કરજ વચનોથી રૂઢન કરવા લાગ્યા.

બેભાન બેવી દશામાં પડેલા દુર્યોધનને ઉઠાડે અશ્વત્થામાએ કહ્યું “મહારાજ દુર્યોધન! તમે હજી જીવતા છો તો તમારા કાનને ધ્રુણ આપે એવું થોડું એક સાક્ષી. પાંચ પાડવો, શ્રીકૃષ્ણ અને સાત્તકિ આ સાત જ જણા પાડવપક્ષમાં બચવા પામ્યા છે આપણા પક્ષમાં કૃપાચાર્ય, દૃતવર્મા ને હું એમ ત્રણ જણા જીવતા રહ્યા છીએ આને દ્રૌપદીપુત્રને, દુપદના પુત્રને, સર્વ પાંચાલોને, અને સર્વ મત્સ્યોને મેં અધારી રાતમાં હતલ કર્યા છે ધૃષ્ટદુમ્નને મારીને મેં આને માથે પિતૃઋણ બનાવ્યું છે ”

મનને પ્રસન્ન કરનારા અશ્વત્થામાના આવા વચનો સાંભળીને દુર્યોધન પાછો સહેજ જાનમા આવ્યો અને ઘોઠાએક આખરી વચનો બોલ્યો “આજે તમે, કૃપા-ચાર્યે ને કૃતવર્માએ મારૂં જે કાર્ય કર્યું છે તે સીધું, કર્યું કે તમારા પિતાએ કર્યું ન હતું હુદ્ર કૃષ્ણદુન્નને તથા શિખડીને આજે તમે માર્યા એથી મારી જાતને હું ઈંદ્ર સમાન માનુ છું તમારૂં કહ્યાણુ થાઓ. હવે આપણે સ્વર્ગમા પાછા મળશું ”

આ બોલતા બોલતા દુર્યોધનના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા, અને આ ત્રણેય મહારથીઓ દુર્યોધનને છેવટનું આલિંગન આપીને પોતાના રથમા બેસી ત્યાંથી વિદાય થયા.

૪

આ તરફ રાત પૂરી થઈ એટલે કૃષ્ણદુન્નને સારથિ ધર્મરાજ વગેરે જ્યાં સૂતા હતા ત્યાં ગયો અને તેમને બધી હકીકત નિવેદન કરી આ મહાસ્રજારની હકીકત સાંભળીને યુધિષ્ઠિર પૃથ્વી પર પડી ગયા અને દરજી વિલાપ કરવા લાગ્યા તેમનું મન વિવલ થઈ યુ, તેમની આખોમા આમુઓ ઉલગયા, અને તેમનું શરીર મૂળવા લાગ્યું આ સ્થિતિમાંથી સહેજ ગ્રાત થઈને તે બોલ્યા. “નમુજા ! તું અહીંથી જા અને બિચારી દ્રૌપદીને અહીં તેડી લાવ.”

દ્રૌપદીને આ સમાચાર મળતા જ તે કાવરી બાવરી બની ગઈ અને નકુળના રથમાં બેસીને ત્યાં આવી. દ્રૌપદી તો ક્રોધ અને ચોકથી દૂનવી હતી તે રહી રહી બોલી “ મહારાજ ! તમારા પુત્રોને યમને સોંપીને તમે સમગ્ર પૃથ્વી સંપાદન કરી તે બહુ ઠીક કર્યું હશે તમે પૃથ્વીનું રાજ્ય લોગવબો. તમે આ સુદ્ધમા કુશળ રહ્યા તે ઠીક થયું, કેમ ? પૃથાના પુત્ર ! શું બોલી નાખુ એમ થઈ જાય છે આજે શોક મને બાળી રહ્યો છે આ પાપી અશ્વત્થામાને આજે તમે મારી નહિ નાખો તો હું આ સુદ્ધક્ષેત્રમાં જ અનશનવ્રત લઈને બેસીશ અને અહીં જ મરીશ ”

આ પ્રમાણે બોલીને દ્રૌપદી ત્યાં જ બેસી ગઈ એટલે યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા. “ દ્રૌપદી ! આપણા પુત્રો તો ક્ષત્રિયોનું મૃત્યુ પામ્યા છે અશ્વત્થામા તો અહીંથી ઘણે જ દૂર મહા ઘોર વનમાં ચાલ્યો ગયો છે ”

યુધિષ્ઠિરે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે દ્રૌપદી બોલી “ મારા સાલગવામાં આવ્યું છે કે અશ્વત્થામાના માથા પર તેના જન્મથી જ એક દિવ્ય મણિ રહે છે તમે સુદ્ધમાં એ પાપીને મારીને તેનો મણિ અહીં મારી પાસે લાવો. બીમસેન ! આજ સુધીમાં તમે જ માફ રક્ષણ કર્યું છે તેમ આ વખતે પણ તમે જ અશ્વત્થામાને મારી નાખો ”

દ્રોપદી આ પ્રમાણે બોલી ઝેટલે બળવાન શીમસેન અશ્વત્થામાનો વધ કરવા માટે રથમાં ચઢી ગયો અને ઘોડાઓને એકઠાં દોડાવી મૂક્યા હરમ્યાં શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને જણાવ્યું “આ શીમસેન અશ્વત્થામાને મારવા માટે એકલો જ દોડ્યો બચ છે તે ઠીક નથી દ્રોણાચાર્યે અશ્વત્થામાને પ્રહારોનો ઉપદેશ ઠયો છે અને મનુષ્ય પર તેનો ઉપયોગ ન કરવો એવી સખ્ત ભલામણ કરી છે, છતાં અશ્વત્થામા દુષ્ટ અને ચપલ મનોવૃત્તિવાળો છે એટલે આપણે શીમસેનનું રક્ષણ કરવાની જરૂર છે” આ પ્રમાણે બોલીને શ્રીકૃષ્ણ રથ પર ચડ્યા અને તમની સાથે જ યુધિષ્ઠિર ને અર્જુન ચડ્યા “મસેન કોધનો માર્યો એકલો ગ્યને દોડાવ્યે જતા હતા તેને આ લોકો પહોચી ગયા.

એટલામાં આ લોકોએ ગંગાના તીર પર બેઠેલા વેદવ્યાસને લેયા અને તેમની પાસે જ શરીરે ધૂળથી ખરડાયેલા પાપી અશ્વત્થામાને પલ્લુ લેયો અશ્વત્થામાએ શરીરે ધી ચોપડયું હતું અને દર્શના વસ્ત્રો પહેરી લીધા હતા.

અશ્વત્થામાને દ્વરથી લેઈને શીમસેને ત્રાડ મારી “હસો રહેજે, પાપી ! હસો રહેજે ” પાડવોને આ પ્રમાણે આવતાં લેઈને અશ્વત્થામા ગણરાટમાં પહોચે અને પ્રહારોનો પ્રયોગ કરવાનું પાર્યું એણે દર્શની એક સળી

લઈને પ્રજ્ઞાસુત્રુ ાય તન ક્યું અને ‘ આ અસ્ત્ર પાડવોઃ
વિનાશ કરનાર થાઓ ’ એવો સંકલ્પ કરીને તે છોડ

પ્રજ્ઞાસુત્રુ છૂટયુ એટલે તેમાંથી ચારે તરફ અર્ધ
પ્રકટ થવા લાગ્યો, અને પૃથ્વી, પર્વતો, વનો વગેરે
કંપાવવા લાગ્યો. અશ્વત્થામાના પ્રજ્ઞાસુત્રની સામે અર્જુન
પણ ‘ આ અસ્ત્રનો હું પ્રયોગ કરૂં છું; તેથી પ્રથમ
આચાર્યપુત્રનું, પછી મારૂં પોતાનું, અને પછી માર
સર્વ ભાઈઓનું કલ્યાણ થાઓ ’ એવો મગજ સંકલ્પ
કરીને પ્રજ્ઞાસુત્રને છોડયુ આ બંને પ્રજ્ઞાસુત્રો સામસામા
જગતને કંપાવવા લાગ્યા એટલામા જગતના કલ્યાણને
અર્થે ભગવાન નારદ અને વ્યાસ આગળ આવ્યા અને
બોલ્યા. “ આજ સુધીમા પૃથ્વી પર ઘણા મહારથીઓ
ચંપ ગયા, પણ મનુષ્યો પર કોઈએ આ અસ્ત્રનો પ્રયોગ
કર્યો નથી હે વીરો! તમે બહુ ગ્રાહ્ય ક્યું.”

આ બે મુનિઓને બોધને અર્જુનને પોતાનું અસ્ત્ર
તરત જ પાછું ખેંચી લેવાનો વિચાર કર્યો. મુનિઓને
નમસ્કાર કરતો અર્જુન બોલ્યો. “ મેં મારૂં અસ્ત્ર લોક
કલ્યાણનો સંકલ્પ કરીને છોડયુ છે હું તો મારા અસ્ત્રને
પાછું ખેંચી લઉં છું, પણ આ પાપી અશ્વત્થામા અમને
આળી નાખશે.” એમ કહી અર્જુનને પોતાના પ્રજ્ઞાસુત્રને
તો તરત જ પાછું ખેંચી લીધું અશ્વત્થામાએ પણ આ
બે મુનિઓને બોધને પોતાનું અસ્ત્ર પાછું ખેંચી લેવાનો

પ્રયત્ન કર્યો પણ તેનો પ્રયત્ન ફાગટ થયો. એટલે હીન થઈને તે બોલ્યો “હું મુનિ! પાડવોના ભયથી જ મેં આ અસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો છે હવે હું એને પાછું ખેંચી લેવા શક્તિવાન નથી ‘આ અસ્ત્ર પાડવોનો વિનાશ કરે’ એવો સંકલ્પ કરીને જ મેં આ પ્રયોગ કર્યો છે, એટલે આ અસ્ત્ર આજે પાડવોનો વિનાશ જ કરશે. મેં ક્રોધમા આ પાપકર્મ કર્યું છે પણ હવે એનો ઉપાય રહ્યો નથી ”

આ પ્રમાણે કહી અશ્વત્થામા શાંત થયો અને વ્યાસમુનિ બોલ્યા. “અર્જુન! કલ્યાણસૂત્ર કલ્પથી જ અસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો છે, અને હવે તો તને પાછું પણ ખેંચી લીધું છે. મારે તું પણ તારું અસ્ત્ર પાછું ખેંચી લે. તારો ક્રોધ શાંત થાઓ અને પાડવોનું કલ્યાણ થાઓ. તારા માથામા જે આ મલિન છે તે તું પાડવોને આપી દે એટલે તારૂં વગર મોતે મોત જ થયું માની પાડવો તને છૂવતો જવા દેશે ”

વ્યાસમુનિના આ વચનો સાંભળીને અશ્વત્થામા બોલ્યો “આપ લે આશ્વા કરો તો મારે પાગલી નેહાએ. આ જ્ઞો ગણિ અને આ જ્ઞો હું પોતે માત્ર મેં છોડે ની દર્શની સુગી પાડવોની ખીના ગર્હ પડ પડ્યો. પ્રયોગ કરતા અસ્ત્રનો ઉપસહાર કરવા હું અસમર્થ છું, તેથી જ મારે આમ કરવું પડે છે ”

આ પ્રમાણે કહીને અશ્વત્થામાએ પ્રહારોનો અભિ-
મન્યુની સગર્ભા સ્ત્રી ઉત્તરા પર પ્રયોગ કર્યો એટલે ક્રોધા-
ચમાન થઈને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. “દુષ્ટ અશ્વત્થામા! આવી
બાળહત્યા કરતા તને શરમ ન આવી? દુષ્ટ! બા, તું એકલો
જ નિર્જન પ્રદેશમાં ભટક્યા કરજો બા, દુષ્ટ! બા ”

૫

આ પ્રમાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોની સાથે મહિ-
લોને દ્રૌપદી પાસે આવ્યા અને સીમસેન દ્રૌપદીને
મહિ આપતો બોલ્યો. “અશ્વત્થામા પ્રાણલુ હોવાથી
અને ગુરુપુત્ર હોવાથી અમે તેને છોડતો છોએ છો
દેવી! તેના હથિયારો છૂટી ગયા છે, તેના યશનો તો
નાશ થઈ જ ચૂક્યો છે, માત્ર તેનું શરીર જ નિર્માલ્ય
જેવું હવે બાકી રહ્યું છે ”

સીમના આવા વચનો સાંભળીને દ્રૌપદીએ મહિ
હાથમાં લીધો અને યુધિષ્ઠિરને ધાન્ય કરવા માટે તે
આપ્યો. પછી દ્રૌપદીએ પોતે લીધેલા અનશનવ્રતનો
ત્યાગ કરી લીધો અને પાંડવો તથા શ્રીકૃષ્ણ આ આખા
પ્રકરણનો આવો અંત આવ્યો તેથી રાજ થયા.

શ્રોપવં

૧

પોતાના મો પુત્રો મરી ગયા એ સમાચારથી
મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર દીન થઈ ગયા, અને એ વિચારમાં
ને વિચારમાં દેવળ મૃદ બની ગયા અને ઘડીભર તો
ભેભાન બની ગયા પાછળથી જ્યારે જ્ઞાનમાં આવ્યા
ત્યારે તે મોટેથી રડવા લાગ્યા અને જાજ મુખી પોતે
તથા દુર્યોધને જે પાપો કરેલા તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા
લાગ્યા “અરેરે ! સભાની વચ્ચે આવીને શ્રીકૃષ્ણ મને

ઘણું ઘણું કષ્ટ હોય છે તમે વેર ન કરો અને તમારા પુત્રને વશ રાખો, પણ મેં દુર્ભતિએ શ્રીકૃષ્ણનો મના કર કર્યો તેનું જ ફળ હું આજે લોગણ છું ”

આ પ્રમાણે પોતાના અને દુર્યોધનના જીવનના અનેક પ્રસંગો સંભારીને ધૃતરાષ્ટ્ર શોક કરવા લાગ્યા ત્યારે સંજયે તેમને ધીરજ આપી, પણ ધૃતરાષ્ટ્રને શોક તો સાગર ખળભળે તેવો. ધૃતરાષ્ટ્રને શોકમાં હોવાને કારણે વિદુર આગળ આવ્યા અને બોલ્યા “હે રાજા! ઈંઠા, ઉભા થાઓ આમ પૃથ્વી પર શું પડ્યા છે? ધીરજ લાવીને મનને સ્થિર કરો. પદાર્થો માત્ર નાશવત છે એ તમે ક્યા નથી જાણતા? જન્મ્યું તે જવાનું જ છે એ નક્કી છે, તો પછી શોક શા માટે કરો છો? તમારા પુત્રો તો વીરગતિને પામ્યા છે તેથી તેમનો શોક કરવો યોગ્ય નથી માટે તમે મનને સ્થિર કરો, શાવ કરો, અને શોક ન કરો.”

વિદુરના આવા વચનો સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્રને કાંઈક ધીરજ આવી પણ વળી પાછા દુરત જ પુત્રો સાંભરવાથી તે ધરણી પર હળી પડ્યા અને વિલાપ કરવા લાગ્યા. “અરેરે! ધક્કાર છે આ મનુષ્ય જન્મને! મારા પર આજે મોટું દુઃખ આવી પડ્યું છે હવે મારા પ્રાણનો ત્યાગ કર્યા વિના હું આ દુઃખમાંથી નીકળી શકીશ નહિ.”

આ પ્રમાણે બોલતા ધૃતરાષ્ટ્ર મૂંઝવેમાં ગયા.

એટલે વ્યાસે તેમને કહ્યું “ બેટા ધૃતરાષ્ટ્ર ! સામળ મનુષ્ય માત્ર નાશવત છે તે તું બાણ છે કૌરવોનો સહાર થવાનો જ હતો, માટે તારે શોક ન કરવો જોઈએ હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ બાળતમા તો દેવ જ બળવાન નીવડ્યું છે તું પાડવો પણ કૃપા કરી આજે તારા પ્રાણ ધારણ કરી રાખ તારા શોકાશ્રમે આજે શાત રાખ, અને પાડવોને અપયશ ન આપ ”

આ પ્રમાણે કહી વ્યાસ ત્યાંથી વિદાય થયા એટલે સજયે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું “ મહારાજ ! હવે શોકનો ત્યાગ કરી તમારા પુત્રો, પૌત્રો તથા વડીલોના ત્રેતકાર્ય કરાવો આમ પડ્યા રહેવાથી શો લાભ છે ? ઉઠો, ઉભા થાઓ શોકમા પડ્યા રહીને આ સર્વની મન્થોત્ક્રિયાઓનો લોપ કરવો ઉચિત નથી ”

ત્યાર પછી વિદુર પોતે માધારી, કુલી અને બીણ સ્ત્રીઓને તેડવા ગયા અને બધી સ્ત્રીઓ નડતી રડતી સ્થા આવી પહોંચી વિદુર પોતે પણ વિદુર બની ગયા પણ મનને વશ રાખી સ્ત્રીઓને શાત પાડવા લાગ્યા, અને તેમને સૌને લઈને નગરની બહાર નીકળ્યા આ સ્ત્રીઓએ પોતાના સુદર કેથોને વીંખી નાખ્યા હતા, પોતાના અલકારોને ઉતારી નાખ્યા હતા, દમ્પ અદેક વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું અને રણસેત્ર તરફ બેઝાકળી ફોડી જતી હતી આ બધી સ્ત્રીઓની દાકકા એટલી

બધી ભયાનક થઈ પડી કે બાણે પ્રલયકાળ આવી
લાગ્યો હોય એવો ભાસ થવા માગ્યો

૨

દરમ્યાન ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે હસ્તિનાપુરથી એક કોસ
જેટલે આબ્યા ત્યાં કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય અને અશ્વત્થામા
તેમને આવી મળ્યા. પ્રજાચક્ષુ મહારાજને લોધને
એ ત્રણે જણા ગળગળા થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા
“હે મહારાજ ! તમારો દુર્યોધન યુદ્ધમાં વીર તિને
પામ્યો છે અમારા ત્રણ સિવાય તમારું બધું સૈન્ય ખપી
ગયું છે દેવી ગાધાગી ! તમારા કોઈ પુત્રે પડતા પીક
દેખાડી નથી, કોઈએ મરતા સુધી શત્રુને બે હાથ
એડીને નમન કર્યું નથી અમે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદીના પુત્રો
વગેરેનો નાશ કરી નાખ્યો છે, અને હવે અમે નાસી
જઈએ છીએ મહારાજ ! અમને આજ્ઞા આપો. તમે શેક
ન કરતા ” આ પ્રમાણે કહીને આ ત્રણેય જણાએ
ધૃતરાષ્ટ્રની પ્રવક્તૃતા કરી અને ઘોડાઓને વેગથી મારી
મૂઠ્યા કૃપાચાર્ય હસ્તિનાપુરને માર્ગે ગયા, કૃતવર્મા
દ્વારકા તરફ ગયો અને અશ્વત્થામા વ્યાસના આશ્રમ
તરફ રવાના થયો.

૩

આ તરફ યુધિષ્ઠિરને સમાચાર મળ્યા કે કાકા

ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોના પ્રેતકાર્ય કરવા માટે હસ્તિનાપુરની બહાર નીકળ્યા છે એટલે તે પોતે કાકાને મળવા માટે બાઇઓની સાથે સામા ગયા શ્રીકૃષ્ણ, સાત્યાક અને યુયુત્સુ તેમની પાછળ હતા, દ્રૌપદી પણ પાચાલ રાજની સ્ત્રીઓને સાથે લઇને યુધિષ્ઠિરની પાછળ ચાલી યુધિષ્ઠિર ગગાને કઠે આવ્યા ત્યાં તો વિદ્વજ યયેલી દીટાડીઓની પેઠે આક્રંદ કરતી સ્ત્રીઓને અવાજ ગગનને લેહી નાળવા લાગ્યો. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તો ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે પહોંચી જઇને તેમના ચચ્છુમા નમી પડ્યા, ત્યારે બીજા પાડવો પણ કાકાને ધર્મપૂર્વક પ્રણામ કરવા લાગ્યા, અને ધૃતરાષ્ટ્રે પણ મનમા પ્રીત ન હતી છતાં શિષ્ટાચારને અનુસરીને યુધિષ્ઠિરને આલિંગન આપ્યું આ વખતે ધૃતરાષ્ટ્રના મનમા તો એમ જ હતું કે હું ભીમસેનને કયરી નાણુ તો કીક પણ ભીમસેન એમ સપાટામા ચી રીતે આવે ?

શ્રીકૃષ્ણ ધૃતરાષ્ટ્રને ધીરજ આપતા બોલ્યા " તમે શોક કે ક્રોધ ન કરો પાડવો બિચારા અપરાધી નથી એમણે તો લડાઈ ન થવા માટે ઘણું ઘણું કર્યું પણ દુર્યોધનને જ ઉધી મતિ થઈ ત્યાં શું કરવું ? આમા દાગની જ બલિહારી છે "

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચનો સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્રના મનનું સમાધાન થયું ત્યાર પછી પાડવો શ્રીકૃષ્ણની

સાથે ગાધારી પાસે ગયા ગાધારી પુત્રોના નાશથી વિદ્વજ યર્ધ ગયા હતા તેથી પાંડવો નજીક આવ્યા ત્યારે બોલ્યા “હું પાંડવોની ઈર્ષ્યા કરતી નથી પણ પુત્રશોકથી મારું મન વિદ્વજ ઘની ગયું છે દુર્યોધન યુદ્ધમાં જતી વખતે આશીર્વાદ લેવા આવ્યો ત્યારે મેં પોતે જ કશું હતું કે ‘યતો ધર્મસ્તતો જય ।’ જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે છતાં આજે પુત્રોના જવાથી મને અશાંતિ થઈ છે શ્રીકૃષ્ણ ! તેમાં પણ તમારા દેખતાં લીમસેને દુર્યોધનને નાભિના નીચેના ભાગમાં પ્રહાર કર્યો એમ સાબળ્યું છે ત્યારથી તો મારું મન વશ રહેતું જ નથી ”

ગાધારીના આ વાક્યો સાંભળીને લીમસેન બહુ દીલો થઈ ગયો અને નમ્રતાથી બોલ્યો. “પૂજ્ય માતાજી ! દુર્યોધનના સળધેમાં મેં જે કાંઈ અધર્મ કે ધર્મ કર્યો હોય તેની તમારે ક્ષમા આપવી જોઈએ મેં દુઃશાસન પર વેર લીધું તેમાં પણ દ્રૌપદીની તેણે ભરસામાં લાજ લીધી એ જ વાત મને ખટકતી હતી બાકી માતા ! તમારે મારા પર કેવો ન કરવો જોઈએ ”

ગાધારી બોલ્યા “ઓ લીમસેન ! તે અમારા રોએ પુત્રોને મારીને !વજ્ય મેળવ્યો, પણ તેમાંના એક, જેણે અફય અપરાધ કર્યો હોય તેને પણ છવતો કેમ ન રહેવા દીધો ? ઓ તાત ! મારા પુત્રોના કાળ રૂપ એવા તે મારા માત્ર એક જ પુત્રને છવતો રાખી

પીપર્વ

સાત્રધર્મનું પાલન કર્યું હોત તો મને આવું દુઃખ
ચાત નહિ "

શ્રીમતેનને આ પ્રમાણે કહી ગાધારીએ તરત જ
પૂછ્યું " રાજા યુધિષ્ઠિર ક્યા છે ? " એટલે યુધિષ્ઠિર
ધૂળતા વૃજતા તેમની પાસે આવ્યા અને જો હાથ ભેડી
મીઠા વચનો બોલવા લાગ્યા " તમારા પુત્રોનો નાશ
કરનાર ઘાતકી યુધિષ્ઠિર આ રહ્યો જરી રીતે હું જ
શાપને યોગ્ય છું માટે મને શાપ આપો. "

આ પ્રમાણે બોલીને યુધિષ્ઠિર ગાધારીના ચરણમાં
પડ્યા ત્યારે ગાધારીએ આખ પર બાધેલા પાટાના
અતરમાંથી રાજાની આગળીઓના ટેરવા પર નજર
નાખી કે તે જ કણે યુધિષ્ઠિરના મુઠર નખો એકદમ
નિસ્તેજ થઈ ગયા ! યુધિષ્ઠિરના નખોને કાળા થઈ
ગયેલા જોઈને અર્જુન બચનો માર્યો શ્રીકૃષ્ણની પાછળ
પાછા ગયો અને બીજા પાડવો આમતેમ નાચી ગયા.

થોડી વારે ગાધારીનો કોપ ચાંત થયો એટલે
પાડવો ત્યાંથી કુતી પાસે ગયા પોતાના પુત્રોને ઘરે
લાગે કાળે જોઈને તેની આખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યા
એટલામાં તો પુત્રોના વિનાશથી કુખી થયેલી દ્રૌપદી
રડવા લાગી એટલે કુતીએ તેને ચાંત પાડી અને જ
ગાધારી પાસે ગયા ગાધારીએ પણ દ્રૌપદીને પોતા
હાથેલા આંખોને ટાવી જમ કરી

૪

ત્યાર બાદ પાંડવો અને ગાધારી આદિ કુરુક્ષેત્રીએ
 મૃતરાષ્ટ્રને તેમ જ શ્રીકૃષ્ણને આગળ કરીને કુરુક્ષેત્રમાં
 જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને આ સ્ત્રીઓએ પોતાના
 માર્યા ગયેલા પુત્રો, ભાઈઓ, પિતાઓ તેમ જ પતિ
 ઓને જોયા એટલે તેમના શરીરો બેભાન થઈ ગયાં
 અને કેટલીએક તો પૃથ્વી પર જ પછડાઈ પડી ! આ
 વખતે ગાધારીએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું “હે વાસુદેવ ! જુઓ,
 આ અનેક વીરમાતાઓ અને વીરપત્નીઓ રડારોળ
 કરી રહી છે તે તરફ નજર કરો. હું પોતે તો આ
 રણક્ષેત્રને જોઈને બળી જઈ છું ; મારી નજરે આ મારી
 પુત્રવધૂઓ ઉભે સાહે કંઠળી રહી છે, આના કંઠા
 વધારે મને બીજી કયું દુઃખ સોઈ શકે ? માથવ !
 મેં પૂર્વજન્મમાં મહા ઘોર પાપ કર્યું હશે એટલે જ
 આજે મારે આ જોવું પડે છે ”

આ પ્રમાણે બોલતા ગાધારી ચાલ્યા જતાં હતાં
 એવામાં તેમણે મરણ પામેલા દુર્યોધનને જોયો એટલે
 પૃથ્વી પર પછડાઈ પડ્યા થોડી વારે જ્યારે તેમને બાન
 આવ્યું ત્યારે તે ખુસકે ખુસકે રડીને વિલાપ કરવા લાગ્યા.
 “હા બેટા દુર્યોધન !” પછી થોડી વારે શોકાવેગને જરા
 અટકાવી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું “વાસુદેવ ! મને દુર્યોધનનો
 શોક નથી થતો એટલો મહારાજ મૃતરાષ્ટ્રનો શોક યાવ

૧૫૬

મહારાજ આજે દયાજનક સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છે
 મારી આ પુત્રવધૂ આજે દુર્યોધનનું અને લક્ષ્મણનું માથું
 જોળામાં લઈને આકંઠ કરે છે તે માગથી નેત્રું જઈ નથી
 વાતુંદેવ ! જુઓ, પેલો મારો હુ શાસન મૂતો લીએ તેને
 યુદ્ધમાં મારી નાખ્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેનું
 લોહી પણ પીધું છે શ્રીકૃષ્ણ ! આ રહ્યો મારો વિકર્ણ
 આ રહ્યો સિંહ સરખો તેજસ્વી અભિમન્યુ આ પડ્યો
 મહારથી કર્ણ આ વૃષ્ણેનની માતા બિયાગી રહીગીને
 પણ હવે તો ચાકી ગઈ છે આ રહ્યો મારો જયદ્રથ.
 બેટા જયદ્રથ ! હું મારી હુ શલાને અનાથ મૂકી ચાલતો
 થયો બેટા ! તને આ વખત પાડવોએ ન હોયો
 શ્રીકૃષ્ણ ! જુઓ આ નકુળનો મામો શલ્ય, આ ભગદત્ત,
 આ લીલમ પિતામહ અને આ દ્રોણાચાર્ય; અને આ રહ્યો
 આ મહાસહારનું મૂળ મારો ભાઈ શકુનિ આ શકુનિએ
 જ મારા પુત્રોને બમાવીને આ દયા દરી છે ! ”

આ પ્રમાણે એક પછી એક યોદ્ધાને ભેટા અને
 કરુણ વિલાપ કરતા ગાધાગી મૂર્તિ જાણને પૃથ્વી પર
 પડ્યા અને ભેલાન થઈ ગયા દરીથી ત્યાં તેમને
 ભાન આવ્યું ત્યારે તેમના અગોમા દોષ વ્યાપી ગયો,
 અને આ મહાસહારનો ગધો દોષ શ્રીકૃષ્ણનો જ છે
 એમ જણાવાથી તે બોલ્યા “ઓ જર્ણન ! પાડવો ને
 કૌરવો પરસ્પર લડી મુન્ના પણ તમે તેમના નાશની

શા માટે ઉપેક્ષા કરી ? તમે તેમને રોકવાને સમર્થ હતા છતાં તમે ઉપેક્ષા કરીને તેમને છડવા દીધા છે માટે હું તમને શાપ આપુ છું કે તમે તમારા બધુઓનો સહાર કરનારા થઈ પડશો જેમ આજે ભરતકુળની સ્ત્રીઓ રોકકળ કરે છે તેમ જ તમારી યાદવ સ્ત્રીઓ એક દિવસ રોકકળ કરશે ”

ગાધારીનાં આવા ઉશ્મ વચનો સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ જરાય રીસ ન કરતા ઉઘટા હસતે બહારે બેઠ્યા. “ દેવી ગાધારી ! જે યવાનુ જ તેને તમે શાપ દ્વારા બહાર કઢ્યું છે યાદવો પણ નાશ પામવાના જ છે એમ હું બોલ રહ્યો છું દેવી ! ઉઠા, ઉઠા, હવે શોકને દૂર કરો. ”

પ

ત્યાર પછી મહારાજ કૃતરાષ્ટ્રની આજ્ઞાથી ત્યાં મરણ પામેલા પુરુષોનાં શબોને અગ્નિસંસ્કાર કર્યા અને એક પછી એક વીર પુરુષને સભારી સભારીને પાછીનો અર્ધ આપ્યો. આ વળતે એક તરફ વીર માતા કુવી પોતાના પુત્રોને કહેવા લાગ્યા “ પાઠવો ! આ સુતપુત્ર કહ્યુંને પણ તમે અજાણિ આપો, એ કહ્યું તમારો જ્યેષ્ઠ ભાઈ હતો. સૂર્યના સબધથી એ મારી કૂંજે જ અવતર્યો હતો. ”

માતાના આવા વચનો સંભળીને મુષિઠિર છઠ્ઠ
ધર્મ જયા અને બોલ્યા “માતા! કર્ણની આખી વાત
શ્રુત રાખીને તમે અમારો નાશ કર્યો છે! કર્ણ અમારો
જ લાઈ છે એમ અમને આજે જાણર પડે છે તેથી
પહેલેથી જ જો જાણર હોત તો અમે તેને અનુસરીને
જ ચાલત, અને આ મહા ઘોર વિનાશ કદાચ અટકી
પણ જાત.”

આ પ્રમાણે બોલીને પાડવોળે કર્ણને પણ જલ
પ્રદાન કર્યું અને પછી સૌ જગાઠાં સ્નાન માટે ગયા.

શાંતિપર્વ

૧

કુંભ પોતાનો જ ભાઈ હતો અને તેનો ચોતે વધ
ઠર્યો, એ ખબર પડતાં યુધિષ્ઠર મહારાજને અતિશય
સ્તોભ થયો. અને આજે હવે યુદ્ધનો ઉદ્ધાસ ઠટા પડ્યો
ત્યારે તો લોહીથી ખરડાયેલ હાસ્યનાપુરનો મુઝટ માથે
પહેરતા યુધિષ્ઠિરને બ્રહ્માન ઉપજી, અને મનમાં થઈ
આબ્સુ કે આવા રાજ્યના કરતાં વનવાસ જ દોષ છે
પણ આખરે ભીમ અર્જુન વગેરેના આશ્રિત થી અને

વ્યાસ તેમ જ શ્રીકૃષ્ણના સમજાવવાથી યુધિષ્ઠિર શાત થયા, શોકનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાના ભાઈઓની સાથે તેમણે હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

યુધિષ્ઠિર હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા ત્યાં સમસ્ત પ્રજાએ તેમને હર્ષથી વધાવ્યા અને આખા નગરે આ પ્રસંગના માનમાં બારે મોટી ધામધૂમ કરી મૂકી પણ આ વખતે જ સન્યાસી વેશે આવેલા દુર્યોધનના મિત્ર ચાર્વાક રાક્ષસે જાહેર સભામાં જ યુધિષ્ઠિરની નિંદા કરી, તથા સગાઓને માર્યા ખાતર તેમને અનેક કડવા વચનો સંભળાવ્યા પણ સભામાં બેઠેલા વ્રાજાઓએ ચાર્વાકને ઓળખી કાઢ્યો અને તિરસ્કાર કરી તેનો નાશ કર્યો.

૨

ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યાભિષેક થયો યુધિષ્ઠિરને બે પડખે મણિમય આસનો પર બીમ અને અર્જુન બેઠા. એક તરફ સેનાથી મહેલા તિહાયનો પર નકુળ અને યહુદેવને લઈને કુલી બેઠા યોડે દ્વર વિદુર ને ધૃતરાષ્ટ્ર બેઠા અને તેમને જ પડખે યુયુત્સુ, સન્ય ને ગાંધારી બેઠા. ધોમ્યે યુધિષ્ઠિરને અને દ્રૌપદીને સર્વતોલક આસન પર બેઝાર્યા અને આરૂંતિઓ આપના માઠી હવન પૂરો થતા જ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞને

સમને ઊભા થયા અને તેના જળથી યુધિષ્ઠિરનો પૃથ્વીના પતિ તરીકે અભિષેક કર્યો આ જ વખતે ઠોલ, નંગાસ, શરણાઈ વગેરેનો ગઠગઠાટ થઈ રહ્યો અને ધર્મરાજએ પોતે શ્રીકૃષ્ણ આદિ સર્વની યથાવિધિ પૂજા કરી.

આ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક થઈ રહ્યા પછી બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદના જવાબમાં યુધિષ્ઠિરે જોત્યા “હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો! તમે બધા અમારા પર અનુબ્રહ્મ કરી રહ્યા છો એ હું અનુભવું છું મેં મારા સગાઓનો મહા ઘોસહાર કર્યો છે તમારે મારા પર એ અનુબ્રહ્મ કરવો જોઈય તો મારે એક જ વાત કહેવાની છે તમારે સાચે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર તરફ દુર્યોધનના વખતના જેવું જ વર્તન રાખવું ”

ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરે લીમસેનની સુવશનપદે સ્થાપના કરી, રાજ્યવ્યવસ્થાનો નિશ્ચય કરવા પર વિદુરને સ્થાપ્યા, આવકબચકના હિસાબ પર સંજયને સ્થાપ્યો, સન્ય પર નકુળને મૂક્યો, શત્રુઓને સલામવા પર અર્જુનને રાખ્યો, ધર્મકાર્યની દેખરેખ રાખવા માટે ધૌમ્યને નીમ્યા અને સહદેવને પોતાનો અગ્રમત્રી બનાવ્યો. આ પ્રમાણે રાજ્યવ્યવસ્થાની જોડવણ કર્યા પછી યુધિષ્ઠિરે સૌને યોગ્ય વિદાય આપી અને એ સર્વના ગયા પછી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું “જનાર્દન! તમારી પ્રમાથી, નીતિથી, બળથી, બુદ્ધિથી અને પરાક્રમથી મેં

મારા પૂર્વજોના રાજ્યને મેળવ્યું છે હે શ્રીકૃષ્ણ ! હું
તમને યુન. યુન. પ્રણામ કરું છું ”

ત્યાર પછી રાજા યુધિષ્ઠિરે બાઈઓ તથા શ્રીકૃષ્ણ
સાથે તે દિવસ આનંદ અને આરામમાં ગાળ્યો.

૩

બીજે દિવસે જ્યારે યુધિષ્ઠિર અને શ્રીકૃષ્ણ
એકઠા થયા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા “ હે યુધિષ્ઠિર ! આજે
ગંગાપુત્ર બીષ્મ બાણશય્યા પર પડ્યા છે એ મહાત્મા
જ્યારે પરલોકમાં જશે ત્યારે આ પૃથ્વી પર બધે અધ
કાર થઈ જવાનો. એમનો હેઠ પડ તે પહેલા તમે તેની
પાસે જાઓ અને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સબધી
તેમની પાસેથી જે જે બાણવાળું છે તે બાણી દ્યો
બીષ્મના અસ્તની સાથે જ સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનનો પણ
અસ્ત થશે. ”

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર તરત
જ તૈયાર થયા અને પોતે, શ્રીકૃષ્ણ, કૃપાચાર્ય, ચાર
પાંડવો વગેરે બીષ્મની બાણશય્યા પાસે પહોંચ્યા

પાવત્ર બોધવતી નદીને કાંઠે બીષ્મ તો પડ્યા
હતા, અને તેમની આસપાસ ગુણગોળ ગીર્ણાન્ન વળ્યા
હતા શ્રીકૃષ્ણ વગેરે ત્યાં પહોંચ્યા એટલે બીષ્મે સૂતા

સૂતા તેમનો સત્કાર કર્યો અને થોડીએક પરચુરુ વાતો કરીને પાડવો વિદાય વધા.

બીજો દિવસે વળી આ તો બીખના દર્શનાર્થે આવ્યા અને શ્રીકૃષ્ણના આગ્રહથી બીખે બાણશ્યા પર પડ્યા પડ્યા યુધિષ્ઠિરને પ્રવચનો કરવાનું માથે લીધું.

પછી તો બીખે આર્યસંસ્કૃતિના જ્ઞાનનો બહાર આપ્યો ખુલ્લો કર્યો અને યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશથી નવરાવી દીધા. બીખે યુધિષ્ઠિર પાસે રાજધર્મની વાત કરી, રાજ અને રાજ્યભારણના કામનો વિચાર મૂક્યો; વર્ણધર્મ-ધર્મનો સ્ફોટ કર્યો; આશ્રમધર્મનો રાજધર્મ ત્રાણે સબંધ દેખાડ્યો; ક્ષાત્રધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, રાજપુરોહિત, રાજ, રાજાનો અમાત્ય, વગેરે કેવા હોવા જોઈએ તે વિસ્તારથી કહ્યું, રાજધાનીના ચહેરની પોતાની કક્ષપના ખડી કરી, કૌશની મહત્તા કહી સંભળાવી; યુદ્ધના જુદા જુદા પ્રકારો તબા તેના પરિણામો આલેખ્યા; રાજ સેવકોની પરીક્ષા કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો; શીક્ષની મહત્તા જણાવી અને વધારામાં આ ણધાય નાનામોટા તત્વોને પુરાણોના અનેક ઉદાહરણોથી વધાઈ આપી કરી દેખાડ્યા.

ત્યાર બાદ બીખે યુધિષ્ઠિરની પાસે આપદધર્મનો મહા વિચાર મૂક્યો અને જો વિચારને યજ્ઞ અનેક આખ્યાનોથી સમૃદ્ધ કર્યો.

અને છેવટે મોક્ષધર્મને વિસ્તારથી કહી સંબળાવ્યો. આ પ્રસંગે ચાર વર્ણો, ચાર આશ્રમો, વર્ણધર્મ, આશ્રમ-ધર્મ, સદાચાર, પ્રત્યાચાર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, જીવને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ, જપયજ્ઞ, ભક્તિ, નૈષ્કર્મ્ય, યુગધર્મ, તપ, અહિંસા, સત્ય, યજ્ઞ, શ્રદ્ધા, ઉછવૃત્તિ, આદિ અનેક નાના મોટા વિષયોને છણી છણીને શોતા-ઓની પાસે બીજા રજુ કર્યા અને એ રીતે આખી આર્યસંસ્કૃતિના યથાર્થ સ્વરૂપને ખડું કરી દીધું.

અનુશાસનપર્વ

૧

આ પ્રમાણે બીજી વિસ્તારથી યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ આપ્યો છતાં પણ યુધિષ્ઠિરની કેટલીએક ચકાઓનું સમાધાન ન થયું એટલે તેમણે ફરીથી પ્રશ્નો પૂછવા માડ્યા અને બીજી મૃત્યુ, પ્રાણલુપ્ત, ભક્તિ, દેવ અને પુરુષાર્થ, સ્વર્ગ, નરક, પ્રજ્ઞાહત્યા, તીર્થસ્નાન, શ્રીઓ, વિવાહધર્મ, મિલકત, બગીચાઓ, તળાવો, હાન, કુપાત્ર કુપાત્રનો ભેદ, ગોદાન, શાહ, અનશનમત, નાનાભાઈ

મોટાભાઈનું પરસ્પર વર્તન, ઉપવાસ, દયાધર્મ, માંસ-
બક્ષણ, બક્ષ્યાબક્ષ્ય વગેરે જીવનના અનેક પ્રશ્નો પર
અવચનો કર્યા

આ રીતે યુધિષ્ઠિરને તેમ જ એકત્ર થયેલા શિષ્ય
સમાજને આર્યસંસ્કૃતિનો જ્ઞાનવારસો આપીને ભીષ્મ
ચોતાનો દેહ છોડ્યો.

આશ્વમેધિકપર્વ

૧૧
૧

સીખનો દેહ પડ્યો જોટલે ફરીથી રાજા મુધિષિર
 જોલ પામ્યા અને પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરવામા
 પડી ગયા ભગવાન વ્યાસે અને શ્રીકૃષ્ણે તેમને ફરી
 ફરીને આશ્વાસન આપ્યું અને વ્યાસે તેમને અશ્વમેધ
 યજ્ઞ કરવાની આજ્ઞા પણ કરી. આખરે મહા મદનતે
 મુધિષિરે ચોક્કસ ત્યાગ કર્યો અને શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકા ગયા.

શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકા જઈને પોતાના પિતા વસુદેવને

સુદની હકીકતો સંભળાવી અને અભિમન્યુના વધથી
હુ ખી યથેલા વસ્તુદેવને ધીરજ આપી શાંત કર્યા.

ત્યાર પછી પાંડવોએ અશ્વમેધની તૈયારી કરવા
માઠી અશ્વમેધના યજ્ઞમાં જે ચોટા દ્રવ્યની જરૂર પડે
છે તે દ્રવ્ય હાસ્તનાપુરમાં તો હંતુ જ નહિ, એટલે
પાંડવો હિમાલય તરફ ઉપડ્યા. ત્યાંથી અદળક દ્રવ્ય
લઈને પાછા હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા.

૨

દરમિયાન હાસ્તનાપુરમાં અભિમન્યુની સ્ત્રી ઉત્તરાએ
મરી ગયેલ બાળકને જન્મ આપ્યો. અશ્વત્થામાએ પોતે
મંત્રેણી હર્ષની સળીનો પ્રયોગ ઉત્તરાના ગર્ભ ઉપર થાય
એવો સંકલ્પ કર્યો હતો, તે પ્રમાણે આ પુત્ર ગર્ભમાં
જ મરી ગયો હતો. બાળકને મરેલો જાવનરેલો લેઈને
દ્રૌપદી, સુભદ્રા વગેરે કકળાટ કરી ઉઠ્યા અને પાંડવોની
પાછળ વશ ચાલુ રહેવાની જે એક આશા હતી તે પણ
નાબૂદ થઈ એટલે તેમના ચોકનો પાર જ ન રહ્યો.

આ વખતે બધી સીઓ ધીકૃષ્ણ હતા ત્યા પંડોચી
અને તેમને આ પુત્રને જીવતો કરવાની વિનંતિ કરી.
એટલે ધીકૃષ્ણ ઉઠ્યા, પાણીનું આચમન લીધું અને
મરેલ બાળકને જોળામાં સુવાડીને બોલ્યા. * મે પૂર્વે
હાસ્ય વગેરે સ્વેચ્છા વર્તનમાં પણ કરી લે અસત્ય

ભાષણ ન કર્યું હોય અને શુદ્ધમાંથી કદી હું પાછો હલ્લો ન હોઈ તો આ પુત્ર જીવતો થાઓ. જો મને ધર્મ અને પ્રાણણો અત્યંત પ્રિય હોય તો મરણદશામાં જન્મેલો અસિમન્થુનો આ પુત્ર જીવતો થાઓ. જો અર્જુન પ્રત્યેના વિરોધને હું કદી ન જણતો હોઈ તો તે સત્યના પ્રભાવથી આ મરણ પામેલો. બાળક જીવતો થાઓ. જો મેં કસ તથા ઠેરીને ધર્મથી માર્યા હોય, તો તે સત્યના પ્રભાવથી આ બાળક જીવતો થાઓ.”

શ્રીકૃષ્ણ આટલું બોલ્યા ત્યાં તો બાળક બાળસ મરડીને રડવા લાગ્યો. એટલે દ્રૌપદી વગેરેના હર્ષને પાર ન રહ્યો, અને સૌએ શ્રીકૃષ્ણની પ્રશંસા કરીને તેમને વહન કર્યું.

૧. મૌહુર્વ મયા મિપ્યા ભૈરેષ્વરિ કરાચન ॥
 ન ચ પ્રદાદ પરપુષ્પ તથા સગીરતામયમ્ ॥
 યથા મે હમિતો ધર્મ બ્રહ્મણામ વિરેષ્વરઃ ।,
 અમિતમ્બો હૃતો જાતો મૃતો જીવત્વયં તથા ॥
 યથાઈ પ્રામિગામિ વિજયેડ્વિ કરાચન ।
 વિરોષ તેમ સન્નેન તથા જીવત્વયં વિદ્યઃ ॥
 યથા કંસદ્ય જેર્ષી ચ ધર્મેન નિહતો મયા ।
 તેન મર્યેન જાળેડ્વિ પુન સગીરતામયમ્ ॥

૩

દરમ્યાન અશ્વમેધના ઘોડાને છૂટો મૂક્યો અને ઘોડાના રક્ષણ માટે અર્જુનની યોજના કરવામા આવી.

અશ્વમેધનો ઘોડો ભારતવર્ષના જુદા જુદા પ્રદેશ-માંથી પસાર થયો ત્યારે અર્જુનને તે તે દેશોના અધિપતિઓની સાથે યુદ્ધો થયાં અર્જુને ત્રિજતેનો પરાજય કર્યો; ભગદત્તના પુત્ર વજ્રદત્તને માર્યો; સૈવવોને યુદ્ધમા છુટ્યા અને મલ્લિપુરની સીમમા પોતાના પુત્ર બલ્લુવાહન સાથે યુદ્ધ કર્યું અહીં મલ્લિપુરમા અર્જુન પોતાની સ્ત્રી ઉલ્પીને મળ્યો, પુત્ર બલ્લુવાહન સાથે મેળાપ કર્યો અને પછી દિલ્લીર થતો થતો ત્યાંથી નીકળ્યો.

આગળ ચાલતાં અર્જુને મગધરાજને હરાવ્યો, ને શકુનિના પુત્રનો પરાજય કર્યો. આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓને હરાવીને અર્જુન આખરે હસ્તિનાપુરમાં આવી પહોંચ્યો અને અશ્વમેધ શરૂ થયો. આ યજ્ઞમાં અર્જુનની સ્ત્રીઓ ચિત્રાગદા તથા ઉલ્પી પણ હાજર હતી, અને આખાય ઠોરવકુળના આદિ પુરુષ વ્યાસ પણ હાજર હતા.

પછી અશ્વમેધના વિધિ પ્રમાણે શ્રાવણોએ ઘોડાનો વધ કર્યો અને તેના બધાય અગોને વિધિપૂર્વક અગ્નિમા હોમ્યાં આ વળતે મહારાજ યુધિષ્ઠિરે વ્યાસ

ભગવાનને દક્ષિણામાં આપી પૃથ્વી અર્પણ કરી, પણ
વ્યાસે એ જ પૃથ્વી સુધિષ્ઠિરને પાછી આપી

આ પ્રમાણે અન્નમેધ યજ્ઞ પૂરો થયા પછી
ત્રીકૃષ્ણ પાછા દ્વારકા ગયા અને પાંડવો પ્રભાપાલનના
કામમાં વૃથાયા.

આશ્રમવાસિકપર્વ

૧

પાંડવો રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી કૃતરાષ્ટ્રને આગળ
ઠરીને જ પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા. મહારાજ યુધિ
ષ્ઠિર હરદોજ કૃતરાષ્ટ્રના અરણ્ય પાસે બેસીને જ દાર્ધનો
આરભ કરતા હતા, તથા કુતી પત્નુ ગાધારીને અનુ
સરીને જ રહેતા હતા. રાજ્યેવદો પૂર્વની પેઠે જ કૃત
રાષ્ટ્રની સેવામાં હાજર રહે એવી સપ્તાર્ધ યુધિષ્ઠિરે
રાખી હતી અને 'કૃતરાષ્ટ્રને પોતાના પુત્રોને સભા

રીને જરાય ઝોણું ન આવે ' તેની યુધિષ્ઠિર ખાત્ર કાળજી રાખતા. યુધિષ્ઠિરના આવા વર્તનથી ધૃતરાષ્ટ્ર ગાધારી અને વિદુર બહુ જ પ્રસન્ન રહેતા; બે કે ત્રીમંત્રેન યુધિષ્ઠિરને આ રીતે અનુસરવા છતાં કોઈ કોઈ વાર બહુ ચીડાઈ જતો, અને આડુઅવળું કરી મેસતો.

એક વાર ભીમસેને આવેશમાં આવીને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને સભારીને ન કહેવા યોગ્ય વચનો બોલી નાખ્યા તેથી ધૃતરાષ્ટ્રને વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. આમ થતા થતા પાંચ વર્ષ વીતી ગયા એટલે એક વાર ધૃતરાષ્ટ્રે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું "કુલીપુત્ર ! તારું કલ્યાણ યાએ. તું મારું રક્ષણ કરે છે એટલે હું સર્વ રીતે મુખી છું પણ હવે તારી સમતિથી હું વનનો આશ્રય કરવા માગુ છું "

ધૃતરાષ્ટ્રનો આવો વિચાર બાણીને યુધિષ્ઠિર પોતે બહુ દુઃખી થયા અને તેમનો વિચાર છોડાવવાની ધણી મહેનત કરી, પણ ધૃતરાષ્ટ્ર એકના બે ન થયા. એટલામાં વ્યાસ ત્યાં આવી ચડ્યા અને તેમણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું "બેટા ! ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે તે જ જરાબર છે તું તેમને અનુસર આપ. રાજર્ષિનું મૃત્યુ તો સુદમાં કે તપોવનમાં જ હોય. "

ભગવાન વ્યાસના આવા વચનો શ્રાવણીને યુધિષ્ઠિરે ધૃતરાષ્ટ્રના વનવાસના વિચારને કમૂલ ગણ્યો.

૨

પછી કૃતરાષ્ટ્રે કૃષ્ણસ્થિનાપુરની પ્રજાને જણાવ્યું “હે પૌરજનો! મેં જે કાંઈ સારી કે નરસી તમારી સેવા કરી હોય તેને માટે તમારે મને કૃપા આપવી આજે હવે હું વૃદ્ધ થયો છું માટે તમે મને વનમાં જવાની રજા આપો. રાજા યુધિષ્ઠિરની તમારે સલાહ રાખવી આ યુધિષ્ઠિરને એક થાપણ તરીકે હું તમને સોપુ છું ”

આ પ્રમાણે જોણતા અને ગદગદ થઈ જતા કૃતરાષ્ટ્રને પ્રજાએ કુંભી મનથી વનવાસની રજા આપી એટલે કાર્તિક માસની પૂનમના રોજ કૃતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારી વનમાં જવા નીકળ્યાં વિદુર અને સન્યસ પણ મહારાજાની સાથે જ વનમાં જવા તૈયાર થયા. એટલું જ નહિ પણ પાંડવોની માતા કુંભી પણ સાથે જ તૈયાર થયાં

કુંભીને આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા જોઈને યુધિષ્ઠિર ખિન્ન થઈ ગયા અને જોડ્યા. “હે માતા! તે આ શો વિચાર કર્યો છે? હું તને વનમાં જવાની સમતિ આપી શકતો નથી તારા માટે તો અમે આ રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે ”

પાંડવ ઉભેલા બીમસેન કુંભીને કહેવા લાગ્યો “હે માતા! જો તારે આમ જ કરવું હતું તો અમે

બાળક હતા ત્યારે અમને વનમાંથી તું હસ્તિનાપુરમાં
શા માટે લાવી ? મા ! તું હમણાં વનમાં ન જા તારે
આમ વનમાં જવું હતું તો અમને પ્રેરણા આપી
આપીને તે અમારી પાસે પૃથ્વી શા માટે લાવી ? ”

પોતાના પુત્રોના આવા વચનો સાંભળ્યા પછી પણ
પોતાના નિશ્ચયમાંથી જરા પણ ન ખસતી કુતી બોલી
“ પુત્રો ! તમે કહો છો તે બરાબર છે પાકુની સત્તતિ
નાશ કેમ ન પામે એ જ મારા જીવનનો ઉદ્દેશ રહ્યો છે
પણ આજે હવે તમે કામ બેઠા છો, વળી પૂર્વે મારા સ્વામી
સાથે મેં આ રાજ્ય તો લોગળ્યું જ છે એટલે મને હવે
વાસના નથી રહી હવે તો વનમાં રહીને આ બે વડી
હોની સેવા કરીશ એટલે માફ જીવતર સાર્યક થશે. ”

એમ કહી કુતીએ આગળ ચાલવા માંડ્યું એટલે
જીવરાષ્ટ્રે પણ તેમને પાછા વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ
કુતીનો તો સંકલ્પ જ હતો એટલે તે પાછાં ન વળ્યા.
જતાં જતાં પોતાને વારંવાર નમત કરતા યુધિષ્ઠિરને
દેવદે કહેવા ગયા “ બેટા ! તારી જુદી ધર્મશ્રદ્ધા
અને તારૂં મન મોટું યાજો ”

આ પ્રમાણે પાંડવોની અને સમગ્ર પ્રજાની રક્ષા
લઈને જીવરાષ્ટ્ર, ગાંધારી તથા કુતી વનમાં આશ્રમ
અને ત્યાં હિમાલયની તળેટીમાં શતયુષ મુનિના આશ્રમ
માં તેમણે નિવાસ કર્યો.

૩

ધૃતરાષ્ટ્રના ગયા પછી થોડે વખતે પાંડવો તેમની સૌની સલાહ કાઢવા માટે એક વાર શતપૂપના આશ્રમમા ગયા અને ત્યાં રહીને એ ત્રણેય વડીલોની થોડીએક સેવા કરી અને હસ્તિનાપુર પાછા આવ્યા ધૃતરાષ્ટ્રે તો બહુ જ આકરો એવો વનવાસ પોતાની ઇચ્છાથી સેવવા માગ્યો હતો, અને હવે તપશ્રી આકરી હતી તેવામા એક વાર વનમા દાવાનળ લાગ્યો એટલે સજયને ચિતા થવા લાગી પણ ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું “સજય! તને ભય લાગતો હોય તો તું નીકળી જા અને તો મૃત્યુ માટે જ વનમા આવ્યા છીએ તું જા, વિલંબ ન કર ”

આમ કહીને ગાધારી તથા કુતી સાથે ધૃતરાષ્ટ્ર પૂર્વાભિમુખ બેઠા અને દાવાનળથી ઘેરાઈને મૃત્યુ પામ્યા.

પોતાના વડીલોના મૃત્યુના આવા સમાચાર જ્યારે પાંડવોને મળ્યા ત્યારે તેમને બહુ શોક થયો.

મૌસલપર્વ

૧

એક વાર સારણુ વગેરે યાદવકુમારો દ્વારા આ
આવેલા ત્રણ ઋષિઓને મળવા ગયા અને સ્ત્રીના વેશમાં
સાબને આગળ કરીને બોલ્યા. “આ બદ્ધની સ્ત્રી
છે કે ઋષિઓ ! તમે વિચાર કરીને કહો, આ સ્ત્રી કોને
જન્મ આપશે ?”

યાદવોનાં આવા મજ્જરીના વચ્ચેનાં સાંકળીને આ
ઋષિઓ ક્રોધથી બોલ્યા. “સ્ત્રીકૃષ્ણનો આ પુત્ર સાબ

યાદવોનો વિનાશ કરનારા મુશળને જન્મ આપશે "

આ શાપથી ભયભીત થયેલા તે યાદવો ત્યાથી આત્મા ગયા અને બીજે જ દિવસે સાથે મુશળને જન્મ આપ્યો. યાદવોએ આ મુશળને ઉગ્રસેન રાજા પાસે રજુ કર્યું. જ્યેષ્ઠ ઉગ્રસેને તેને સમુદ્રમાં ફેંકાવી દીધું અને હુકમ કર્યો. "આજથી કોઇએ મદિરાપાન કરવું નહિ. કોઈ પુરુષ અમને બહેર કરશે કે અમુક માણસે મદિરાપાન કર્યું છે તો તેને તેના બાંધવોની સાથે જીવતા શૂળી પર ચઢાવી દેવામાં આવશે." આ પ્રમાણે રાજાજાણી યતા સર્વ લોકોએ રાજાના ભયથી નિઃશ્વસીધા કે આપણે કોઇએ મદિરાપાન કરવું નહિ.

૨

આ વખતમાં જ આખી દ્વારકામાં કેમ બાણે કાળ મૂમતો હોય એવા ઉત્પાતો થઇ રહ્યા હતા. શેરીઓમાં ઉંદરો વધી પડ્યા અને રાતના યાદવોના કેસો કાપી નાખવા લાગ્યા; હસો ધ્રુવઠના શબ્દનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા. યાદવો પાપકર્મ કરતા લજવાતા ન હતા; તેઓ પિતૃઓને, પ્રાણીઓને અને દેવોને પણ દ્રેષ કરતા હતા, અને ગુરુઓનું અપમાન કરતા હતા; પતિપત્ની પરસ્પરને ઠગવા માંડ્યા હતા. આ અવસામાં તેરશને દિવસે અમાવાસ્યા થતી જોઇને શ્રીકૃષ્ણે યાદવોને કહ્યું

“ ભારતના યુદ્ધ સમયે ચૌહમી તિથિ પહરમી ધર્મ કૃતી તેવી જ આ તિથિ આવી પહોંચી છે એ કાળને આલે છત્રીશમુ વર્ષ ચલું છે માટે છે ચાહવો! આપણે સૌ આલો, પ્રભાસની યાત્રા કરવા નીકળી પડીએ. ”

શ્રીકૃષ્ણની સલાહ પ્રમાણે ચાહવો અને અધેકા બધા યાત્રા માટે તૈયાર થયા. તેમણે ખાણાપીણા સાથે લઇને પ્રભાસમાં તબુઓ નાખ્યા. પ્રભાસમાં નિવાસ કર્યા પછી ચાહવોએ મહિરાપાન કરીથી ચાલુ કર્યું. બજારમાં, કૃતવર્માએ, સાત્યકિએ, ગંડે તથા બજુએ તેા શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં જ મહિરાપાન કરવા માડ્યું અને હાડના કેદમાં ને કેદમાં સાત્યકિ બોલ્યો “ અસ્થા કૃતવર્મા! તે નિદ્રાવશ થયેલાઓનો કુરુક્ષેત્રમાં વધ કર્યો તે તારૂં અતિ નિઘ કામ ચાહવો સહન કરી શકે તેમ નથી ” પ્રજુએ સાત્યકિના આ કથનને ટેકો આપ્યો. એટલે કૃતવર્મા બોલી ઉઠ્યો “ અત્યા સાત્યકિ! તે અનશન-મત લઇને બેઠેલા બરિશ્વરને મારવાનું યાત્રા કામ કર્યું છે તે શુ બૂલી ગયો? ”

સાત્યકિ અને કૃતવર્માને આ પ્રમાણે બકવા બેઠીને શ્રીકૃષ્ણે તેમના તરફ એક વક્ર દષ્ટિ કરી, ત્યાં તેા સાત્યકિએ શ્રીકૃષ્ણના પર પલ્લુ આક્ષેપ કર્યો અને તરત જ તે કૃતવર્મા તરફ ઢોળ્યો અને તેનું માથું દાખી લીધું. શ્રીકૃષ્ણે સાત્યકિને અટકાવવાની પ્રતી મહેનત

કરી પણ ફોજટ ! યાદવો બધા સાત્યકિને મારવા લાગ્યા; રૂકિમણીનો પુત્ર પ્રદુમ્ન પણ કોપી ઉઠ્યો. પણ યાદવોએ એ બંનેને મારી નાખ્યા. પછી તો આ લોકો શ્રીકૃષ્ણની આમે ધસ્યા અને પરસ્પર તુચ્છ મુદ્દ શરૂ થઈ ગયું. યાદવો, અંધકો તથા લોનકો બધા એવા લડ્યા કે તે પ્રદેશનું ઘાસ પણ મુશળ રૂપ બની ગયું અને શ્રીકૃષ્ણ પોતે પણ હાથમા મુશળ લઈને મુદ્દને લેતા ઉભા; અને આખરમાં ક્રોધ ચડ્યો ત્યારે પોતે જ સહાર કરવા મંડી પડ્યા.

૭

ત્યાર બાદ શ્રીકૃષ્ણ બળરામની તપાસ કરવા નીકળ્યા. ત્યારે તેમને એક બાઠ નીચે બેઠેલા જોયા. પછી શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સારથિ દારુકને કહ્યું " તું જલદી હસ્તિનાપુર જા, અને આ યાદવોના સહારની ખાતરોને વાત કર, જેથી અર્જુન સત્વર અહીં આવે "

દારુકને આ પ્રમાણે વિદાય દરીને શ્રીકૃષ્ણે બબ્બને કહ્યું " તું સીંચોતું રણનું દરવા માટે સત્વર જા " બબ્બ જવાની તૈયારી કરતો હતો એટલામા કોઈએ મુશળથી બબ્બને જ મારી નાખ્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણે બળરામને જણાવ્યું " તમે અહીં જ મારી વાટ લેજો એટલામા હું મૂર્વ સીંચોને બાપણા સજમીંચોને સોપી આવું "

આ પ્રમાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકા પહોંચ્યા અને
 ૧૫તા વસુદેવને યાદવોના પરસ્પરના સહારની વાત કરી
 અને બોલ્યા “અર્જુન અહીં આવી પહોંચે ત્યાં મુખી
 તમે આપણી સમગ્ર સીઓનું રક્ષણ કરજો. બળરામ
 વનમાં મારી વાટ જોઈ રહ્યા છે એ પૂર્વે કુરુઓનો અને
 આજે યાદવોનો આ વિનાશ જોયો છે એટલે હવે હું
 પણ બળરામની સાથે વનમાં જઈને તપશ્ચર્યા કરીશ ”
 આ પ્રમાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ બળરામ જ્યાં બેઠા હતા ત્યાં
 ચાલ્યા ગયા.

આ તરફ બળરામે યોગક્રિયાનો આશય લઈને
 દેહનો ત્યાગ કર્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણ પણ મૃત્યુની રાહ જોતા
 એક ઝાડ નીચે બેઠા. એવામાં જગલમાંના કોઈ પારાધએ
 તેમને બાણ માર્યું એટલે તે મૃત્યુ પામ્યા.

૪

બીજી તરફ હાલકે હસ્તિનાપુર જઈને અર્જુનને
 યાદવોના સહારની વાત કરી એટલે તેને પણ શોક
 થયો, અને તે તરત જ દ્વારકા આવવા નીકળ્યો. શ્રીકૃષ્ણ
 અને યાદવો વિતાની દ્વારકા આજે અર્જુનને રહાયેલી
 હાગી. દ્વારકા આવીને તે મામા વસુદેવ પાસે ગયો,
 તેમના ચરણમાં નમ્યો અને પછી બનેલો યાદવોના
 મહા સહારનો પુષ્કળ શોક કર્યો. ત્યાર પછી જરા યાવ

ચંદ્રને વસુદેવ બોલ્યા. “ અર્જુન ! મારો કૃષ્ણ ક્યાર્થક આલ્યો ગયો. અર્જુન ! તું બલે આવ્યો. કૃષ્ણે તને કહ્યું હોય તે પ્રમાણે તું કર કું તો હવે છવવા માગતો ન નથી, એટલે લોજન કરીશ નહિ ”

મામા વસુદેવના આવા શબ્દો સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો “ મામા ! શ્રીકૃષ્ણ તથા યાદવોથી રહિત આ પૃથ્વીને હવે કું જોઈ શકતો નથી મને લાગે છે કે આપણે પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કરવાનો વખત આવી લાગ્યો છે મામા ! હું આ સર્વ શ્રીઓ, જાણકો તથા વૃદ્ધોને ઇદ્રપ્રમથમા લઈ જઈશ. ”

વસુદેવને આ પ્રમાણે જણાવી અર્જુન યાદવોની સુધર્મા નામની સભામાં ગયો અને ત્યાં અમાત્યો વગેરેને પોતાનો વિચાર જણાવી તેમને સૌને તૈયાર થવાની સૂચના આપી.

બીજે દિવસે વસુદેવ પોતે મૃત્યુ પામ્યા અને તેમની પાછળ તેમની ચાર શ્રીઓ સતી થઈ અર્જુનને વસુદેવ વગેરેની દહનક્રિયા પનાવીને સાતમે દિવસે દ્વારકામાંથી હસ્તિનાપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું

આ બધા લોકો દ્વારકાની બહાર નીકળ્યા એટલે સમુદ્ર દ્વારકા પર ફરી વળ્યો.

ઈદ્રપ્રસ્થમા આવીને અર્જુને શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર વજ્રને
ઈદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય સોંપ્યું અને ત્યાંથી પરજાર્યો વ્યાઘ્રના
આશ્રમમા ગયો.

૫

આ તરફ અર્જુન યાદવસ્રીઓને લઇને જતો હતો
ત્યાં માર્ગમા તે પ્રદેશના લૂટારાઓએ તેમને જોયા
એટલે તેમના મનમા લોભ થયો. આ લૂટારાઓ હાથમાં
લાકડીઓ લઇને યાદવોના કુટુંબો પર તૂટી પડ્યા, ને
અર્જુનનો પણ વધ કરવા દોડ્યા. એટલામા અર્જુન
તેમના તરફ ફરીને જોડ્યો. “ઓ લૂટારાઓ ! તમને
જીવતર વહાલું હોય તો ફ્રગ ખસો.” છતાં આ મૂઠ
લૂટારાઓ તો સામા ધસી આવ્યા એટલે અર્જુને ગાડીવને
ચડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ આજે તે અસર તેના હાથમાંથી
સરી પડવા લાગ્યું પોતાની વિધામા આવેો મહાન્
દેશકાર જોઈને અર્જુનને યશમ આવી અર્જુને યાદવ
સ્રીઓનું રક્ષણ કરવા માટે ખૂબ મહેનત કરી પણ
લૂટારાઓ ઘણી સ્રીઓને હરી ગયા અને કેટલીએક
તો પોતાની મેળે પણ ચાલી ગઈ

પોતાના ગાડીવને આ પ્રમાણે નિષ્ફળ થતું જોયું
એટલે અર્જુન ધા ખાઈ ગયો, અને જોમ તેમ જયી
તેટલી સ્રીઓને નયા કૃતવર્માના પુત્રને લઇને ઈદ્રપ્રસ્થ
પહોંચ્યો.

૬

બ્યાસે અર્જુનને આવકાર આપ્યો અને પછી પૂછ્યું “અર્જુન ! તારૂં મુખ આજે ઉઠાસીન કેમ દેખાય છે ? તું કોઈ સાથે પરજન્ય પામ્યો છે ?”

બ્યાસ સજવાનનાં આવા વાક્યો સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો “ યાદવો અને અધકો પરસ્પર લડીને મુઆ છે અને શ્રીકૃષ્ણ પોતે પણ સ્વધામ પધાર્યા છે આ મહા વિનાશનો બ્યારે વિચાર કરૂં છું ત્યારે હું બેભાનજો થઈ જાઉં છું આપને શી વાત કહું ? હું પોતે યાદવ-શ્રીઓને લઈને આવતો હતો ત્યાં રસ્તામાં આશ્વીઃ દોઢોએ હજારો શ્રીઓને મારી પાસેથી હરી લીધી છે, અને હું મારા જાડીવથી પણ આ દોષ્ટોને પહોંચી વળી શક્યો નથી મારૂં બધું બળ કોણ જાણે કયા વાસ્તુ મર્યું છે ! હું પોતે શૂન્ય જેવો ફરૂં મારા જીવને ચેન પકડતું નથી માટે હું આપના ચરણમાં આવ્યો છું ”

આ પ્રમાણે બોલતા અર્જુનને શાંતિ આપતા બ્યાસ બોલ્યા “ બેટા ! યાદવો અને અધકો મુનિઓના શાપથી નાશ પામ્યા છે, તેનો શોક તું ન કર એમનું બાપિ એવું જ નિર્ભય થઈ હર્ષ શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વીનો સાર ઉતારીને પોતાના ઉત્તમ સ્થાનમાં પધાર્યા છે તે પોતે પણ તારા ભાઈઓની સાથે અવતારરૂપ પૂરૂં કર્યું છે

તમારે હવે આ પૃથ્વી પરથી ગમન કરવું એ જ યોગ્ય છે તારા અંત્રો પોતાનું કાર્ય કરીને જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં જાણ્યા ગયા છે વળી પાછો સમય આવશે ત્યારે એ જ અંત્રો તારા હાથમાં આવશે. હવે તમારે જવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે ।

બ્યાસનાં આ વચનોથી શાંતિ મેળવીને અર્જુન હસ્તિનાપુર આવ્યો, અને યાદવસૃષ્ટિઓ તેમ જ બ્યાસ ભગવાનની બધી હકીકત સુધિષ્ઠિ આદિ બ્રાહ્મણોને જણાવી

મહાપ્રસ્થાનિકપવ

૧

યાદવોના મહા સહારની વાત સાંભળ્યા પછી મહારાજ યુધિષ્ઠિર એક નિશ્ચય પર આવી ગયા તેમણે અર્જુનને કહ્યું “ હે અર્જુન ! કાળ સર્વ પ્રાણીઓને સોંપી ખાય છે માટે આપણે પણ કાળ તરફ દૃષ્ટિ કરવી જોઈએ ”

અર્જુને મોટાભાઈના આ વિચારો સ્વીકારી લીધા એટલે શીમ, નકુળ અને સહદેવે પણ તેને અનુમોદન

આપ્તું. પછી જ્યાં માટે તૈયાર થયેલા યુધિષ્ઠિરે યુયુત્સુને બોલાવીને સર્વ રાજ્ય સ્વાધીન કર્યું અને પોતાના રાજ્ય પર પરિશિતનો અભિપેક્ષ કરીને મુઠ્ઠાને ઠક્કુ "સુભદ્રા તારો પુત્ર હસ્તિનાપુરનો રાજા થશે અને વજ્રને ઇંદ્રપ્રસ્થનો રાજા થશે છે તારે વજ્રનું રક્ષણ કરવું અને અધર્મમાં દહીં મન ન કરવું "

આ પ્રમાણે થઈને યુધિષ્ઠિરે પ્રજાવર્ગને બોલાવીને પોતાનો સંકલ્પ તેમને જણાવ્યો, અને તેમની ના દતા સંકલ્પને ઊભો નહિ પછી તરત જ મહારાજ યુધિષ્ઠિરે પોતાના અગ્ર પશ્ચી વચ્ચે અલકારો ઉતારી નાખ્યા અને વલ્લભ ધારણ કર્યા; એ જ પ્રમાણે બીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવે અને દ્રૌપદીએ પણ વલ્લભો ધારણ કર્યા, અને ત્યાંથી સૌ ચાલી નીકળ્યાં.

પાંચ ભાઈઓ, છઠ્ઠી દ્રૌપદી અને એક દૂતરો. આ સાત જણા હસ્તિનાપુરમાંથી બહાર નીકળ્યા તે વખતે તેમને રાજવાની ઠાઈની હિમત ન હતી. યુધિષ્ઠિર સૌથી આગળ ચાલતા હતા, પછી બીમસેન, પછી અર્જુન, પછી નકુળ, પછી સહદેવ અને સૌની પાછળ દ્રૌપદી. આ છઠ્ઠે જણની પાછળ એક દૂતરો ચાલ્યો હતો.

૨

આ લોકો ચાલતાં ચાલતાં એક સરોવર પાસે

પહોંચ્યા ત્યારે રસ્તામાં તેમણે અગ્નિને માર્ગમાં ઉલોલો
લેયો. અગ્નિ બોલ્યો “વીર પાઠવો! હું અગ્નિ છું
તમે મને જાળવો છો. મેં આ અર્જુનના અને શ્રીકૃષ્ણના
પ્રતાપથી પાડવ વન બાળ્યું હતું આ ગાંધીવ અર્જુનનું
શ્રેષ્ઠ આયુધ છે, પણ હવે આ ધનુષ્યનો અહીં જ ત્યાગ
કરો હવે એનું કશું પ્રયોજન નથી શ્રીકૃષ્ણે પણ
પોતાનું ચક્ર ત્યજી દીધું છે પુનઃ વળત આવશે ત્યારે
પાછું આ ગાંધીવ અર્જુનના હાથમાં આવશે. મેં આ
ગાંધીવ અર્જુનને માટે જ વચ્ચે પાસેથી આપ્યું હતું ”

અગ્નિના આ શબ્દો સાંભળીને અર્જુને રત્નના
લોભથી ગાંધીવને અને બે બાયાઓને સમગ્રી રાખ્યા
હતા તેનો જળમાં ત્યાગ કર્યો, અને ઉત્તર દિશા તરફ
આગળ ચાલ્યા.

હવે તેઓ હિમાલયને જાળગીને વાલુકાર્ણવ
નામના રેવીના રણમાં પહોંચ્યા જોટલામાં દ્રૌપદી
પૃથ્વી પર પડી દ્રૌપદીને પડેલી લોઈ બીમે ધર્મરાજને
પૂછ્યું “મહારાજ! આ દ્રૌપદીએ અધર્મચરણ કર્યું
નથી છતાં કેમ પૃથ્વી પર પડી ? ”

યુધિષ્ઠિરે જવાબ વાળ્યો “આ દ્રૌપદીને ખાસ
કરીને અર્જુન તરફ પક્ષપાત વિશેષ હતો, તેનું કળ તે
લોગવે છે ”

પછી તેઓ દ્રૌપદીને છોડીને આગળ ચાલ્યા ત્યાં

સહદેવ પૃથ્વી પર પડ્યો એટલે યુધિષ્ઠિર બોલ્યા “ આ સહદેવ બીજા દેાઈને પોતાના જેવો બુદ્ધિમાન માનતો ન હતો તેથી તે પડ્યો છે ”

આગળ ચાલતા નકુળ પડ્યો એટલે વળી યુધિષ્ઠિરે જણાવ્યું “ હું એક જ સર્વના કરતા વધારે રૂપાળો છું એવું નકુળને અભિમાન હતું ”

એમ જણાવીને તે આગળ ચાલ્યા એટલે અર્જુન પડ્યો અર્જુનને પડેલો જોઈને બીમે પૂછ્યું “ આ અર્જુન પડ્યો તેનું શું કારણ હશે ? ”

યુધિષ્ઠિરે જણાવ્યું “ અર્જુનને પહેલા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે હું એક જ દિવસમાં શત્રુઓને બાળી નાખીશ, છતાં તેણે તેમ કર્યું નથી તે વળી હમિયાં બીજા ધનુર્ધારીઓનું અપમાન કર્યા કરતો, એ એનો મોટો દોષ હતો. ”

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં બીમસેન પોતે જ પડ્યો એટલે એકલા યુધિષ્ઠિર આ બધાંયને ઓડીને આગળ ચાલ્યા. પેલો દૂતરો તેમની પાછળ પાછળ જતો હતો.

૩

એવામાં ખુદ ઈંદ્ર રાજા એક રથને લઈને યુધિષ્ઠિરની સામે આવ્યા અને બોલ્યા. “ આ રથમાં બેસો તમારા બાઈઓ તથા દ્રૌપદી મનુષ્યચરીરનો ત્યાગ કરીને

સ્વર્ગમા પહોંચી ગયા છે; તમે તો તમારા આ ડેહથી જ સ્વર્ગમા આવી શકો છો ”

ઈંદ્રને આ પ્રમાણે બોલતા સાક્ષીને યુધિષ્ઠિરે જણાવ્યું “ આ કૃતરો મારો નિત્યનો ભક્ત છે માટે તે પણ મારી સાથે ભલે આવે ”

યુધિષ્ઠિરના આવા વચનો સાક્ષીને ઈંદ્ર બોલ્યા- “ તમે હવે દેવ થયા છો, માટે આ કૃતરાને છોડી દો અને સ્વર્ગની લક્ષ્મીને લોગવો કૃતરાને સ્વર્ગમા આન નથી ”

યુધિષ્ઠિરે ઈંદ્રના આ વચનોને માન ન આપતા જણાવ્યું “ દેવરાજ ! હું જોવો નિર્ઘય થઈ નહિ શકું હું આર્ય છું; ભક્તનો ત્યાગ કરી નહિ શકું સ્વર્ગની લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે કરવા હું તૈયાર છું. આ માટે નિત્યવ્રત છે જોમ સમજો. ”

વળી ઈંદ્ર બોલ્યા. “ યુધિષ્ઠિર ! તમે જાનો ત્યાગ કર્યો તો દેવલોકને પામ્યો તમે તમારા ભાઈઓનો અને દ્રૌપદીનો મુદ્દાત ત્યાગ કર્યો તો આ કૃતરો શું તેમનાથી ચે વધારે છે ? આજે તમને આવો મોઢ કંમ લાગ્યો છે ? ”

યુધિષ્ઠિરે તરત જ શાંતિથી જવાબ વાળ્યો. “ મારા ભાઈઓનો મેં છવતા ત્યાગ કર્યો નથી કૃતરાને હું છોડીશ નહિ આવા ભક્તના ત્યાગને હું મહા પાપ માનું છું ”

યુધિષ્ઠિર આ પ્રમાણે જોલે છે ત્યાં તો હૃતશ્રી
અદૃશ્ય થઈ ગયો અને ધર્મ પોતે હાજર થઈને જોડ્યા.
“પુત્ર ! અગાઉ દેવ વનમાં તારા સાધ્વો પાછી લેવા
જતા મૃત્યુ પામ્યા તે વખતે મેં તારી પરીક્ષા કરી
હતી, અને આજે પણ મેં તારી પરીક્ષા કરી છે આ
હૃતશ્રીને ખાતર તે સ્વર્ગનો પણ ત્યાગ કરવા તત્પરતા
દેખાડી તેથી તને ધન્ય છે. સ્વર્ગમાં તારા સમાન કોઈ
છે જ નહિ.”

પછી ઇંદ્ર, ધર્મ વગેરે દેવો યુધિષ્ઠિરને સથમાં
જેસારી સ્વર્ગમાં લઈ ગયા. ત્યાં જઈને તરત જ યુધિ
ષ્ઠિર જોડ્યા. “મારા સાધ્વોને જે શ્રુત કે અશ્રુત
સ્થાન મળ્યું હોય તે જ સ્થાન હું મારા માટે ઇચ્છુ
છું અને બીજા ઉંચા લોકની ઇચ્છા નથી કે ઇંદ્ર ! મારા
સાધ્વો અને કૌપડી જ્યાં છે ત્યાં જ જવાની મારી
ઇચ્છા છે.”

સ્વગારિહણપત્ર

૧

યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં તેમણે વીરલક્ષ્મીથી
 વીંટાયેલા દુર્યોધનને તેજસ્વી દેવોની મધ્યમાં
 જોયો. જોઈને તેમને ક્રોધ થયો. આખો અને જોડા
 "લોભી અને દુઃખી દુષ્ટિવાળા દુર્યોધનની સાથે હું જા
 લોહને ઇચ્છતો નથી હું તો ત્યાં જ જવા ઇચ્છુ છું
 કે જ્યાં મારા ભાઈઓ છે "

યુધિષ્ઠિરને જેમ જાણે નમ્ર કપડાં આપતા હોય

તેમ નારદ બોલ્યા. “હે યુધિષ્ઠિર! આ તો સ્વર્ગલોક છે; અહીં વેગ ન હોઈ શકે તુ દુર્યોધનની સાથે અહીં સુખેથી રહે.”

પણ યુધિષ્ઠિરના મોઢામાં તો એક જ વાત હતી. “પાપી દુર્યોધનને જો આ લોક મળ્યો છે તો પછી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા મારા બાઈઓને ક્યા લોક મળ્યા છે? હું તેમને જોવા અને તેમની સાથે જ રહેવા ઇચ્છુ છું. ધર્મ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગેરેને ક્યા લોક મળ્યા છે? હું અહીં બીમ, અર્જુન વગેરેને જોતો નથી એટલે અહીં રહેવા ઇચ્છતો નથી એ બધા બધા દોષ તે જ મારે મન સ્વર્ગ છે હું આને સ્વર્ગ માનતો નથી.”

આ પ્રમાણે બોલતા યુધિષ્ઠિરને દેવોએ કહ્યું “જો ત્યાં જવાની જ તમારી ઇચ્છા હોય તો લહે બાંધો, વલ્લભ ન કરો.”

૨

પછી એક દેવદત્ત યુધિષ્ઠિરને નરકમાં લઈ ગયો. આ સ્થાનમાં કેવળ દુર્ગમ જ જરૂરી હતી. આ સ્થાનમાં ઘણે ઉંટે સુખી ગયા પછી યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું “દેવદત્ત! આ પ્રદેશમાં આપણે કેટલેક સુખી જવું છે?”

દેવદત્ત બોલ્યો “આપણી દૈવ આવી ગઈ, દેવે આપણને પાછા ફરવાનો દુઃખ છે.”

પણ યુધિષ્ઠિર પાછા કરે છે ત્યાં તો દૂર દૂરથી અવાજો આવ્યા “હે યુધિષ્ઠિર! તમે ચાલ્યા ન બાંચો તમે આવ્યા છો એટલે તો અહીં પવિત્ર વાયુ વાય છે આજે દાંબે કાળે તમને જોઈને અમને આનંદ થાય છે યુધિષ્ઠિર! તમે ઉભા છો એટલે આ સ્થાન પોતાની પીઠા ઝોછી કરે છે ”

દૂરથી આવતી આવી દીન વાણી સાંભળીને યુધિષ્ઠિર ત્યાં ઉભા રહ્યા અને બોલ્યા “તમે કોણ છો? અને અહીં શા માટે રહ્યા છો?” તરત જ અવાજો આવ્યા “હું કર્ણુ છું, હું શીમ છું; હું અર્જુન છું; હું દ્રૌપદી છું; અમે દ્રૌપદીના પુત્રો છીએ ”

મહારાજ તરત જ વિચારમાં પડી ગયા. “આ મહાત્માઓએ આવા મહિન કર્મો શું કર્યા છે? દુર્યોધન સ્વર્ગમાં છે અને આ લોકો નરકમાં કેમ છે? મને પ્રાંતિ તો નથી મળી?”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા યુધિષ્ઠિર ધડીબર મૂંઢેલા બની ગયા અને પછી દેવદૂતને દરેવા લાગ્યા “તું જેમનો દૂત હો તેમની પાસે પાછો વા; હું ત્યાં આવનાર નથી પણ અહીં જ રહીશ તું જઈને દેવોને કહેજે કે મારા દુષ્ટ બાઈઓને છોડીને હું આવી શકતો નથી ”

આમ કહી યુધિષ્ઠિર ત્યાં જ ઊભા રહ્યા એટલે
 ઈંદ્ર વગેરે દેવો તરત જ ત્યાં હાજર થયા, અને તે
 પ્રદેશનાં દુર્ગંધ વગેરે તરત જ અદૃશ્ય થઈ ગયાં. પછી
 ઇંદ્રે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું “તાત ! તારે જરાય ક્રોધ કરવો
 નહિ પાપ યુદ્ધના બે ભિત્ત ભિત્ત માર્ગો છે જે મોટે
 ભાગે પાપી હોય છે તેને પહેલું સ્વર્ગ મળે છે તે
 દ્રોણને છેતર્યા હતા માટે આ નરકદર્શન તારા માટે
 જરૂરનું હતું તારા બાઇઓ તમા દ્રૌપદી પત્નિ એટલા
 જ માટે નરક અનુભવી ગયા બાકી તો યુધિષ્ઠિર ! સર્વ
 રાજાઓએ એક વાર તો નરકના દર્શન અવરમ કરવા
 જોઈએ. તે પછી તેથી જ એક મુદૂર્ત આ નરકનો
 અનુભવ કરી લીધો હવે તમે બધા સ્વર્ગનાં અધિ-
 કારીઓ છો, એટલે સ્વર્ગનાં મુખોને લોખવો.”

ત્યાં પછી બધા પાંડવો, કર્ણ, દ્રૌપદી વગેરે
 સ્વર્ગમાં એકઠા થયા અને શત્રુનિ, બીષા, દ્રોણ, કૃત
 રાષ્ટ્ર વગેરે મનુષ્યલોખનાં વેગ્ધેગ્ધે વિચારીને ઉત્તમ
 લોકને પામ્યાં.

ઉપમહા

એટલામાં સતપુરાણી બોલ્યા. “હે શૌનક! આ પ્રભાણે બ્યાસની આજ્ઞાથી વૈશંપાયને વર્ણવેલો આ પવિત્ર ઇતિહાસ તમને મેં કહી સંભળાવ્યો. આ ઇતિહાસ મહાન અને રહસ્યવાળો છે એટલે મહાભારત કહેવાય છે જ્ય નામના આ મહાભારત ઇતિહાસનું અવશ્ય પુણ્યદાયી છે હે શૌનક! આ મહાભારતમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે જ બીજો છે, અને આમાં જે નથી તે બીજો ક્યાર્થ નથી ભગવાન બ્યાસે કેવળ ધર્મની

ધન્યાથી જ આ મનની રચના કરી છે આ વધુ
તેમનું પોતાનું મહાવાક્ય—

उर्ध्वमादुर्विपैम्येन नात्र कश्चित् क्षुणोति म ।
धर्मद्विधस्तथागच्छ स किमर्थं न संप्रपते ॥

